

Міністерство освіти і науки України
Київський університет імені Бориса Грінченка

ФІЛОСОФСЬКІ СТУДІЇ

Навчально-методичний посібник для студентів
спеціальності «Менеджмент»

Київ
2020

УДК 1 (075.8)

ББК 87

*Рекомендовано Вченою Радою Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка
протокол № 6 від 22.01.2020.*

Рецензенти:

Доктор філософських наук, професор **О.П. Дзьобань**, професор кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (м. Харків)

Доктор філософських наук, доцент **Т.В. Гаврилюк**, завідувачка кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії статистики, обліку та аудиту (м. Київ)

Александрова О.С., Горбань О.В., Мартич Р.В. Філософські студії: Навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності «Менеджмент». – Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020. - 186 с.

Зміст навчально-методичного посібника орієнтований на досягнення студентами спеціальності «Менеджмент» суті та змісту навчальної дисципліни «Філософські студії» через опанування змістових модулів «Історія філософії» та «Теоретична філософія». В посібнику розкривається основний зміст філософських концепцій, підходів і понять, він містить основні положення онтології, гносеології та антропології як основних напрямків дослідження філософського знання.

Методична частина посібника включає в себе плани та завдання до семінарських занять; завдання та методичні рекомендації щодо самостійної роботи студентів; тестові завдання для самоконтролю, а також рекомендовану літературу для опанування змістового модулю.

Навчально-методичний посібник може бути використаний в навчальному процесі при викладанні дисципліни «Філософські студії», для студентів спеціальності «Менеджмент» а також в якості методичних матеріалів для студентів і викладачів філософських дисциплін.

ЗМІСТ

Вступ. Мета і завдання навчальної дисципліни	4
Структура навчальної дисципліни	6
Програма навчальної дисципліни	7
Змістовий модуль «Історія філософії»	23
Змістовий модуль «Теоретична філософія»	92
Методичні рекомендації до проведення іспиту	162
Тестові завдання	164
Рекомендована література	184

Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета – ознайомлення студентів з основними напрямками світової та вітчизняної філософської думки, тенденціями формування та розвитку світоглядних парадигм.

Завдання:

дати розуміння суті основних філософських ідей, доктрин та концепцій, що формувались протягом цивілізаційного розвитку людства, усвідомлення їх об'єктивного характеру; вироблення уміння аналізувати й узагальнювати філософські джерела, рефлексувати події та явища в житті суспільства.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати / вміти:

- усвідомлення соціальних процесів в житті людини, що зумовили виникнення філософського типу світогляду;
 - осягнення широкої палітри філософських поглядів, ідей, закономірностей філософської рефлексії;
 - ознайомлення з досягненнями світової та вітчизняної філософської думки через призму біографій та основних положень вчень видатних філософів минулого та сучасності;
 - навички компаративістського методу дослідження філософських ідей та текстів;
 - критичне осмислення подій та явищ життя, використання філософської рефлексії для формування власної світоглядної парадигми;
- оформлення бібліографічного матеріалу власного філософського дослідження-есе.

Результати навчання за дисципліною

Згідно матриці забезпечення програмних результатів навчання відповідними компонентами освітньої програми передбачено зв'язок між навчальною дисципліною «Філософські студії» та наступними компетентностями:

- Здатність до адаптації, креативності, генерування ідей та дій у новій ситуації.
- Здатність до абстрактного мислення, аналізу, синтезу та встановлення взаємозв'язків між соціально-економічними явищами та процесами.
- Здатність до застосовування концептуальних і базових знань, розуміння предметної області і професії менеджера.

- Здатність здійснювати усну і письмову комунікацію професійного спрямування державною та іноземною мовами.
- Навички використання інформаційно- комунікаційних технологій для пошуку, оброблення, аналізування та використання інформації з різних джерел
- Здатність працювати в команді та налагоджувати міжособистісну взаємодію при вирішенні професійних завдань
- Цінування та повага до різноманітності та мультикультурності, здатність працювати у міжнародному контексті.
- Здатність діяти на основі етичних міркувань, соціально відповідально і свідомо.

Структура навчальної дисципліни

Тематичний план для денної форми навчання

Назви змістових модулів і тем	Усього	Розподіл годин між видами робіт					
		Аудиторна:					Самостійна
		Лекції	Семінари	Практичні	Лабораторні	Індивідуальні	
Змістовий модуль І.							
Історія філософської думки							
Тема 1. Філософія, коло її проблем і роль в суспільстві.	10	2	2	-	-	-	6
Тема 2. Давня та середньовічна філософія	10	2	2	-	-	-	6
Тема 3. Філософія Нового часу	10	2	2	-	-	-	6
Тема 4. Сучасні філософські течії	12	4	4	-	-	-	4
Модульний контроль	3						
Разом за змістовим модулем 1	45	10	10		-	-	22
Змістовий модуль ІІ.							
Теоретична філософія							
Тема 5. Філософське розуміння світу. Проблема свідомості в філософії.	10	2	2	-	-	-	6
Тема 6. Сутність і структура пізнавального процесу.	10	4	2	-	-	-	4
Тема 7. Діалектика як методологія пізнання.	10	2	2	-	-	-	6
Тема 8. Проблема людини в філософії	12	4	4	-	-	-	4
Модульний контроль	3						
Разом за змістовим модулем 2	45	12	10	-	-	-	20
Семестровий контроль	30						
Усього годин	120	22	20	-	-	-	42

Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Історія філософської думки

Тема 1. Філософія, коло її проблем і роль в суспільстві.

Філософія як особлива форма духовної діяльності людей і одна з форм суспільної свідомості. Предмет філософії та його історичний розвиток. Світогляд, його соціально-історичний розвиток. Структура світогляду і місце в ньому філософських знань. Історичні типи світогляду: міфологічний, релігійний, філософський, їх особливості.

Поліваріантність проявів філософії як духовного явища: філософія як форма світогляду; форма суспільної свідомості; форма культури; як наука.

Філософія і наука. Філософія і мистецтво. Філософія і політика. Філософія і право. Філософія і ідеологія. Поняття філософського методу. Основні функції філософії. Філософія і сучасність. Постмодерністське розуміння філософії.

Тема 2. Давня та середньовічна філософія

Давньоіндійська протофілософія. Ведичний період: самхіти (веди), брахмани, араньяки. Тексти Упанішад. Героїка Махабхарати та Рамаяни. Антиведичні релігійно-філософські школи: джайнізм, буддизм, чарвака, локаята. Теїстика Бхагавадгіти. Класичні індійські філософські системи: санкхья, йога, міманса, веданта, ньяя, вайшешика. Поняття карми як закону морального воздаяння.

Давньокитайська протофілософія. Стародавні літературні пам'ятки «Шу цзин», «Ши цзин», «І цзин». Конфуціанство та його першоджерело «Лунь Юй». Лао-цзи та його «Дао де дзин». Моїзм та «Мо-цзи». Школа легістів та «Хань Фей-цзи».

Виникнення європейської філософії як особливого типу мислення.

Досократична філософія. Мілетська школа: твори Фалеса, Анаксимандра, Анаксімена. Вчення Геракліта Ефеського. Еліати та Елейська школа: твори Ксенофана, Парменіда, Зенона, Меліса. Піфагор та піфагорійці. Натурфілософія Емпедокла та Анаксагора. Давньогрецький атомізм: твори Левкіппа та Демокріта.

Класичний період давньогрецької філософії. Софісти: старші – Протагор, Ксеніад, Горгій, Продік, Гіппій, молодші – Алкідам, Пол, Каллікл, Фразімах.

Філософські системи Сократа, Платона та Аристотеля.

Елліністична філософія. Вчення Епікура. Перипатетики. Академія Платона. Стоїцизм та епікуреїзм.

Римська антична філософія: специфіка та особливості. Римський стоїцизм: вчення Сенеки, Епиктета, Марка Аврелія. Римський епікуреїзм:

вчення Тіта Лукреція Кара. Римський скептицизм: вчення Секста Емпірика. Неоплатонізм: вчення Плотіна, Порфірія, Ямвліха, Прокла.

Християнська філософія II-VI ст. Середньовічна патристика: апостольський період; епоха апологетів – Тертуліан, Арнобій, Лактанцій, Климент Олександрійський, Ориген; зріла патристика. Західна патристика: Ієронім, Амвросій Медіоланський, Аврелій Августин. Східна (візантійська) патристика: Василій Великий, Григорій Богослов, Григорій Ниський, Афанасій Олександрійський, Іоан Златоуст, Максим Ісповідник, Іоан Дамаскін, Михаїл Псел, Григорій Палама. «Ареопагітики» Псевдо-Діонісія Ареопагіта.

Середньовічна філософія VII-XIV ст. Схоластика. Схоластичний реалізм: Ансельм Кентерберійський, Гольйом із Шампо, Аврелій Августин. Схоластичний номіналізм: Росцелін, П'єр Абеляр, Беренгард Турський. «Сума теології» Томи Аквінського. Теорія подвійної істини Вільяма Оккама.

«Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона. «Поученіє» Володимира Мономаха.

Арабська середньовічна філософія: аль-Фарабі, Ібн Сіна, Ібн Рушд.

Гуманізм філософії епохи Відродження. Неоплатонічний гуманізм: Ніколай Кузанський, Джордано Бруно, Марсіліо Фічіно, Пико делла Мірандола. «Государь» Ніколо Макіавеллі. Філософія Еразма Роттердамського. «Утопія» Томаса Мора. «Досліди» Мішеля Монтеня.

«Напучення польському королеві...» Станіслава Оріховського-Роксоляна. «Аристотелівські проблеми або Питання про природу людини» Касіяна Саковича.

Тема 3. Філософія Нового часу

Емпіричний матеріалізм Френсіса Бекона. Дуалізм Рене Декарта. «Левіафан» Томаса Гоббса. Пантеїзм Бенедикта Спінози. Матеріалістичний сенсуалізм Джона Локка. «Монадологія» Готфріда Лейбніца.

Суб'єктивний ідеалізм Джорджа Берклі та Девіда Юма. «Філософські листи» Франсуа Марі Аруе Вольтера. «Система природи» Поля Анрі Гольбаха.

Французька «Енциклопедія» та енциклопедисти: Дені Дідро, Клод Адріан Гельвецій, Поль Анрі Гольбах, Шарль Луї Монтеск'є, Жан-Жак Руссо.

«Сад божественних пісень» Григорія Сковороди.

Іммануїл Кант та його «Критика чистого розуму» та «Критика практичного розуму». Філософія класичного ідеалізму Іоана Готліба Фіхте. Система філософії Фрідріха Шеллінга. Філософська система Гегеля: «Феноменологія духу», «Наука логіка», «Енциклопедія філософських наук», «Філософія права».

Антропологізм філософії Людвіга Фейєрбаха. Діалектичний матеріалізм Карла Маркса та Фрідріха Енгельса: «Тези про Фейєрбаха», «Злиденність

філософії», «Діалектика природи», «Людвіг Фейєрбах та кінець німецької класичної філософії».

Артур Шопенгауер та його «Світ як воля та уявлення». «Курс позитивної філософії» Огюста Конта. «Страх і трепет» Сьорена К'єркегора. Філософія життя Фрідріха Ніцше. Інтуїтивізм Анрі Бергсона. Емпіріокритицизм Ернста Маха та Рихарда Авенаріуса. Феноменологія Едмунда Гуссерля. Психоеаналіз Зигмунда Фрейда. «Протестантська етика...» Макса Вебера. Прагматизм Чарлза Спенсера Пірса та Вільяма Джемса.

«Філософія серця» Памфіла Юркевича. «Кобзар» Тараса Шевченка. Філософська спадщина Бориса Дмитровича Грінченка.

Тема 4.Сучасні філософські течії.

Характерні риси суспільно-політичного життя, науково-технічного прогресу і духовної культури ХХ століття, їх відображення в філософській думці. Критичний перегляд принципів і традицій класичної філософії. Основні філософські напрямки і течії.

Марксизм як соціальна і політична філософія. Соціально-історичні і наукові передумови виникнення філософії К.Маркса і Ф.Енгельса. Концепція діалектичного матеріалізму. Діалектичний матеріалізм Карла Маркса та Фрідріха Енгельса: «Тези про Фейєрбаха», «Злиденність філософії», «Діалектика природи», «Людвіг Фейєрбах та кінець німецької класичної філософії». Сутність матеріалістичного розуміння історії. Соціологічні питання марксистської теорії." Економічна картина" К.Маркса і її зв'язок з принципами нової політичної філософії. Проблема відчуження людини і її розв'язання. Теоретична програма перебудови суспільства. Марксизм і сучасність.

Філософія життя. Антираціоналістичний характер філософії життя. Проблема нераціонального /воля, почуття, інтуїція, несвідоме/. Тлумачення поняття "життя". Розуміння людини як суб'єкту воління, світу як волі і уявлення в творчості А.Шопенгауера. Проблема волі і ідея надлюдини в філософії Ф.Ніцше. Людське життя як культурно-історичний процес в розумінні В.Дільтея.

Філософська антропологія. Екзистенціалізм як філософія людського існування. Релігійний екзистенціалізм Г.Марселя, К.Ясперса. Атеїстичний екзистенціалізм М.Хайдеггера, А.Камю, Ж.П.Сартра. Людина в умовах відчуження, соціальних криз, "прикордонних ситуацій". Ставлення до віри. Проблема свободи людини і її сутність. Буття людини і буття світу. Проблема життя і смерті.«Смисл та призначення історії» Карла Ясперса. «Буття і час» Мартина Гайдеггера. «Буття і ніщо» та «Екзистенціалізм як гуманізм» Жана-Поля Сартра. «Есе про абсурд» та «Бунтівна людина» Альбера Камю.

Еволюція релігійної філософії в ХХ столітті. Онтологія і гносеологія сучасної релігійної філософії. Ортодоксальна і модерністська течії в

релігійній філософії і їх взаємини. Традиційний і оновлений креаціонізм. Сучасне тлумачення доказів буття Бога. Проблема онтологічної і логічної істини. Релігія і наука. Неотомізм. Персоналізм. Рішення проблеми людини і суспільства.

Причини посилення ірраціоналістичних настроїв в філософії. З.Фрейд і його школа. Структура психіки: "Воно", "Я", "Зверх Я" і їх взаємодії. Тотем і табу. "Комплекс Едіпа". Поняття лібідо і сублімації. Ерос і танатос. Людина і культура, індивідуальна і масова психологія з точки зору психоаналізу. А.Адлер і ідея комплексу неповноцінності. Архетипи К.Г.Юнга. В.Райх як засновник фрейдомарксизму. "Гуманістичний психоаналіз" Е.Фромма.

Історичні умови виникнення позитивістської філософії. Вчення О.Конта. Загальні риси "першого позитивізму". Вплив поглядів Г.Спенсера на позитивізм. Характеристика емпіріокритицизму. Неопозитивізм. Основні ідеї представників Віденського гуртка. Філософія лінгвістичного аналізу Л.Вітгенштейна. Течія "загальної семантики". Принципи верифікації і фальсифікації. Постпозитивізм і його представники: К.Поппер, Т.Кун, Лакатос, П.Фейєрбах. «Структура наукових революцій» Томаса Куна

Загальна проблема і історичні коріння герменевтики. Проблеми герменевтики в творчості М.Хайдеггера. Онтологічна герменевтика Г.Гадамера. «Істина та метод» Ганса-Георга Гадамера. Онтологічно-гносеологічна герменевтика П.Рікера. «Існування і герменевтика» та «Людина як предмет філософії» Поля Рікера.

Філософська антропологія Макса Шелера. «Я та Ти» Мартина Бубера. «Структурна антропологія» Клода Леві-Стросса. «Феномен людини» П'єра Тейяра де Шардена. «Втеча від свободи» та «Мати чи бути» Еріха Фромма. «Слова і речі» та «Історія сексуальності» Мішеля Фуко. Трансцендентальна семіотика Карла-Отто Апеля. Постструктуралізм Жака Дерріда. «Прагматизм, релятивізм та ірраціоналізм» Річарда Рорті. «Людські якості» Ауреліо Печчеї.

Змістовий модуль 2. Теоретична філософія

Тема 5. Філософське розуміння світу. Проблема свідомості в філософії.

Зміст категорії буття. Філософська ретроспектива поняття „буття”. Розуміння буття в європейській та східній традиції. Буття і небуття. Основні форми буття. Буття речей, процесів, і станів "першої" природи. Буття "другої" природи. Світ як сукупна реальність, єдність природи і людини, матеріального світу і людського духу. Буття людини в світі природи. Специфіка людського буття. Буття духовного (ідеального) і його форми (індивідуальне і об'єктивоване духовне). Буття соціального як єдність індивідуального і суспільного буття.

Проблема субстанції. Монізм і плюралізм. Матеріалістичний і ідеалістичний монізм.

Формування науково-філософського поняття матерії. Фундаментальна роль категорії матерії в системі філософського матеріалізму. Методологічне значення цього поняття для пізнання природи, суспільства, практичної діяльності. Сучасна наука про складну систему організацію матерії. Основні рівні організації неживої та живої природи. Суспільство як вищий рівень організації матерії. Філософія про різноманітність та єдність світу.

Поняття руху. Стійкість та мінливість, переривчатість та непереривчатість як характеристики руху. Рух і розвиток. Основні форми руху, їх співвідношення, якісна специфіка і взаємозв'язок. Сучасна наука і проблема класифікації руху. Єдність матерії і руху.

Простір і час. Субстанціональна та реляційна концепції простору і часу. Специфіка властивостей простору і часу в неживій, живій природі і суспільних процесах.

Проблема свідомості в філософії. Генезис свідомості. Відображення як загальна властивість матерії. Розвиток форм відображення. Відображення в живій та неживій природі. Відображення і інформація. Свідомість як вища форма відображення і форма регулювання людською діяльністю.

Суспільна природа свідомості. Роль праці і спілкування у виникненні свідомості. Свідомість і мова. Знаково-символічні системи.

Основні властивості свідомості. Свідомість як суб'єктивний образ об'єктивного світу. Проблема ідеального. Структура свідомості: компонентна, рівнева. Свідомість і емоції. Свідоме і підсвідоме. Свідомість і інтуїція. Самосвідомість і її форми. Сутність рефлексії.

Тема 6. Сутність і структура пізнавального процесу.

Поліваріантність підходів до проблеми пізнання в історії філософії. Теорія пізнання як філософська дисципліна. Пізнання як особливий вид діяльності. Суспільна природа пізнання. Суб'єкт і об'єкт пізнання. Чуттєвий рівень пізнання. Форми чуттєвого рівня. Раціональний рівень пізнання як якісно-новий ступінь відображення дійсності. Форми раціонального пізнання: поняття, судження, умовивід. Єдність чуттєвого і раціонального в пізнанні. Сенсуалізм і раціоналізм. Знання і віра. Проблеми сучасної епістемології.

Проблема істини в філософії. Концепції істини: кореспондентська, когерентна, прагматична. Об'єктивність істини. Абсолютна і відносна істина.

Праксіологічні аспекти істини. Істина як процес. Конкретність істини. Проблема істини в юриспруденції. Істина і омана. Істинність і правильність. Догматизм і релятивізм. Нові реалії сучасної гносеологічної парадигми. Постмодерністський дискурс. Нарративістика. Співвідношення наукових та позанаукових форм знання.

Наука як соціальна сила. Наукове пізнання і його специфічні ознаки. Будова і динаміка наукового пізнання. Динаміка розвитку науки. Етапи розвитку: класика, некласика, постнекласика. Особливості розвитку постнекласичної науки.

Емпіричний та теоретичний рівні пізнання. Факт як одиниця емпіричного рівня наукового пізнання. Форми теоретичного рівня наукового пізнання: ідея, проблема, гіпотеза, концепція, теорія.

Філософські методи. Загальнонаукові, частковонаукові методи. Методи міждисциплінарного дослідження. Загальнологічні методи пізнання. Спеціальні методи.

Наукові методи емпіричного рівня пізнання: споглядання, вимір, експеримент. Методи теоретичного рівня пізнання: формалізація, аксіоматичний, гіпотетико-дедуктивний, метод мисленнєвого експерименту.

Використання методів наукового пізнання у професійній діяльності юриста.

Тема 7. Діалектика як методологія пізнання.

Діалектика як вчення про універсальні зв'язки, зміни, розвиток. Дискурс щодо визначення діалектики. Історичні форми діалектики. Принципи діалектики. Ідея розвитку. Ознаки розвитку і його форми. Об'єктивна діалектика.

Поняття закону. Основні закони діалектики. Суперечливість пізнання. Суперечливість як джерело розвитку. Діалектика єдності і боротьби протилежностей. Основні типи суперечностей. Якість і кількість. Діалектика якісних і кількісних змін. Міра. Стрибок. Еволюція і революція. Зв'язок етапів розвитку. Діалектика заперечення.

Категорії діалектики. Універсальні зв'язки: одиничне, особливе і загальне, явище і сутність. Структурні зв'язки: частина і ціле, зміст і форма. Упорядкованість буття: структура, система, елемент. Зв'язки і детермінації: причина і наслідок, випадковість і необхідність, можливість і дійсність. Метафізика, софістика, еkleктика як альтернативи діалектики.

Тема 8. Проблема людини в філософії.

Людина як об'єкт філософського аналізу. Людина, індивід, особистість. Потреби і інтереси. Сутність людини. Праця і мова - фактори становлення й розвитку людини

Роль соціального середовища в формуванні особистості. Поняття соціальної норми. Інтеріоризація суспільних відносин, культури, в процесі виховання і діяльності. Життєва позиція особистості.

Особистість як об'єкт і суб'єкт суспільного життя. Роль суспільного поділу праці і приватної власності у формуванні особистості. Права і

обов'язки особистості: теорія і реальність. Соціальна роль як важливий фактор формування особистості. Проблема індивідуалізму. Об'єктивні і суб'єктивні основи конформізму. Всебічний розвиток особистості як її гуманістичний ідеал. Ціннісне орієнтування людини Цінності як визначальні характеристики людського буття. Людина в системі цінностей. Структура цінностей. Цінність як ядро духовного світу людини. Проблема суб'єктивного вибору. Цінність і ціль. Цінність і життєвий смисл. Цінність як регулятор поведінки людини Філософське розуміння відчуження: причини, сутність, історичні форми. Свобода як процес зняття відчуження.

Діалектика історичної необхідності і свободи особистості в суспільному розвитку. Необхідність свободи вибору. Свобода і відповідальність. Творчість як засіб самореалізації людини. Смисл буття і сенс життя людини.

Контроль навчальних досягнень

Система оцінювання навчальних досягнень студентів

№ з/п	Вид діяльності студента	Макс. кількість балів за	Модуль 1		Модуль 2	
			Кільк. одиниць до	Макс. кількість	Кільк. одиниць до	Макс. кількість
1	Відвідування лекцій	1	5	5	6	6
2	Відвідування семінарських занять	1	5	5	5	5
3	Виконання завдань для самостійної роботи	5	4	20	4	20
4	Робота на практичних (семінарських) заняттях	10	5	50	5	50
5	Індивідуальне завдання	30	-	-	-	-
6	Опрацювання фахових видань	10	-	-	-	-
7	Написання реферату	15	-	-	-	-
8	Виконання модульної контрольної роботи	25	1	25	1	25
9	Виконання тестового контролю	10	-	-	-	-
10	Лабораторне заняття (допуск, виконання, захист)	10	-	-	-	-
11	Творча робота (в т.ч. есе)	20	-	-	-	-
	Макс. кількість балів за видами поточного контролю (МВ)	-	-	105	-	106
	Коефіцієнт	60	60/211=0,28			

Завдання для самостійної роботи та критерії її оцінювання.

Самостійна робота – один з основних засобів оволодіння навчальним матеріалом. Упровадження в практику навчальної програми різноманітних форм самостійної роботи активно сприяє модернізації навчального процесу шляхом подолання протиріч між трансляцією знань і їх засвоєнням у взаємозв'язку теорії та практики.

Мета самостійної роботи студентів:

- розвиток творчих здібностей та активізація розумової діяльності студентів;
- формування умінь і навичок самостійної розумової праці;
- розвиток морально-вольових зусиль;

- формування в студентів потреби безперервного самостійного поповнення знань як необхідної умови професійного становлення.

Завдання самостійної роботи студентів:

- навчання студентів самостійно працювати з різними джерелами інформації;

- творче сприйняття і осмислення навчального матеріалу;

- формування навичок щоденної навчальної самостійної роботи.

Зміст самостійної роботи полягає в таких положеннях:

– самостійне вивчення теоретичних, історичних і науково-практичних тем;

– самостійна робота з джерелами та літературою з метою кращого засвоєння програмного матеріалу;

– підготовка наукових повідомлень, інформаційних довідок;

– підготовка вибіркового дослідного завдання на базі критичного огляду наукових публікацій, розроблення пропозицій щодо вирішення актуальних проблем або прогнозів за обраною тематикою;

– презентація та захист результатів виконання вибіркового дослідницького завдання.

Самостійна робота студентів повинна забезпечити:

- системність знань та засобів навчання;

- володіння розумовими процесами;

- мобільність і критичність мислення;

- володіння засобами обробки інформації;

- здібність до творчої праці.

Критерії оцінювання – кожна робота оцінюється у 5 балів.

№ з/п	Критерії оцінювання роботи	Максимальна кількість балів
1	Глибина і повнота розкриття завдань	2 бали
2	Повнота використання рекомендованої літератури	1 бали
3	Обґрунтування висновків	0,5 бали
4	Грамотність, стиль викладу, оформлення роботи	1 бал
5	Обсяг виконаної роботи	0,5 бал

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	Бали
Змістовий модуль 1.		22	20
1	В контексті першої теми студенти, використовуючи	6	5

	рекомендовану літературу, повинні самостійно опрацювати першоджерела за заявленою тематикою.		
2	В контексті другої теми студенти, використовуючи рекомендовану літературу, повинні самостійно опрацювати першоджерела за заявленою тематикою.	6	5
3	В контексті третьої теми студенти, використовуючи рекомендовану літературу, повинні самостійно опрацювати першоджерела за заявленою тематикою.	6	5
4	В контексті четвертої теми студенти, використовуючи рекомендовану літературу, повинні самостійно опрацювати першоджерела за заявленою тематикою.	4	5
Змістовий модуль 2.		20	20
5	В контексті п'ятої теми студенти, використовуючи рекомендовану літературу, повинні самостійно опрацювати першоджерела за заявленою тематикою.	6	5
6	В контексті шостої теми студенти, використовуючи рекомендовану літературу, повинні самостійно опрацювати першоджерела за заявленою тематикою.	4	5
7	В контексті сьомої теми студенти, використовуючи рекомендовану літературу, повинні самостійно опрацювати першоджерела за заявленою тематикою.	6	5
8	В контексті восьмої теми студенти, використовуючи рекомендовану літературу, повинні самостійно опрацювати першоджерела за заявленою тематикою.	4	5
Разом		42	40

Форми проведення модульного контролю та критерії оцінювання.

Виконання модульних контрольних робіт здійснюється в електронному вигляді або з використанням роздрукованих завдань. Модульний контроль знань студентів здійснюється після завершення вивчення навчального матеріалу змістового модуля.

Форми проведення семестрового контролю та критерії оцінювання.

Методика розрахунків модульної і семестрової оцінок студента

Семестровий контроль проводиться відповідно до навчального плану у вигляді семестрового екзамену в терміни, встановлені графіком навчального

процесу та в обсязі навчального матеріалу, визначеного робочою програмою дисципліни. Форма проведення семестрового контролю – письмова. Зміст і структура екзаменаційних білетів (контрольних завдань), критерії оцінювання визначаються рішенням кафедри та зазначаються у робочій програмі навчальної дисципліни й доводяться до відома студентів на першому занятті.

Рівень знань	Оцінка	Критерії оцінювання відповіді
Відмінний рівень	31 – 40	Відповідь студента: <ul style="list-style-type: none"> - містить повний, розгорнутий, правильний виклад матеріалу з поставленого питання; - демонструє знання основних понять і категорій та взаємозв'язку між ними, вірне розуміння змісту основних теоретичних положень; - вказує на вміння давати змістовний та логічний аналіз матеріалу з поставленого питання; - демонструє знання різних наукових концепцій та підходів щодо певної науково-теоретичної чи науково-практичної проблеми, пов'язаної з поставленим питанням; - здатність робити власні висновки в разі неоднозначності, спірного чи проблемного характеру поставленого питання чи проблеми.
Добрий рівень	21 – 30	Студент дав досить змістовну відповідь на поставлене питання, але відповідь містить наступні недоліки: <ul style="list-style-type: none"> - недостатня повнота, незначні неточності чи прогалини при поясненні того чи іншого аспекту питання; - окремі формулювання є нечіткими; міститься інформація, котра не відноситься до змісту екзаменаційного питання.

Задовільний рівень	11 – 20	<p>Студент дав відповідь на поставлене питання, однак допустив суттєві помилки як змістовного характеру, так і при оформленні відповіді на питання, а саме:</p> <ul style="list-style-type: none"> - відповідь викладена недостатньо аргументовано та/або з порушенням правил логіки при поданні матеріалу; - відповідь не містить аналізу проблемних аспектів поставленого питання, свідчить про недостатню обізнаність з основними науковими теоріями і концепціями, що стосуються відповідного питання; - у роботі багато грубих орфографічних помилок;
Незадовільний рівень	0 – 10	<p>Студент взагалі не відповів на питання, або його відповідь є неправильною, тобто містить грубі змістовні помилки щодо принципових аспектів поставленого питання. Аргументація відсутня взагалі або ж є абсолютно безсистемною чи алогічною.</p>

Критерії оцінювання

Навчальні досягнення студентів з дисципліни оцінюються за модульно-рейтинговою системою, в основу якої покладено принцип поопераційної звітності, обов'язковості модульного контролю, накопичувальної системи оцінювання рівня знань, умінь та навичок, розширення кількості поточних балів до 60. Підсумковою формою контролю є іспит (40 балів).

Оцінка за кожний змістовий модуль включає бали за поточну роботу студента на практичних, семінарських заняттях, за виконання самостійної роботи, за модульну контрольну роботу. Виконання модульних контрольних робіт здійснюється в електронному вигляді. Модульний контроль знань

студентів здійснюється після завершення вивчення навчального матеріалу змістового модуля.

Розрахунок рейтингових балів за видами поточного (модульного) контролю

.

Розподіл балів, які отримують студенти

№ з/п	Вид діяльності студента	Макс. кількість балів за одиницю	Модуль 1		Модуль 2	
			Кільк. одиниць до розрахунку	Макс. кількість балів за вид	Кільк. одиниць до розрахунку	Макс. кількість балів за вид
1	Відвідування лекцій	1	5	5	6	6
2	Відвідування семінарських занять	1	5	5	5	5
3	Виконання завдань для самостійної роботи	6	4	20	4	20
4	Робота на практичних (семінарських) заняттях	10	5	50	5	50
8	Виконання модульної контрольної роботи	25	1	25	1	25
11	Творча робота (в т.ч. есе)	20	-	-	-	-
	Макс. кількість балів за видами поточного контролю (МВ)	-	-	105	-	106

Шкала оцінювання: рейтингова оцінка та оцінка за стобальною шкалою

Рейтингова оцінка	Сума балів за всі види навчальної діяльності	Значення оцінки
A	90-100	Відмінно — відмінний рівень знань (умінь) в межах обов’язкового матеріалу з, можливими, незначними недоліками
B	82-89	Дуже добре - достатньо високий рівень знань (умінь) в межах обов’язкового матеріалу без суттєвих (грубих) помилок
C	75-81	Добре - в цілому добрий рівень знань (умінь) з незначною кількістю помилок
D	69-74	Задовільно - посередній рівень знань (умінь) із значною кількістю недоліків, достатній для подальшого навчання або професійної діяльності
E	60-68	Достатньо - мінімально можливий допустимий рівень знань (умінь)
FX	35-59	Незадовільно з можливістю повторного складання - незадовільний рівень знань, з можливістю повторного перескладання за умови належного самостійного доопрацювання
F	1-34	Незадовільно з обов’язковим повторним вивченням курсу - досить низький рівень знань (умінь), що вимагає повторного вивчення дисципліни

Критерії оцінювання навчальних досягнень студентів в процесі вивчення дисципліни

Рівень оцінки знань студентів оцінюється згідно з виконанням ними навчального плану.

Оцінка A (90-100) – “відмінно” виставляється студенту, який:

- вільно володіє матеріалом навчальної дисципліни, розуміє предмет, методологію, структуру дисципліни;
- засвоїв основні поняття і категорії, може дати їх визначення, показати логічний взаємозв’язок;

- – вміє не тільки відтворити засвоєне, а й обґрунтувати власну думку з приводу вивченого, з актуальних дискусійних проблем;
- демонструє ґрунтовні знання не тільки лекційних тем курсу, основної, а й додаткової рекомендованої літератури;
- проводить глибокий осмислений аналіз першоджерел, передбачених курсом семінарських занять;
- аргументація власної позиції з актуальних дискусійних проблем.

Оцінка В (82-89) – “добре” виставляється студенту, який сформував цілісне концептуальне розуміння курсу і передбачає:

- освоєння студентом обов’язкового обсягу програмного матеріалу, основного переліку літературних джерел із лекційного та семінарського курсів;
- осмислене розуміння категоріально-понятійного апарату дисципліни;
- здатність порівняльного аналізу різних наукових підходів до проблемних питань;
- застосування найбільш універсальних методів у наукових дослідженнях.

Рівень підготовки студента є вищим за середній рівень.

Оцінка С (75-81) – “добре” виставляється студенту, який:

- в основному володіє матеріалом дисципліни, показує розуміння її предмету, методології, структури;
- засвоїв найбільш важливі поняття і категорії, може сформулювати визначення більшості з них;
- вміє пов’язувати відповідь на дане питання з іншими темами курсу, висловлюючи власне розуміння;
- орієнтується в основній і додатковій рекомендованій літературі до більшості тем курсу.

Рівень підготовки кваліфікується як середній.

Оцінка D (69-74) – “задовільно” виставляється студенту, який засвоїв основні положення програмного матеріалу, і передбачає:

- вміння орієнтуватися у загальній проблематиці навчальної дисципліни;
- знання головних характеристик вивченого матеріалу;
- навички репродуктивного відтворення змісту текстів лекцій викладача;
- опрацювання певної частини (до 50 %) першоджерел та додаткової літератури.

Рівень підготовки кваліфікується як посередній.

Оцінка E (60-68) – “задовільно” виставляється студенту, який засвоїв певну частину програмного матеріалу:

- демонструє не надто глибоке знання матеріалу, не зовсім упевнено висловлюється з приводу предмета, методу, структури дисципліни;
- посередньо засвоїв основні поняття і категорії, визначення дає поверхові, не систематизовані;
- відповідає на поставлені запитання, проте не висловлює власного розуміння;
- частково засвоїв рекомендовану літературу з курсу.

Рівень підготовки студента кваліфікується як такий, що відповідає мінімальним критеріям.

Оцінка Fx (35-59) – “незадовільно” виставляється студенту, який:

- не володіє матеріалом навчальної дисципліни, не розуміє специфіки, предмета, структури;
- не засвоїв основних понять і категорій, не вміє дати їх основні визначення;
- не вміє відтворити пройдений матеріал і не орієнтується в проблематиці, що висвітлювалася на заняттях;
- не опрацював основної рекомендованої літератури до більшості програмних тем.

Рівень підготовки незадовільний, потребує повторного перескладання.

Оцінка F (0-34) – “незадовільно” виставляється студенту, який з поважних чи без поважних причин не засвоїв навчальну програму з курсу та має потребу в повторному прослуховуванні курсу.

Змістовий модуль 1 «Історія філософії»

Лекція №1. Філософія, коло її проблем і роль в суспільстві (2 год.)

Світогляд як духовно-практичне засвоєння світу

Було б великим перебільшенням вважати, що із розглянутого нами питання випливає необхідність для кожної людини обов'язково ставати філософом задля того, щоби визначитися у житті.

Потреба у людському самовизначенні справді є необхідною, проте за звичай ця потреба задовольняється різноманітними звичними та зрозумілими шляхами: людина може визначатися у житті на основі виховання, традицій, почуттів та емоцій. У більшості випадків люди саме тут шукають та знаходять необхідне їм для орієнтування у житті. В цілому ж пошуки засад людського життєвого самоутвердження формують те, що за

усталеною термінологією називається світоглядом. У загальному плані появу світогляду можна пояснити так: людина, усвідомлюючи дійсність, рано чи пізно починає усвідомлювати і свою унікальність, свою відмінність від усього іншого в світі. В результаті у неї формуються певні уявлення як про основні засади та особливості світу, так і про свої власні риси та особливості. Отже, світогляд постає формою загального людського самовизначення в світі.

Світогляд – це сукупність узагальнених уявлень людини про себе, світ, свої взаємини із світом, про своє місце в світі та своє життєве призначення.

Ясно, що світогляд – не просто знання, а деяке інтегральне духовне утворення, оскільки:

- а) він повинен надавати людині не просто знання про закони тих чи інших сфер реальності, а знання разом із оцінкою, відношенням;
- б) предмет світогляду – відношення “людина – світ” постає майже неозорим, безмежним і тому до певної міри невизначеним.

Звідси і випливає те, що світогляд ніби *синтезує* цілу низку інтелектуальних утворень, таких як *знання, бажання, інтуїцію, віру, надію, життєві мотиви, мету* та ін. Через це *складовими світогляду постають: погляди, переконання, принципи, ідеали, цінності, вірування, життєві норми та стереотипи*. Якщо ми хочемо дізнатися про світоглядні уявлення того чи іншого народу, або й окремої людини, ми повинні спробувати виявити, пізнати та зрозуміти саме це.

Світогляд в цілому постає *загальнолюдським* явищем, тобто він є притаманним кожній людині у її нормальному стані; ясно, що ми не можемо вести розмову про світогляд новонароджених дітей, а також душевнохворих людей чи людей із серйозними психічними відхиленнями від норми. Але саме загальнолюдський характер світогляду зумовлює й його надзвичайно велику різноманітність, адже люди дуже по-різному уявляли та уявляють собі і світ, і себе самих. Якщо б ми поставили собі завданням перерахувати основні види світогляду, нам, напевне, знадобилося б багато часу, тому й виникає потреба у типологізації світогляду. *Типологія світогляду* – це не просте перерахування його можливих видів, а, перш за все, виділення типових ознак, за якими та на основі яких пізніше здійснюється класифікація основних видів світогляду. Тобто, типологія постає у порівнянні із простим переліком більш містким та логічно виправданим способом ознайомлення із світоглядом з метою його подальшого докладнішого вивчення.

Світогляд прийнято класифікувати на основі різних спільних ознак:

За носієм	За рівнем світобачення та усвідомлення	За історичними епохами	За морально-ціннісними орієнтирами
<ul style="list-style-type: none"> • індивідуальний; • колективний; • груповий; • національний; • регіональний та ін. 	<ul style="list-style-type: none"> • усвідомлений; • неусвідомлений; • частково усвідомлений; • буденний; • сформований на засадах наукових знань; • філософський та ін. 	<ul style="list-style-type: none"> • архаїчний; • античний; • середньовічний; • ренесансний; • <u>світогляд</u> ХХ ст. 	<ul style="list-style-type: none"> • егоїстичний; • альтруїстський; • гуманістичний; • антигуманний; • цинічний; • шовіністичний та ін.

За *будовою* розрізняють світогляд цілісний, фрагментарний, внутрішньо злагоджений, суперечливий; за *ступенем адекватності сприйняття дійсності* – реалістичний, фантастичний, викривлений та адекватний

дійсності; за ставленням до визнання існування вищих сутностей – релігійний, скептичний, агностичний та атеїстичний. Дуже поширеною є також типизація світогляду за ознакою соціальних станів та верст суспільства, за культурно-історичними регіонами та ін. Кожна людина, що вивчає філософію та цікавиться світоглядними питаннями може додати до наведеної типології світогляду свої додаткові ознаки та вивести на їх основі інші види світогляду. Корисним заняттям було б спробувати охарактеризувати власний світогляд хоча б тому, що це дасть можливість зрозуміти, що це зробити не просто і не легко.

За своїми функціями світогляд постає такою формою духовного засвоєння світу, яка покликана інтегрувати людину у світ, надати їй найперших життєвих орієнтирів, подати дійсність у її людських вимірах та виявленнях. Досить часто формування світогляду відбувається стихійно: людина народжується, входить у життя і засвоює через батьків, оточення, соціальні зв'язки у світоглядні уявлення, і світоглядні переконання. Більше того, людина інколи навіть не знає про існування світогляду, проте у деяких ситуаціях життя уникнути зустрічі з ними просто неможливо. Загалом подібні ситуації називають *екстремальними*, тобто крайніми, такими, що вимагають від людини кардинальних невідкладних рішень; це може бути ситуація, коли людину ставлять на межу життя та смерті, коли вона змушена брати на себе відповідальність за життя інших людей та ін. Але світоглядні питання можуть поставати перед людиною і у більш простих та буденних ситуаціях, наприклад, коли йдеться про виховання дітей, інколи, коли заходить мова про оцінку дій якоїсь людини, звучать слова “Людина не повинна так робити”, тобто при цьому керуються загальними уявленнями про те, якою повинна бути людина, що гідно її, а що не гідно.

У наведених вище класифікаціях філософія фігурує як світогляд певного *рівня*, а це значить, що, хоча всі люди мають світогляд, проте далеко не кожна людина прилучена до філософії і, відповідно, не кожна людина виходить на її рівень у своїх світоглядних орієнтуваннях. Цей рівень, на якому розгортається філософське осмислення світу і людини, називається теоретичним. Звідси випливає, що у *найпершому визначенні* філософія постає як *теоретична форма світогляду*. Теорія відрізняється від практики та простого міркування тим, що вона аналізує певні явища через поняття, чітко визначені терміни, на засадах певних законів чи їх необхідних внутрішніх зв'язків, тобто теорія постає перш за все аналітико-синтетичним освоєнням дійсності. Значить філософствувати – це не просто думати про світоглядні проблеми, а усвідомлювати їх необхідність, їх зв'язки, їх сторони, характеристики та складові, виражені через певну термінологію. Тепер ми можемо уточнити наведене вище визначення філософії: *філософія – це теоретична форма світогляду, спрямована на критичне дослідження та вирішення світоглядних проблем з метою підвищення ступеню*

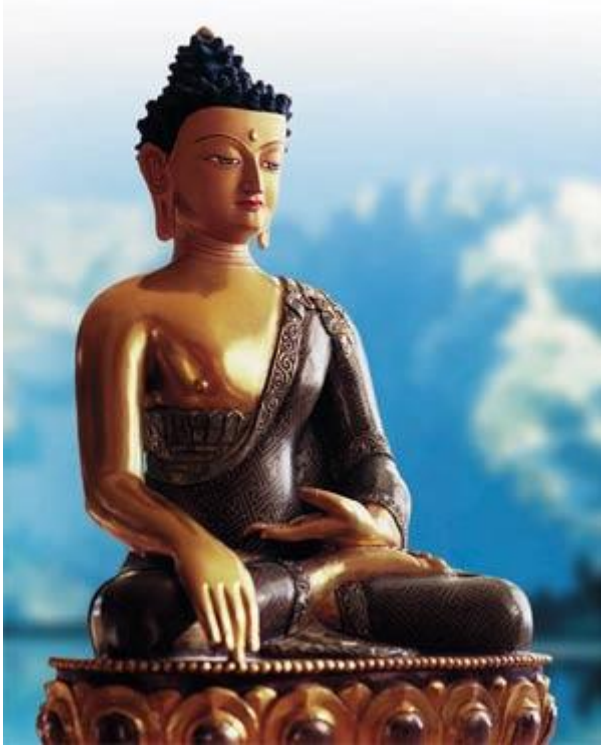
достовірності та надійності таких вирішень. Стає також зрозумілим і те, що філософія - це усвідомлений світогляд, що вона повинна прагнути бути аргументованою, внутрішньо стрункою, логічно послідовною. Звідси впливають основні аспекти взаємозв'язку філософії та світогляду. З одного боку, філософія є різновидом світогляду, тобто вона є частиною світогляду, проте частиною особливою: як теорія світогляду, філософія концентрує світогляд, зосереджується на найважливішому у ньому; це позначається в літературі у такий спосіб – “філософія є теоретичним ядром світогляду”. З іншого боку можна висловити і прямо протилежне твердження – світогляд є частиною філософії, і це у тому сенсі, що за широтою постановки та вирішення питань, за ступенем їх розробленості філософія є безумовно ширшою за світогляд. Світогляд в цілому постає духовним ґрунтом для виникнення та розвитку філософії, і філософія не вигадує свої проблеми, вона бере їх із життя, із живого функціонування світоглядних уявлень людини, проте підносить їх на вищий рівень осмислення, вираження та розв'язання. Можна додати й те, що певною своєю частиною філософія взагалі виходить за межі світогляду; йдеться про те, що у філософії є суто інструментальні підрозділи та знання, які не мають прямого світоглядного значення; це, наприклад, вчення про структуру суджень, умовиводів та ін. Цей певний вихід філософії за межі світогляду має і своє змістовне пояснення: якби філософія повністю збігалась із світоглядом, у неї не було б можливості досліджувати, критично аналізувати світогляд.

Протофілософські студії. Своєрідність філософії Стародавніх Індії та Китаю

Філософія як система поглядів на світ вперше з'явилася в Стародавніх Індії та Китаї в кінці II на початку I тисячоліть до н. е. Специфіка розвитку суспільних відносин цих держав спричинила формування своєрідних рис філософії Індії та Китаю.

Зокрема, кастовий устрій в Індії та чиновницько-бюрократична система в Китаї зумовили збереження і подальше поширення традиційних *релігійно-міфологічних* уявлень у формуванні та розвитку перших філософських течій.

Це згодом проявилось в тому, що у світогляді східних країн набула переваги *релігійно-етична* проблематика над науково-теоретичною.

Своєрідність філософії Стародавніх Індії та Китаю проявляється також у специфічному розумінні картини світу. Природа тлумачиться в основному не як предмет теоретичного дослідження, а як об'єкт релігійно-морального аналізу. Вчення про світ розгортається як варіація і продовження етичного вчення про людину. Філософи відшуковують в бутті не природні причинно-наслідкові зв'язки, а всесвітній моральний світопорядок (типу індійської карми), який визначає життєвий шлях та долю людини.

У філософії цього часу можна спостерігати різні школи і напрямки матеріалістичного та ідеалістичного характеру. Так, у староіндійській

письмовій пам'ятці культури "**Ведах**" (буквально – "знання") знаходимо релігійно-ідеалістичні положення, в яких сили природи сприймаються як божества, розвивається вчення про слабкість людини перед цими силами. Поряд із цим у "Ведах" і, особливо, в коментарях до них — "**Упанішадах**" (таємне вчення) — намічається матеріалістичне тлумачення навколишньої дійсності, відчувається пошук, прагнення до відкриття істини в речах, явищах.

У VIII–VII ст. до н. е. в Індії значного поширення набув матеріалістичний напрямок *локаята* (від "лока" — цей світ). Прибічники цього напрямку заперечували потойбічний світ і вважали своїм завданням вивчення земного, реально існуючого світу, що оточує людину. Локаятики критикували релігійні положення "Вед", прагнули довести відсутність божественного світу, заперечували існування і пекла, і раю, стверджували, що душа людини існує разом із тілом і помирає зі смертю людини. Закликали до повнокровного щасливого життя на Землі, а не десь у божественному світі.

Різновидом філософії локаята був досить поширений напрямок *чарвака* ("чар" — чотири, "вак" — слово). Його прибічники виступали проти ідеалізму і релігії в різні періоди історії Індії, Чарваки вважали, що все у світі складається з чотирьох елементів — вогню, повітря, води і землі. З таких матеріальних часток складаються і живі істоти, в тому числі і людина. Розмаїтий світ речей є багатоманітною комбінацією цих незмінних, вічно існуючих елементів.

Питання про відношення свідомості до матерії чарваки вирішували наївно-матеріалістично. Свідомість вони розуміли як властивість, що належить тілу. Але в елементах, взятих нарізно, свідомості немає — вона виникає в результаті поєднання всіх чотирьох елементів у людському тілі.

У VI—V ст. до н. є. поширюється вчення *вайшешика* (від "вішеша" — особливість). Вайшешики, відомі насамперед як просвітителі, вважали, що причиною страждань людей є незнання ними сутності навколишнього буття. Тому метою своєї філософії вони вважали позбавлення людей від страждань через поширення істинних знань про світ.

Згідно зі вченням вайшешики світ складається з якісно різнорідних і найдрібніших часток — *ану*. Всі об'єкти фізичного світу виникають з цих атомів. Самі *ану* вічні, нестворювані і незнищувані, але об'єкти, що виникли з них, минуці, мінливі і непостійні. *Ану* відрізняються один від одного не лише якісно, а й кількісно, своїми розмірами і формою. У філософії вайшешика розвивалися елементи теорії відображення, логіки.

На цей період (VI—V ст. до н. є.) припадає виникнення релігійно-філософського вчення *буддизму*. На ранній стадії свого розвитку буддизм розглядає весь світ як єдиний потік, що складається з окремих елементів — фізичних і психічних *дхарм*, які перебувають у постійному процесі змін. Так в природі відбуваються безкінечні переміни, вічне виникнення і знищення. Буття — це безперервне становлення. Така панівна думка раннього буддизму.

Пізніше буддизм абсолютизує ідею відречення від життя, самозаглиблення у свій внутрішній світ. Згідно з буддизмом, шляхом самоспоглядання і самозаглиблення можна вийти з неспокійного, хвилюючого океану буття і досягти вічного блаженства — *нірвани*. Цей бік буддизму був надзвичайно

зручним засобом підкорення мас з боку панівної верхівки. Адже, змальовуючи життя безперервним потоком страждань, буддизм закликав не до полегшення реальних страждань, а до знищення їх лише у думках.

У VI—III ст. до н. е. широкого розповсюдження набуло наївно-матеріалістичне і стихійно-діалектичне вчення даосизму (від "дао" — шлях, закон).

Даосисти критикували релігійні погляди, зокрема твердження про створення світу богом. Основна ідея даосизму зводиться до того, що життя природи і людей підкоряється не волі неба, богам, а закону "Дао". "Дао" — це закон самих речей і явищ. Він, як всезагальний закон, привносить порядок у хаос речей. "Дао" існує незалежно від свідомості і волі людини.

Основою світу є матеріальні частки "ці" (повітря, ефір). У процесі руху та розвитку матеріальних часток "ці" виникають жива матерія, тварини та людина. Народження, життя та смерть тлумачаться як процеси, пов'язані з матеріальними частками "ці", з їх накопиченням та розсіюванням.

Прибічники даосизму поширювали своє вчення про "дао" і на сферу суспільних явищ. Всі нещастя в житті народу спричиняються тим, що правителі порушують природний закон "дао".

Слід зауважити, що в розумінні закону "дао" частина даосистів не були послідовними матеріалістами. Вони відривали "дао" від його основи — світу речей. "Дао" тлумачився вже як незаперечна воля богів. Ця тенденція спричинилася до виникнення у I ст. н. е. релігійної секти даосів, яка існує до нашого часу.

Література

1. Скирбекк Г., Гилье Н. История философии. – М.: ВЛАДОС, 2001.
2. Філософія: Навчальний посібник/І.Ф.Надольний, В.П.Андрущенко, І.В.Бойченко, В.П.Розумний та ін.; За ред. І.Ф.Надольного. — К.: Вікар, 1997.
3. Петрушенко В.Л. Історія світової філософії. Фундаментальні проблеми філософії. Навчальний посібник. – Львів: НУ“ЛП”, 2002.

Семінарське заняття №1 (2 год.)

Тема: Філософія, коло її проблем та роль у суспільстві

Мета: Студенти повинні мати загальні теоретичні уявлення про історичні етапи розвитку філософії у країнах стародавньої цивілізації.

Питання семінару:

1. Поняття світогляду.
2. Історичні типи світогляду: міфологія, релігія, філософія.
3. Специфіка філософії як форми світогляду. Поліваріантність прояву філософії як духовного явища: філософія як наука, філософія як форма суспільної свідомості, філософія як форма культури.
4. Концептуальні напрямки філософії: матеріалізм та ідеалізм.
5. Структура філософського знання. Функції філософії.

Поради до виконання роботи:

1. Проаналізувати та узагальнити теоретичний матеріал за планом заняття.
2. Підбити підсумки під кожним питанням.
3. За одним з питань (на власний вибір) зробити письмовий або візуальний (презентація) звіт довільної форми, створивши файл формату Microsoft word або Microsoft Office PowerPoint

Форма подання результатів виконаної роботи: Завантажити файл формату Microsoft word або Microsoft Office PowerPoint за допомогою кнопки "Додати відповідь на завдання".

Максимальна кількість балів, якою може бути оцінене семінарське заняття, становить 10 балів.

- 9-10 балів – відмінно, студент глибоко і міцно засвоїв матеріал, вичерпно, грамотно оформив роботу.
- 7-8 бали – добре, студент твердо знає матеріал, не допускає істотних неточностей при відповіді на поставлені питання.
- 4-6 бали – задовільно, студент знає тільки основний матеріал, але не засвоїв його деталей, допускає неточності при оформленні та відповіді на поставлені питання.
- 0-3 бали – незадовільно, студент не знає матеріалу, допускає істотні помилки при оформленні та відповіді на поставлені питання.

Самостійна робота №1

Тема: Філософія, коло її проблем і роль в суспільстві.

Мета: Формувати у студентів загальні теоретичні уявлення про історичні етапи розвитку філософії у цивілізаціях Стародавнього Сходу. Вміти охарактеризувати основні філософські школи та течії філософії Стародавнього Китаю та Стародавньої Індії.

Хід роботи:

1. Прочитайте невеликий фрагмент тексту: „Діалог Будди з його учнем" і дайте відповіді на запитання:
 - Як Ви зрозуміли, що таке реінкарнація душі?
 - Яка різниця у вирішенні проблем смерті і безсмертя в східній і західній культурах (зокрема, у Буддизмі і Християнстві)?

Діалог Будди з його учнем про душу і реінкарнації

Учень: чи віриш ти, Вчитель, що душа відроджується і еволюціонує протягом життя і що відповідно до закону карми вона пожинає те, що посіяла? Я тебе запитую про це тому, що, як мені сказали, відповідно до твого вчення душа не існує, і що твої послідовники прагнуть до повного знищення "я", як вищої радості нирвани. Якщо ж "я" залишилося тільки комбінацією елементів, то при смерті "я" повинно розкластися і зникнути. Якщо "я" є тільки комбінація ідей, думок, почуттів і бажань, то, що ж буде зі мною, коли розкладеться моє тіло? Де ж є ця нескінченна радість, про яку говорять твої послідовники просто порожнє слово без усякого змісту ілюзії. Коли розмірковую над своїм навчанням, я бачу тільки "ніщо", знищення, не існування, як кінцеву мету людини. Мені здається, що ти проповідуєш високе вчення, але я не цілком зрозумів його. Отже, дозволь мені ще запитання: якщо не існує душі, то як може існувати безсмертя? Якщо припинити активність душі, тоді припиняться і наші думки.

Будда: Наша здатність мислити зникне, але наші думки продовжують існувати. Зникне міркування, але залишиться знання. Якщо людина бажає вночі написати лист, вона запалює світло, пише лист, а коли він написаний, гасить світло. І хоч світло погашене, але залишився написаний лист. Так і міркування припиняється, але залишається досвід, знання, і таким чином, продукт наших добрих дій не втрачається.

Учень: Скажи мені, Вчитель, що буде з моєю особистістю, коли вона розкладеться на складові частини. Якщо мої думки зникнуть і моя душа стане вже не моєю, що ж це за особистість, дай мені пояснення.

Будда: Представимо людину, яка відчуває, думає, як і ти, діє, як і ти. Чи буде вона теж саме, що і ти?

Учень: Ні. В моїй особистості є щось, що її повністю відрізняє від інших особистостей. Може бути, що інша людина почуває, думає, діє і навіть називається, як я, але вона не буде я.

Будда: Правильно, ця людина не буде тобою. Твоя особистість, природа не полягає в матерії, з якої створене твоє тіло, в формі чи конфігурації твого тіла, в твоїх почуттях і твоїх думках. Твоя особистість - це комбінація елементів. Ти існуєш усюди, де перебуває ця комбінація. Таким чином, ти визнаєш у відомому сенсі тотожність із собою тієї твоєї особистості, існування якої триває в залежності від твоєї карми (тобто попередніх

вчинків). Як же варто назвати це продовження існування, смертю чи знищенням, життям чи продовженням життя?

Учень: Треба назвати життям або продовженням його, тому що це продовження мого існування. Але що мене турбує, це продовження моєї особистості, тому що всяка інша людина, чи буде вона тотожною зі мною чи ні, є особистість зовсім інша.

Будда: У тебе сильна прихильність до особистості. Але це і є твоя помилка, яка тобі заподіює занепокоєння. Хто прив'язаний до особистості, повинен пройти багато народжень і смертей. Ти будеш умирати постійно, тому що природа особистості є безперервна смерть.

Учень: Як це?

Будда: Де перебуває твоя особистість? Особистість, що ти так почитаєш, змінюється безперервно. Багато років тому ти був дитиною, потім юнаком, а тепер ти чоловік.

Учень: Я бачу мою помилку, але все-таки для мене ще не все ясно. Мені здається несправедливим те, що інші погнуть те, що я зараз маю.

Будда: Невже ти не розумієш. Що ці інші особистості є ти сам. Ти, і ніхто інший, погнеш те, що сієш. Ні в висотах неба, ні в надрах землі ти не зникнеш від результатів твоїх дій.

2. Знайдіть будь-який текст давньої філософії (або фрагмент тексту), прочитайте і запишіть у вигляді конспекту свої роздуми над цим текстом.

3. Перевірте себе в наступному диктанті-тесті. Відповідайте на питання.

1. Що характерно для всієї давньої філософії?
2. Головна методологічна традиція в східному типі філософствування?
3. Головна методологічна традиція в західному типі філософствування?
4. Назвіть школи давньоіндійської філософії?
5. У якій філософській системі використовується термін «нірвана»?
6. Як в одній з давньоіндійських шкіл називали проясненого?
7. Яке вчення заснував китайський філософ Лао-Цзи?
8. Якими чеснотами повинна володіти шляхетна людина відповідно до вчення Кун-Цзи?

Поради до виконання роботи:

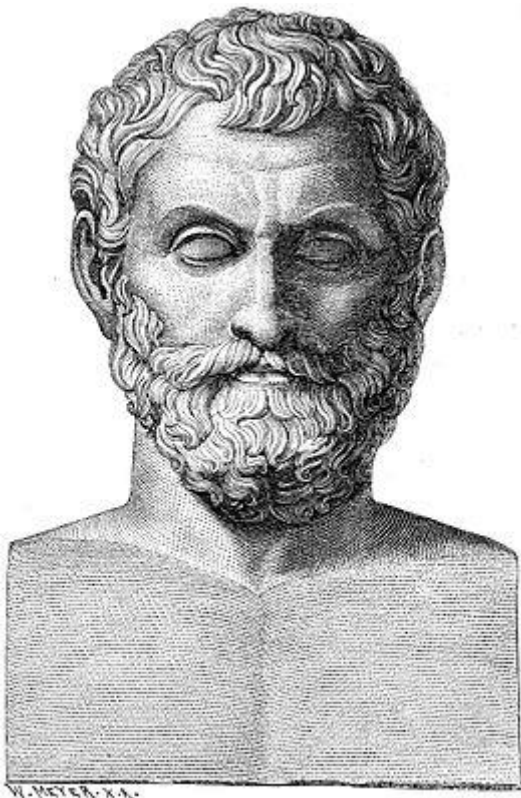
1. Проаналізувати та узагальнити опрацьований матеріал.
2. Дайте відповіді на питання у вигляді конспекту.

Лекція №2. Давня та середньовічна філософія (2 год.)

Основні риси античної філософії

Філософія як самостійна галузь знань виникла в стародавньому грецькому суспільстві в VI—V ст. до н. є. Можна виділити такі найбільш загальні специфічні риси:

- теоретичне ставлення до світу (замість образного і фологічного світогляду);
- натурфілософія (не віддиференційована від конкретноемпіричного знання);
- відсутнє, в основному, свідоме протиставлення мислення і буття (вперше питання про відношення мислення і буття поставив Парменід (VI—V ст. до н. є.) у зв'язку з розподілом буття на чуттєво даний та на світ, що сягається розумом);
- наївний матеріалізм (все загальне в речах (субстанція) розглядається як певна конкретна речова структура);
- стихійна діалектика.

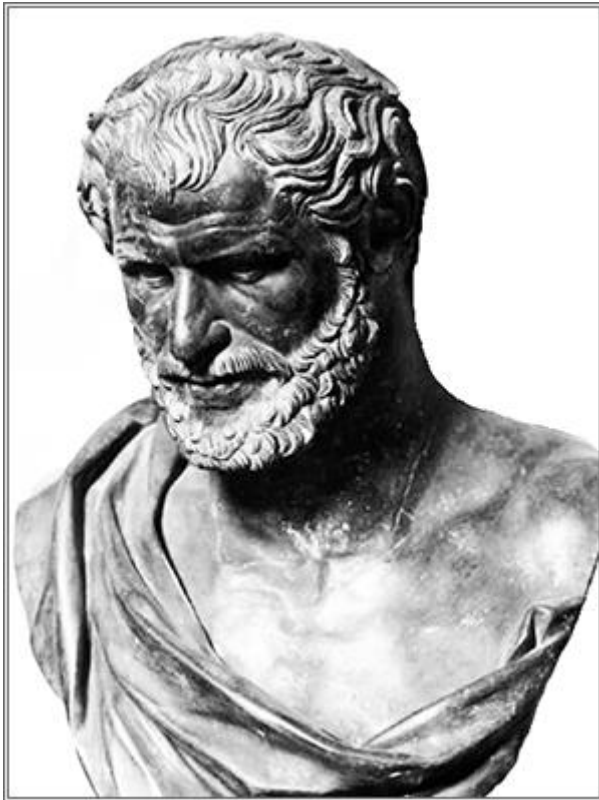
Засновником античної філософії вважається **Фалес** (624—547 рр. до н. є.) із Мілета. Він першим поставив завдання виявити єдине, основоположне начало розмаїтого світу, що дається людині в її відчуттях. Таким началом він вважав *воду*. В епоху панування міфологічного світогляду зведення якісного різноманіття речей до єдиної субстанції вимагало глибини та сміливості думки. Визнання як першооснови, єдиного першоначала чогось предметного, матеріального дає змогу стверджувати, що філософія зароджується як матеріалістичний погляд на світ. Правда, цей матеріалізм характеризується як наївний,

оскільки загальне в речах розглядається як якась конкретна речова структура.

Але перший "пролом" у міфологічній свідомості було зроблено. Вслід за Фалесом, Анаксімен за першооснову брав повітря, Анаксимандр — апейрон (гр. — безкінечне, невизначене, незнищене), Геракліт — вогонь, Демокріт — атоми, Емпедокл — чотири стихії: вогонь, повітря, воду, землю.

Мілетці крім розробки філософських концепцій займалися вивченням конкретних явищ і розв'язанням практичних завдань. Було відсутнє розчленування наукового знання, в поняття "філософія" входили всі галузі знання, тобто її предметом була природа в цілому (натурфілософія). Так, Фалес був і природознавцем, і будівником мостів, вимірювачем пам'ятників, пірамід, храмів у Єгипті, передбачив сонячне затемнення, першим розділив рік на 365 днів. Анаксимандр виготовив сонячний годинник, розробив особливу карту суші та моря.

Античні філософи прагнули вирішити проблему збагнення *мінливості, плинності буття*.

Геракліт (із Ефеса) стверджував, що всі предмети, а також душа людини походять з одного начала — вогню, — тому що вогонь найбільш рухливий, мінливий, безперервно плинний. Геракліт вперше свідомо розробляє діалектичний погляд на світ і справедливо вважається *засновником античної діалектики*. Але його діалектика натуралістично-космологічна і споглядальна. Він не доходить до розробки діалектики мислення, діалектики понять. Його заслуга — утвердження діалектичного погляду на природний світ.

Проблему руху прагнув вирішити також **Зенон**. Він висуває свої знамениті апорії (від гр. — трудність, безвихідне становище): "Дихотомія", "Ахілл", "Стріла" та ін. Останні, за Зеноном, стверджують суперечливість руху. В результаті він приходить до заперечення руху, про який свідчать почуття. Знайшовши суперечливість руху, Зенон робить висновок про суперечливість мислення, яке осягає рух. Цим було закладено основу розробки діалектики понять для відображення діалектики об'єктивного світу.

Важливим етапом у розвитку античної філософії було атомістичне вчення *Демокріта* (460—370 рр. до н. е.).

Демокріт, обґрунтовуючи першоначала, вважав, що об'єктивно існують атоми і пустота. Безкінечна кількість атомів наповнює безкінечний простір — пустоту. Атоми повні, непроникні. Неможливо, щоб в одному і тому самому місті існували два тіла, два атоми. Атоми незмінні, постійні, вічні. Вони рухаються в пустоті, з'єднуються між собою й утворюють безкінечну кількість світів. Оточуючий нас світ — це не що інше як народження та смерть безкінечних світів, що складаються з атомів. Атоми відрізняються один від одного за формою, величиною, порядком і положенням.

Атомістичне пояснення природи, хоча воно і метафізичне (незмінність атомів), здійснило значний вплив на подальший розвиток природознавства.

Демокріт побудував своєрідне вчення *про пізнання*. Він вважав, що від предметів, речей витікають найтонші *ейдоси*, образи. Ці *ейдоси* є своєрідними копіями речей. Через органи чуттів вони проникають в людину, викликають подразливість, стикаються з вогненними атомами душі і викликають відповідні відчуття, уявлення та думки про речі та предмети зовнішнього світу. Але органи чуттів дають лише матеріал, "темне знання". Більш досконалим органом пізнання Демокріт вважав мозок людини, розум. *Метою пізнання* є, за Демокрітом, вивчення причинно-наслідкових зв'язків, встановлення того факту, що основою всіх речей і предметів є атоми.

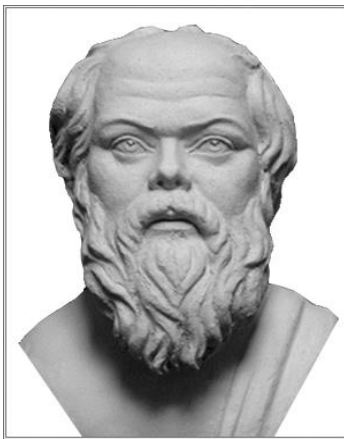
Розвиток античної філософії логічно прямував до антропологічної, власне людської проблематики. Вже принцип Протагора ("Людина — міра всіх речей") привчав людей не покладатися на авторитет і прийняту думку, а виходити в усіх судженнях з власного розуміння.

Класичний період античної філософії (частина 1)

Першими повернення проблематики від пізнання природи в напрямі людини та реалій її буття здійснили *софісти* — *платні вчителі мудрості*. Нагромаджене у філософії знання вони пустили у практику, почавши вчити риторики, мистецтва аргументації та доведення виправданості власної позиції. Їх більше цікавило саме це, а не пошук істини, але вони сприяли поширенню знань і поглибленню людських уявлень про суспільство, державу, людську доброчесність. Теза Протагора (481—411 рр. до н. е.) "людина є мірою усіх речей" вважається яскравим

виявленню суб'єктивізму та релятивізму (принцип “все є відносним”) у позиції софістів.

Саме проти цих принципів виступив **Сократ** (469—399 рр. до н.е.), який вважав, що людина повинна ґрунтувати свою поведінку на надійних знаннях, а останні повинні бути остаточними, незмінними та завершеними; мінливі ж уявлення нашої душі слід вважати гадкою, але саме через їх мінливість вони не можуть бути підставою для виправданого життєвого вибору та поведінки людини. Справжні знання, за Сократом, слід шукати в собі (“Пізнай себе!”), бо безсмертна душа людини, пройшовши повне коло “космічних перевтілень”, потенційно знає усе. Слід примусити її згадати забуте

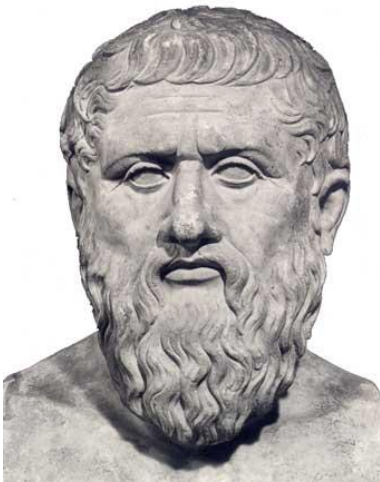

внаслідок вмирань та нових народжень, а для того треба поставити людину в *ситуацію суперечності із самою собою*. Це й робив Сократ у своїх нескінченних бесідах із сучасниками (“сократичні бесіди”), бо вважав, що людина, яка через власні міркування зайшла в суперечність із самою собою, буде змушена відчувати внутрішню напруженість, прагнути розв'язати цю суперечність. У бесідах Сократ, як звичайно, ставив запитання, а співбесідник на них відповідав. Задля досягнення своєї мети Сократ розробив *спеціальний метод* “маєвтики” —

пологодопомоги, але, звичайно, бажав допомогти народитись справжньому знанню. Цей метод мав кілька особливостей. По-перше, Сократ включав до нього цілу низку методик та прийомів (уподібнення, посилення на авторитети, аналогії, індукція і дедукція та ін.), які були спрямовані до одного: привести людину до самосперечання (тепер це має назву “проблемної ситуації”). По-друге, роздуми Сократа, як звичайно, стосувалися понять, що позначали принципи, засади, орієнтири людської поведінки (справедливість, знання, доброчесність, прекрасне). Ці поняття не мали чуттєвих аналогів (не можна вказати пальцем на “справедливість як таку”), а тому переводили міркування у русло духовних пошуків. Нарешті, як неодноразово відзначали дослідники історії філософії, метод Сократа містив у собі досить відчутний елемент *іронії* — прихованого кепкування. Іронія Сократа значною мірою була зумовлена його вмінням побачити за очевидним і нібито зрозумілим дещо зовсім неочевидне, але важливе, глибинне. Крім того, Сократ натрапив на один із парадоксів людського буття: досить часто люди не лише не прагнуть мати істину, а й відвертаються від неї, затуливши її чимось прийнятним, простим, зручним. Іронія Сократа, за його власними словами, була спрямована на доведення тези: справжньою мудрістю володіє лише Бог. Людська ж мудрість обмежена, а іноді — і самообмежена. Так і не знайшовши належного знання у своїх співбесідників, Сократ проголосив: “Я знаю лише те, що я нічого не знаю, але інші не знають

навіть і того”. Було би помилкою вважати дану тезу Сократа виявленням його тотального скепсису (сумніву в усьому); звернемо увагу на те, що теза починається ствердно – “Я знаю”. Але про що знає Сократ? – Про своє незнання, а це свідчить, принаймні, про те, що у нього є критерій для того, що відрізнити справжнє знання від незнання; цей критерій ми вже позначили вище і також зазначили, що Сократ не зустрівся із такими людськими знаннями, які б витримали належну перевірку на надійність. Проте вимогу ставитись до знання прискіпливо, виробляти критерії його оцінки, - все це можна вважати важливим і виправданим.

Сократа вважають уособленням філософії, і не лише тому, що він був виразником неповногодуху, і також не тільки тому, що він шукав неочевидного, глибинного, початкового. Сократ жив так, як філософствував, а філософствував так, як жив. Його непохитне служіння вищим принципам, демонстрація співвітчизникам несправжності їх знань призвели до того, що за хибним звинуваченням він був засуджений до страти. У в'язниці Сократ вів свої останні бесіди з учнями; смерть він прийняв мужньо і спокійно. Деякі культурологи й історики схильні бачити у страті Сократа певну аналогію з невинною жертвою Ісуса Христа. У будь-якому разі ми можемо стверджувати: життя і смерть Сократа постають колосальним чинником морального і культурного розвитку людства.

Класичний період античної філософії (частина 2)

Платон (427—347 рр. до н.е.), кращий учень Сократа, поділяючи вихідні думки останнього, вважав, що вимогам Сократа щодо справжніх знань можуть відповідати *ідеї* — незмінні сутнісні основи буття усього сущого. *Речі* течуть і змінюються, міркував Платон, але світ не зникає; отже, в основі речей лежать деякі *ідеальні незмінні сутності*. Їх не можна побачити, але можна досягнути розумом, адже, розуміючи сутність речей, ми можемо впізнати їх у змінних образах та з'явленнях. *Ідеї постають як умови переходу від сприйняття речей до їх осмислення*.

Чим є ідеї за змістом? — Це миттєво схоплена повнота та єдність кожної речі (“ейдос” — вигляд). Можна було б сказати, що це є сукупність елементів, необхідних і достатніх для існування певних речей, якщо, знову-таки, побачити їх у необхідній єдності. “Єдине” у Платона є синонімом ідеї. Продовжуючи лінію міркувань своїх попередників, Платон відділив справжнє буття від того, що надано нам у сприйняттях. Світ ідей — це особлива, надчуттєва реальність, яка своєю повнотою і досконалістю перевищує усе чуттєве. Речі — лише тіні ідей.

Але вже сучасники Платона почали справедливо вимагати показати їм ідеї (“стіл я бачу, але не бачу ніякої ідеї столовості”, — закинув Платонові один з його сучасників). Де і як існують ідеї? Чому ми можемо зруйнувати стіл, якщо в основі його буття лежить вічна ідея? У якому співвідношенні перебувають ідеї та речі? Ці проблеми для Платона виявилися невирішуваними до кінця, хоча він і запропонував кілька варіантів їх вирішення.

1-й варіант: ідеї існують як вихідні взірці для Бога — деміурга — творця та оздоблювача світу. Він як митець у своїх діях керувався *ідеями* — *взірцями*. Людина, пізнаючи речі, повинна за допомогою розуму піднятися над чуттям, що лише затемнює пізнання, до споглядання (в інтуїції) ідей.

2-й варіант: у пізнанні дійсності людина повинна поступово *сходити від часткових ідей до більш загальних*, поки не підніметься до першої ідеї, або “ідеї усіх ідей” — це ідея Блага, повного, досконалого завершеного буття. Складається вона з ідей *Добра, Істини та Краси*. Отже, в усьому, що існує, повинні бути закладені ці три хоронительки буття, а саме буття є Благо. Міра прилучення до буття і є мірою блага.

Відповідно до теорії ідей Платон розглядав людину (тіло — в'язниця для душі), суспільство, мистецтво і т.ін. Платона вважають одним із фундаторів утопічного мислення, бо він розробив проект “ідеальної” (а тому — і неможливої) держави, в якій, поряд із культом вищої мудрості (правити державою повинні філософи, бо вони здатні споглядати ідеї), він вводив певні елементи казарменного— тоталітарного правління (наприклад, кращою музикою вважались військові марші, воїни та службовці жили в загальних приміщеннях та ін.) В усякому разі можна стверджувати, що саме Платон відкрив світ умоглядного (теоретичного) бачення реальності, багато зробив для розуміння пізнання та людської діяльності. Крім того, Платон у 386 р. до н.е. відкрив в Афінах Академію — перший вищий навчальний заклад.

Арістотель (384—322 рр. до н.е.) провів в Академії Платона близько 20 років і мав славу одного з найкращих його учнів. Але, прийнявши цілу низку думок учителя, Арістотель не прийняв його теорії ідей (“Платон мій друг, але істина дорожча”). Арістотель проголосив, що *ідея та річ — це те ж саме*, тільки річ існує у реальності, а ідея — у нашому пізнанні і позначає передусім не єдине, а *загальне* в різних речах. Якщо ідея і річ тотожні, то пізнання слід спрямувати на вивчення *внутрішньої будови речей та їх причин і дій*. За своєю будовою речі складаються з *матерії і форми*. Матерія є пасивним матеріалом; поза формою вона лише чиста можливість; разом із формою матерія постає у визначеності матеріалу (субстрату) для певної форми (як мідь, глина, мармур для скульптора). Отже, дійсність речей більше пов'язана з формами, що їх продукує “форма всіх форм”, або світовий розум, який, мислячи себе самого, й утворює усі можливі форми. Буття ж конкретних речей зумовлене дією *чотирьох причин*: причина *матеріальна*,

формальна (вже згадані), причина дійова (з'єднує форму та матерію) і фінальна, або цільова причина. Остання, за Арістотелем, є найважливішою, бо вона визначає місце конкретної речі в універсумі, тобто її сенс та виправданість. Рух речей зумовлений насамперед тим, що всі вони прагнуть виконати своє призначення.

Ототожнивши річ та ідею, Арістотель справедливо вважав, що ми можемо здобувати певні знання про реальність, *оперуючи лише ідеями* і не звертаючись до речей. Він створив науку про закони та форми правильного мислення, назвавши її логікою. В основу логіки покладено вчення про три форми (поняття, судження та умовиводи) та про три закони мислення (закон тотожності предмета думки, неприпущення суперечності та виключеного третього). Крім того, Арістотель розробляв етику, політику, поетику, вчення про душу. У 335 р. до н.е. він відкрив в Афінах свою вищу школу під назвою Ліцей.

Платон і Арістотель — неперевершені мислителі античної філософії, їхні думки багато в чому визначили і визначають духовну атмосферу Європи, а їх учення окреслюють гранично відмінні орієнтири європейського мислення: Платон розробив екзистенціально-містичний тип мислення, багато в чому образний, символічний, Арістотель — стиль раціонально-логічний, чіткіший та детально продуманий.

Семінарське заняття №2 (2 год.)

Тема: Антична філософія

Мета: студент повинен мати загальні теоретичні уявлення про історичні етапи розвитку філософії у країнах стародавньої цивілізації. Пояснити особливості становлення філософії Античності.

Питання семінару:

1. Періодизація античної філософії.
2. Досократичний період античної філософії.
3. Геракліт Ефеський — засновник античної діалектики.
4. Парменід та його вчення про буття.
5. Атомістичний матеріалізм Левкіпа та Демокріта.
6. Сократ та його метод майевтики.
7. Осмислення феномену людського буття в руслі філософських вчень софістів і Сократа. Гносеологічна та антропологічна проблематика у філософії Сократа.
8. Об'єктивний ідеалізм Платона. Філософія Платона та її евристичний потенціал. Утопічна модель ідеальної держави Платона.
9. Філософські погляди Арістотеля. Еліністична та римська філософія. Теоретичні здобутки Арістотеля в галузі логіки. Онтологічні погляди Арістотеля.

Поради до виконання роботи:

1. Проаналізувати та узагальнити теоретичний матеріал за планом заняття.
2. Підбити підсумки під кожним питанням.
3. За одним з питань (на власний вибір) зробити письмовий або візуальний (презентація) звіт довільної форми, створивши файл формату Microsoft word або Microsoft Office PowerPoint

Форма подання результатів виконаної роботи: Завантажити файл формату Microsoft word або Microsoft Office PowerPoint за допомогою кнопки "Додати відповідь на завдання".

Максимальна кількість балів, якою може бути оцінене семінарське заняття, становить 10 балів.

- 9-10 балів – відмінно, студент глибоко і міцно засвоїв матеріал, вичерпно, грамотно оформив роботу.
- 7-8 бали – добре, студент твердо знає матеріал, не допускає істотних неточностей при відповіді на поставлені питання.
- 4-6 бали – задовільно, студент знає тільки основний матеріал, але не засвоїв його деталей, допускає неточності при оформленні та відповіді на поставлені питання.
- 0-3 бали – незадовільно, студент не знає матеріалу, допускає істотні помилки при оформленні та відповіді на поставлені питання.

Самостійна робота №2

Тема: Давня та середньовічна **філософія**

Мета: Сформувати у студентів загальні теоретичні уявлення про історичні етапи розвитку філософії у епоху Античності. Вміти пояснювати особливості становлення філософії Античності.

Хід роботи:

1. Прочитайте один з діалогів Платона «Про справедливість» і дайте відповіді на запитання:
 - Чому діючі особи в діалозі Сократ і його друг?
 - Дайте своє визначення справедливості?
 - Чи прояснив Сократ учневі, з чого складається справедливість? Якщо так, то в чому суть справедливості по Сократу? Якщо ні, то навіщо була затіяна суперечка про справедливість? Що хотів цим сказати Платон?
 - Як у цьому діалозі відображені особливості античної філософії?

- Як діалог показує особливості філософської системи Платона?

ПЛАТОН ПРО СПРАВЕДЛИВІСТЬ (Сократ і його друг)¹

- **Сократ:** Чи можеш ти нам сказати, що таке справедливість? Чи ти вважаєш цей предмет невартим обговорення?
- **Друг:** Ні, я його вважаю навіть дуже гідним.
- **Сократ:** Так що ж це таке?
- **Друг:** Але чим же це може бути, як не тим, що вважається справедливим.
- **Сократ:** Ні, не відповідай мені так: адже якби ти мене запитав, що таке око? Я б сказав тобі: це те, чим ми дивимося; і якби ти попросив це довести, я б довів. А якщо ти запитаєш мене, що ми називаємо душею, я б відповів: називаємо цим ім'ям те, чим ми пізнаємо. Знов-таки, якщо ти запитаєш, що таке голос, я відповім тобі: це те, за допомогою чого ми розмовляємо. І точно так ти запитай у відношенні справедливого: для чого ми його використовуємо? Відповідай приблизно в тому дусі, як я зараз запитував.
- **Друг:** Але я не можу тобі відповісти.
- **Сократ:** Що ж. Якщо ти не можеш відповісти таким чином, може моє запитання пролунає легше ось так: скажи, яким чином ми розрізняємо більше і менше? Чи не за допомогою вимірювальної лінійки?
- **Друг:** Так.
- **Сократ:** Ну а яке мистецтво використовується цією лінійкою? Чи не вимірювальне?
- **Друг:** Так, вимірювальне.
- **Сократ:** А як ми розрізняємо легке і важке? Чи не за допомогою терезів?
- **Друг:** Так.
- **Сократ:** Ну а яке мистецтво користування терезами? Чи не мистецтво зважування?
- **Друг:** Безсумнівно воно.
- **Сократ:** Так скажи мені, за допомогою якого інструмента розрізняємо ми справедливе і несправедливе, а також, насамперед за допомогою якого мистецтва, коли ми користуємося цим інструментом? Хіба і тепер тобі не ясне питання?
- **Друг:** Ні, не ясно.

- **Сократ:** Ну от. А коли ми сперечаємося один з одним про справедливі і несправедливі речі, до кого ми звертаємося і хто вирішує нашу суперечку? Скажи.
- **Друг:** Ти маєш на увазі, Сократ?
- **Сократ:** Це добре сказано. Давай же спробуємо відповісти на наступне: як вирішується питання про справедливість і несправедливість? Відповідай.
- **Друг:** Я не можу.
- **Сократ:** Скажи, чи не за допомогою мовлення.
- **Друг:** Це вірно.
- **Сократ:** ... очевидно, слово той інструмент, за допомогою якого справедливе відділяється від несправедливого. Але що ж таке при цьому справедливе і несправедливе? Представ, що хтось запитав би нас: оскільки вимірювальна лінійка, вимірювальне мистецтво і вимірник вирішують питання про велике і менше, чим є більше і менше? Ми відповіли б йому, що більше це переважає. Менше ж те, що переважає. Точно в такий же спосіб, якби хто запитав нас: оскільки суперечка про справедливе вирішує слово, судове мистецтво і суддя, чим же є справедливе і несправедливе? Що ми йому відповімо? Чи ми поки що не можемо відповісти?
- **Друг:** Не можемо.
- **Сократ:** А як ти думаєш: от це несправедливе добровільна властивість людей чи мимовільна? Я маю на увазі наступне: люди чинять несправедливість добровільно чи мимоволі?
- **Друг:** Думаю, Сократ, що добровільно в силу своєї негідності.
- **Сократ:** Виходить, ти вважаєш, що люди бувають дурними і несправедливими з власної волі?
- **Друг:** Так, я так вважаю, а ти ні?
- **Сократ:** Ні, якщо вірити поетові, який сказав: Не буває ніхто добровільно дурним і мимоволі блаженным. Скажи ж, що ти вважаєш справедливим - брехати або говорити правду?
- **Друг:** Звичайно говорити правду.
- **Сократ:** Виходить, брехати несправедливо?
- **Друг:** Так.
- **Сократ:** Ну, а справедливо вводити в оману чи ні?
- **Друг:** Не вводити звичайно.
- **Сократ:** Виходить, уводити в оману несправедливо.
- **Друг:** Так.
- **Сократ:** Далі, справедливо шкодити або приносити користь?
- **Друг:** Приносити користь.
- **Сократ:** Виходить, шкодити несправедливо?
- **Друг:** Так.

- **Сократ:** Отже, говорити правду, не вводити в оману і приносити користь справедливо, а брехати, шкодити і вводити в оману несправедливо?
- **Друг:** Безсумнівно, клянуся Зевсом!
- **Сократ:** Те ж саме і у відношенні до ворогів?
- **Друг:** Ні, ні в якій мері.
- **Сократ:** Насправді справедливо шкодити ворогам і несправедливо приносити їм користь.
- **Друг:** Так.
- **Сократ:** Ну, а брехати, щоб заспокоїти ворогів і їм ушкодити, хіба несправедливо?
- **Друг:** Справедливо?
- **Сократ:** Далі ти стверджуєш, що допомагати друзям справедливо?
- **Друг:** Так, я так говорю.
- **Сократ:** А робити треба без заспокійливого обману чи обманюючи для їх же користі?
- **Друг:** І обманюючи, клянуся Зевсом!
- **Сократ:** Чи значить це, що справедливо приносити користь тільки заспокоєнням, але не неправдою? Або тут потрібна також і неправда?
- **Друг:** Справедливим у цих випадках буде також і брехати.
- **Сократ:** Схоже, що і брехати, і говорити правду буде в один і той же час справедливим і несправедливим.
- **Друг:** Так.
- **Сократ:** А також справедливо і несправедливо заспокоювати їх і не заспокоювати.
- **Друг:** Очевидно.
- **Сократ:** І подібно цьому шкодити і приносити користь буде справедливим і несправедливим.
- **Друг:** Так.
- **Сократ:** І всі такого ж роду речі будуть справедливі і несправедливі.
- **Друг:** Мені здається, так.
- **Сократ:** Послухай, адже у мене, як і у всіх людей є праве і ліве око? ... і права і ліва ніздря? ... і рука, права і ліва?
- **Друг:** Безсумнівно.
- **Сократ:** Виходить, коли говорять про одне і те ж саме, ти одне в мені називаєш правим, а інше лівим, то на моє питання, що саме ти називаєш, ти можеш відповісти: праве те, що перебуває праворуч, а ліве - ліворуч?
- **Друг:** Так, можу.
- **Сократ:** Далі виходить, і коли одне і теж іменуєш, то справедливим, те несправедливим, ти можеш відповісти, що саме справедливо, а що ні?
- **Друг:** Отже, мені думається, що справедливе все, що робиться належним чином і вчасно, те ж, що не робиться належним чином, несправедливо.

- **Сократ:** Думка твоє чудова. Виходить, хто робить всі речі належним чином і в належний час поступає справедливо, а той, хто не робить цього належним чином несправедливо?
- **Друг:** Так.
- **Сократ:** Виходить, справедливий той, хто поступає справедливо, несправедливий той що поступає навпаки?
- **Друг:** Це так.
- **Сократ:** Ну, а хто здатний у належний час робити розрізи, припікання і відчувати тепло?
- **Друг:** Лікар.
- **Сократ:** Тому що він знаючий або по якійсь іншій причині?
- **Друг:** Тому, що він знаючий.
- **Сократ:** Виходить, і у всьому іншому діло йде у такий же спосіб: знаюча людина здатна робити те, що повинна, належним чином і в належний час. А недосвідчений ні?
- **Друг:** Так, так.
- **Сократ:** Стало бути, і брехати, і приносити користь знаюча людина може належним чином і в належний час, а недосвідчена ні?
- **Друг:** Ти правий.
- **Сократ:** А той, хто робить належним чином і в належний час, справедливий?
- **Друг:** Так.
- **Сократ:** Адже він це робить в силу знання.
- **Друг:** Як же інакше?
- **Сократ:** Виходить, справедлива людина справедлива в силу знання?
- **Друг:** Так.
- **Сократ:** А несправедливий буває несправедливий у силу того, що протилежне справедливості?
- **Друг:** Очевидно.
- **Сократ:** Виходить, справедлива людина справедлива в силу мудрості?
- **Друг:** Так.
- **Сократ:** А справедливий несправедливий по нецтву?
- **Друг:** Схоже що так.
- **Сократ:** Очевидно та мудрість, що залишили нам у спадщину предки, і є справедливість, а залишене ними нецтво - несправедливість?
- **Друг:** Очевидно.
- **Сократ:** А люди неосвічені по добрій волі чи мимоволі?
- **Друг:** Мимоволі.
- **Сократ:** Значить вони мимоволі і несправедливі?
- **Друг:** Очевидно.
- **Сократ:** А, несправедливі люди погані?
- **Друг:** Так.
- **Сократ:** Отже, вони мимоволі несправедливі і погані?
- **Друг:** Безсумнівно, так.

- **Сократ:** А чинять вони несправедливість, тому що несправедливі?
- **Друг:** Так.
- **Сократ:** Значить по неволі?
- **Друг:** Звичайно.
- **Сократ:** Адже добровільне і виникає по неволі.
- **Друг:** Розуміється, ні.
- **Сократ:** И несправедливий вчинок виникає в силу несправедливості вдачі?
- **Друг:** Так.
- **Сократ:** Несправедливість же зневолена?
- **Друг:** Так, зневолена.
- **Сократ:** Отже. Люди бувають несправедливими і роблять несправедливі вчинки мимоволі?
- **Друг:** Здається так, мимоволі.
- **Сократ:** Виходить, поет не збрехав?
- **Друг:** Здається, ні.

¹ Див.: Платон. Диалоги. М: Мысль, 1986 - 607 с.

2. Прочитайте будь-який текст середньовічного автора і запишіть у свій зошит все, що здасться цікавим і корисним для Вас. Порівняйте по змісту і стилю тексти давньої філософії і середньовічної.
3. Чому стоїцизм є ідейною основою християнства?
4. Обґрунтуйте релігійний характер філософської думки Середньовіччя.
5. Роль християнської патристики у формуванні ідейних засад середньовічного світобачення.

Поради до виконання роботи:

1. Проаналізувати та узагальнити опрацьований матеріал.
2. Дайте відповіді на питання у вигляді конспекту.
3. Представити результати роботи у вигляді електронного документу формату Microsoft word

Форма подання результатів виконаної роботи:

Завантажити файл формату Microsoft word за допомогою кнопки "Додати відповідь на завдання".

Максимальна кількість балів, якою може бути оцінена самостійна робота, становить 5 балів.

Термін виконання: робота має бути здана до закінчення 1-го модулю.

Лекція №3. Філософські студії Нового часу та доби Просвітництва

(2 год.)

Філософські студії Нового часу (частина 1)

Першим філософом Нового часу був англійський дипломат і політичний діяч **Ф.Бекон**. У своїх творах із симптоматичними назвами “Новий Органон” та “Нова Атлантида” він проникливо передбачав надзвичайно важливу роль науки в подальшому розвитку суспільства. У зв'язку з цим основним завданням філософії Ф. Бекон вважав розроблення такого методу пізнання, який підніс би ефективність науки на новий рівень. Ф.Бекон розрізняв “плодоносне” та “світлоносне” знання. Плодоносне — це таке знання, яке приносить користь, а світлоносне — це те, що збільшує можливості пізнання; до цього часу, на думку Ф.Бекона, знання були переважно просвітляючими людину, але вони також повинні і працювати на людину. Проте шлях до істини — процес суперечливий. Ф. Бекон зауважує, що формуванню істинного знання заважають так звані “ідоли”. Вони нагромаджені в історії пізнання, і їх треба усунути, давши шлях новому знанню. Перші два “ідоли” пов'язані з самою людиною, два останні — із соціальною діяльністю людини. *Перші* — це “ідоли роду”, зумовлені обмеженістю і недосконалістю людських органів відчуття. Людина не може сприймати всього спектру світла, звуку тощо. Мало того, органи відчуттів іноді обманюють людину (наприклад, опустивши олівець у склянку з водою, ми бачимо його “зламаним”). *Другий* тип людських оман — “ідоли печери”, які є результатом обмеженого виховання та освіти індивіда. “Ідоли печери” — це, можна сказати, більш індивідуалізовані “ідоли роду”. *Третій тип* — “ідоли ринку”. Це омані, пов'язані з людським спілкуванням, неправильним використанням мови, некритичним ставленням до інформації. *Четвертий* вид оман — “ідоли театру”, орієнтація на авторитети; це найзгубніший для людей шлях, тому що він блокує їхню ініціативу, самостійність, змушує некритично ставитися до будь-яких суджень, вірити хибним теоріям, а то й химерам, освяченим традиціями (звучить дуже сучасно!).

Ф.Бекон, аналізуючи і критикуючи стан речей у пізнанні, пропонує свій, новий метод продукування знань. Використовуючи алегорію, він стверджує, що методом досягнення істини є спосіб дії бджоли, яка, на відміну від мурашки, що тільки збирає (а в науці — це збирання фактів), та павука, що тягне з себе павутину (а в науці — це виведення однієї теорії з іншої), сідає лише на певні квіти і бере з них найцінніше.

Так само треба діяти і в науці:

- не зупинятись на самих лише фактах; їх треба узагальнювати;

- не зосереджуватись тільки на одному виді діяльності;
- не користуватися тільки тим, що наявне (згадаймо, як Ф.Бекон критикує тих, хто з абсолютною довірою ставиться до знання, хто йде за авторитетами, хто віддає перевагу одному з видів наукової діяльності — емпіричній (збір фактів) чи раціональній (продукування теорії з теорії)).

Ф. Бекон обстоював *дослідний* шлях пізнання у науці, закликав до спирання на факти, на експеримент. Він був одним із засновників *індуктивного методу* пізнання. Це такий шлях наукового пошуку, коли від спостереження одиничних явищ відбувається перехід до формулювання загальних ідей і законів, коли від суджень про окремі факти переходять до загальних суджень про них. Безсумнівна користь такого методу, ефект його застосування полягає, за словами Ф.Бекона, у тому, що він дає нам змогу бачити світ "таким, яким він нам дається, а не таким, як підкаже кожному його мислення" (1,77). Тут доречно сказати, що саме індуктивного шляху дотримувався І.Ньютон в експериментальній частині своїх досліджень.

Виступаючи прибічником емпіричного шляху пізнання, який передбачає живе споглядання, аналіз результатів експерименту, Ф. Бекон підкреслював, що "розум людини повинен органічно поєднувати емпіричні та раціональні підходи в поясненні світу, вони повинні бути з'єднані і пов'язані один з одним"(1,282) і спрямовані на відкриття внутрішніх причин, сутності, законів світу. Отже, методологічні пошуки привели Ф.Бекона до індуктивного шляху в пізнанні істини.

Ця ж проблема хвилює і **Р.Декарта** (1596—1650), який у питанні про метод науки займав іншу, в чомусь — прямо протилежну позицію. *Раціоналісти*, до яких належав Р.Декарт, вважали, що емпіричний досвід має мінливий, нестійкий характер. За допомогою відчуттів людина сприймає світ залежно від обставин, і тому надії слід покладати на розум. Р.Декарт стверджував, що "пізнання речей залежить від інтелекту, а не навпаки" (4,282).

Він сформулював чотири правила методу, що сприяють правильній роботі інтелекту.

Правило перше наголошує, що за істину можна приймати тільки те, що ясне, виразне, самоочевидне. **Правило друге** вимагає ділити складне питання на складові елементи, доходити до найпростіших положень, що їх можна вже сприймати ясно й незаперечно. Цей шлях повинен привести до двох висновків: • перший — унаслідок розкладання (аналізу) складного явища на складові отримують об'єкти пізнання, доступні емпіричному сприйняттю; • другий — дослідник має дійти до аксіом, з яких починається логічне пізнання. **Правило третє** скеровує на шлях пошуку складного через просте, коли "з найпростіших і найдоступніших речей повинні виводитися... сокровенні істини" (4,113). **Правило четверте** передбачає повний перелік

усіх можливих варіантів, фактів для аналізу й отримання повних знань про предмет; тобто це значить, що до предметів пізнання треба підходити всебічно.

Оскільки, за Р.Декартом, пізнання залежить виключно від діяльності розуму, то ми повинні від самого початку припустити наявність в розумі певних ідей; Р.Декарт наполягав на наявності трьох видів ідей: 1) вроджених; 2) тих, що виникають з чуттєвого досвіду; 3) тих, що їх формулює сама людина. До вроджених ідей Р.Декарт відносить ідеї Бога, буття, числа, протяжності, тілесності і структурності тіл, свободи волі, свідомості й існування самих понять. Сюди входять і аксіоми логічного судження: "не можна одночасно бути і не бути", "з нічого не буває нічого", "ціле більше від своєї частини", "будь-яка протяжність є подільною", "лінія складається з точок", "у будь-якої речі є причина", "сумнів є актом мислення". Але ці ідеї людина знаходить в інтелекті не відразу і не просто: спочатку вона майже стихійно набуває певних знань у потоці життя, і може такими знаннями задовольнятися усе життя. Проте критичний підхід до знань скоріше засвідчує те, що абсолютна більшість стихійно набутих знань є ненадійними (тут Р.Декарт у чомусь нагадує Сократа). Наукові знання повинні бути надійними, а тому вони не можуть виникнути стихійно. Отже, за Р.Декартом, необхідно перейти від стихійного здобування знань до їх свідомого продукування. Французький філософ був впевнений у тому, що людина, яка наполегливо шукає надійних знань, неодмінно стане науковцем. А свідоме пізнання потребує виправданого методу, який можна знайти, знову-таки, лише в самому людському розумі (бо від нього залежить пізнання). Причому цей метод, за Р.Декартом, повинен спиратися на дедукцію – виведення часткових ідей із вихідних ідей розуму, але для цього треба мати певні незаперечні вихідні ідеї. Їх Декарт зміг вивести шляхом застосування так званого методичного сумніву, тобто сумніву, спрямованого не на заперечення пізнання, а на його покращення. За Р.Декартом, ми можемо крок за кроком заперечувати все, що ми знаємо хоча б тому, що стихійно набуті знання із неминучістю є непевними та неповними; здавалося б, під критичним поглядом все стає хитким, проте, врешті, сам сумнів приводить нас до чого безсумнівного. Р.Декарт пояснює це так: я можу сумніватися в усьому, проте не в тому, що я сумніваюсь, а коли я сумніваюсь, я мислю; звідси випливає знаменита теза філософа "Cogito ergo sum" – "Мислю, отже існую". Декарт був впевнений у тому, що цю тезу ніхто і ніколи не зможе спростувати тому, що вона фіксує найперший момент у діяльності розуму, а поза розумом та розумністю не існує ніякого пізнання. Але що ж принципово нового дає нам ця теза? Сама по собі – майже нічого, проте згадаємо шлях до неї: спочатку ми рухалися в сфері знання непевно, без надійних засад, але ось прийшли до незаперечного положення. Тепер нам не лишається нічого іншого, як знову повернутись до предметів та змісту підданих сумніву знань, але тепер наш рух стає принципово інакшим, оскільки ми маємо надійний відповідний пункт, абсолютний орієнтир, а тому рухаємося впевнено, дотримуючись до

того ж сформульованих раніше вимог до методу істинного пізнання. Отже, Декарт фіксує своїми міркуваннями деякі важливі умови конституювання знання, і тому його сьогодні вважають одним із фундаторів епістемології. До того ж, ввівши свою тезу “Мислю, отже існую”, Декарт вперше визначив умову, за якою людина може постати у визначенні суб’єкта пізнання: для цього в самій собі людина повинна віднайти дещо, що спродуковане нею самою і що потім постає вихідним пунктом для будь-яких інших кроків пізнання.

Виголосивши тезу “Cogito”, Декарт почав наголошувати на тому, що після неї наступною очевидною істиною може бути лише істина про те, що Бог існує і що Він нас не обманює. Дехто вважає, що ця теза була вимушеною в епоху, коли атеїстичні погляди все ще були неможливі, проте сам Декарт міркував інакше: він вважав, що здатність нашої свідомості сприймати себе, робити висновок про своє існування породжена не людським індивідом, а більш високим розумом (і це, напевне, правильно). За Декартом, єдине, що може бути надійним джерелом “природного світла”, є Бог. Окрім того, у своїй онтології Р.Декарт поділяє світ на дві окремі субстанції - матеріальну й духовну. Шукаючи першооснову матеріальної субстанції, Р.Декарт доходить висновку, що такою є *протяжність*. Протяжність необмежена, необмежений і Всесвіт. Р.Декарт заперечував існування порожнечі: матеріальна субстанція єдина і всюди одна й та сама. Якісні відмінності між тілами матеріального світу залежать від комбінації матеріальних частинок.

Матеріальна субстанція нескінченно подільна, а духовна — непротяжна й неподільна. Головним атрибутом духовної субстанції є *мислення*. Взаємодія між субстанціями в світі зумовлена посередництвом Бога, а в організмі людини відбувається через посередника — шишкоподібну залозу, через яку імпульси духовної субстанції передаються матеріальній і навпаки. Отже, Бог у Р.Декарта стає основою і світобудови, і пізнання.

Оскільки методологічну позицію Р.Декарта визначають як раціоналізм, то він поділяв думки Г.Галілея щодо того, що лише математичні характеристики предметів можуть бути надійною основою істинного пізнання хоча б вже внаслідок того, що вони є простими та очевидними побудовами розуму:

...Говорячи про речі лише остільки, оскільки вони сприймаються розумом, ми називаємо простими ті, пізнання яких є ясным і виразним; такими є фігура, протяжність, рух та всі інші речі, складені з цих простих. Лише з них можуть бути утворені ідеї усіх речей (4,118).

Цими міркуваннями Декарт вводить у контекст філософії Нового часу поділ якостей речей на “первинні” і “вторинні” (див. розд. 5.3.).

Цікавими та симптоматичними були й міркування Декарта про людину. Він вважав, що у тілесному, матеріальному плані людина постає складною

природною машиною, тому всі її дії підпадають під закон причинного зв'язку, і лише мислення виводить людину за межі суто природного ходу подій. При цьому розум веде людину шляхами істини та належної поведінки, але воля (у той час вона ототожнювалась із бажанням), яка ширша від розуму та не підпорядкована йому, спричиняє відхилення людини як від істини, так і від правильного життя.

Отже, перші методологічні розвідки у філософії Нового часу були і цікавими, і продуктивними. Вони подвійно орієнтували науку – на факти та на незаперечну з логічної точки зору розумну очевидність, що підводило до розуміння науки, як знання, що функціонує на емпіричному та теоретичному рівнях. Окрім того, це були докладні розробки засад мислення “здорового глузду”.

Семінарське заняття № 3 (2 год.)

"Філософія Середньовіччя та доби Відродження"

Мета заняття: сформувати знання про специфіку середньовічної філософської думки та філософію епохи Відродження та їх роль у становленні філософії Нового часу.

Методичні рекомендації:

Методичні рекомендації проведення семінарського заняття розробляються на кафедрі філософії на підставі робочої програми, з врахуванням мети, цілей та завдань вивчення дисципліни під час підготовки фахівців зі спеціальності «Фізична реабілітація».

На семінарському занятті приділяється увага:

- виробленню у студентів ціннісно-орієнтаційної позиції;
- формуванню навичок аналітичної діяльності та вміння оперувати теоретичними положеннями, філософськими категоріями, аналізувати інформацію.

Рекомендації щодо підготовки до семінарського заняття:

1. Ознайомитися із методичними рекомендаціями до Змістового модуля №1 дистанційного курсу «Філософські студії».
2. Опрацювати лекційний матеріал до теми №2 Змістового модуля №1 дистанційного курсу «Філософські студії».
3. Звернути увагу, що інформацію, необхідну для виконання семінарських завдань, можна знайти в електронних джерелах, розміщених в системі.

Завдання для виконання:

1. Лінійна концепція часу Августина Блаженного і сучасні уявлення про рух, час і простір.
2. Докази існування Бога Фомаю Аквінським: міф чи реальність?
3. Філософські ідеї Миколи Коперніка, Джордано Бруно та Галілео Галілея про природу, єдність і нескінченність Всесвіту.
4. Соціально-політичні ідеї Нікколо Макіавеллі, Томаса Мора і Томмази Кампанелли.

Рекомендована література:

1. Антисери Д., Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней. Античность и Средневековье (1-2) / В переводе и под редакцией С А Мальцевой — «Издательство Пневма», С-Петербург, 2003, 688 сс. – Режим доступу: http://yanko.lib.ru/books/philosoph/reale_antiseri-1-2_tom-antic-srednevekovie-2003-8l.pdf
2. Августин. О Граде Божием [Електронний ресурс] – Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. – 1296 с. – Режим доступу: https://azbyka.ru/otechnik/Avrelij_Avgustin/o-grade-bozhem/1
3. Итальянский гуманизм эпохи Возрождения: Сб. текстов. Ч.1. [Електронний ресурс] / Ред. С.М. Стам. – Саратов: Гос. ун-т, 1984. – 239 с. – Режим доступу: <http://abuss.narod.ru/renaissance/stam1.htm>
4. Мак'явеллі Н. Державець // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського [Електронний ресурс] – К.: Знання, 2009. – С. 549–560 – Режим доступу: https://pidruchniki.com/1514020537768/filosofiya/filosofiya_politiki

Форма подання виконаної роботи:

Робота надсилається у вигляді файлу в текстовому редакторі Microsoft Word. Текст оформлюється шрифтом Times New Roman. Розмір шрифту – 14 пт, міжрядковий інтервал – 1,5, абзацний відступ – 1,25; поля: верхнє, нижнє – 20 мм, лівє – 30 мм, правє – 1,5 мм; текст вирівнюється по ширині. Виділення фрагментів тексту можливе півжирним та курсивним накресленням.

Структура роботи: титульний аркуш; зміст (план); викладення відповідей на поставлені завдання, оформлені у розділи; висновки; список використаних джерел.

Обсяг роботи: до 8 сторінок.

На титульному аркуші роботи вказуються офіційна назва навчального закладу, факультету, кафедри; прізвище, ім'я, по-батькові автора роботи,

повна назва теми; місто, де знаходиться навчальний заклад, і рік написання роботи. Після титульного листа подається зміст роботи з точною назвою кожного розділу і вказуванням його сторінок.

Критерії оцінювання:

Максимальна оцінка за завдання семінару - 10 балів.

№ з/п	Критерії оцінювання роботи	Максимальна <u>кількість</u> балів
1	Глибина і повнота розкриття завдань	5 балів
2	Повнота використання рекомендованої літератури	1 бали
3	Обґрунтування висновків	1 бали
4	Грамотність, стиль викладу, оформлення роботи	2 бал
5	Обсяг виконаної роботи	1 бал

Самостійна робота №3

Тема: Філософські студії Нового часу та доби Просвітництва

Мета: студенти повинні глибоко засвоїти сутність і специфіку філософії Нового часу і Просвітництва, виділити її специфічні риси. Знати особливості філософських поглядів мислителів даного періоду. Чітко розрізняти напрями і течії філософії Нового часу і Просвітництва.

Хід роботи:

1. Ознайомившись із фрагментами філософських текстів, визначте, яку методологічну позицію відстоює автор - емпіризм або раціоналізм. Аргументуйте свою відповідь. У чому Ви згодні з автором, а в чому ні.

Варіант 1.

"Людський розум у силу своєї схильності легко припускає в речах більше порядку і однаковості, чим їх знаходить. І в той час коли багато чого в природі одиничне і зовсім не має собі подоби, він придумує паралелі, відповідності і відносини, яких немає. Звідси толки про те, що в небесах все рухається по доконаних колах. Спіралі ж і дракони зовсім відкинуті, якщо не вважати назв. Звідси вводиться елемент вогню зі своїм колом для того, щоб скласти чотирикутник разом з іншими трьома елементами, які доступні почуттю. Довільно вкладається в те, що зветься елементами, міра пропорції один до десяти для визначення ступеня розрідженості і тому подібні бредні.

Ці марні твердження мають місце не тільки у філософських навчаннях, але і у простих поняттях".

Бекон Ф. Новий Органон

Варіант 2.

"Два шляхи існують і можуть існувати для знайдення і відкриття істини. Один відразу запалюватися від відчуттів і випадковостей до найзагальніших аксіом та, йдучи від ...непохитної їх істинності, обговорює і відкриває середні аксіоми. Цим шляхом користуються і нині. Інший же шлях виводить аксіоми з відчуттів і часткового, піднімаючись безперервно і поступово, поки нарешті не приходить до найзагальні-ших аксіом. Це шлях істинний, але не випробуваний.

Обидва ці шляхи виходять із відчуттів і випадковостей і завершуються у вищих спільностях. Але розходження їх незмірне. Тому що один лише швидше стосується досвіду і випадковостей, інший належним чином затримується на них. Один відразу ж установлює деякі спільності, абстрактні і марні, інший поступово піднімається до того, що дійсно більш притаманне природі".

Бекон Ф. Новий Органон

Варіант 3.

"Причина, в чому багато хто переконані, що важко пізнати бога і урозуміти, що таке душа, полягає в тім, що вони ніколи не піднімаються вище того, що може бути пізнане почуттями, і так звикли розглядати все за допомогою уяви, що являє собою лише певний рід мислення про матеріальні речі, що все, чого не можна уявити, здається їм незрозумілим. Це виявляється також з того, що філософи тримаються у своїх вченнях правила, що нічого не може бути у свідомості, чого не було колись у почуттях, а ідей бога і душі ніколи не було. Мені здається, що ті, хто хочуть користуватися уявою, щоб зрозуміти ці ідеї, діють так, якби хотіли користуватися зором, щоб почути звук або запах, але з тією, втім, різницею, що почуття зору переконує нас у вірогідності предмета не менш, ніж почуття слуху і нюху, тоді як ні наша уява, ні почуття ніколи не можуть переконати нас у чому-небудь, якщо не втрутиться наш розум".

Декарт Р. Міркування про метод

Варіант 4

"З того, що ми порівнюємо речі між собою, виникають деякі поняття, які, однак, поза речей не представляють нічого, крім модусів мислення. Це очевидно з того, що якщо ми захотіли їх розглядати як речі, що перебувають поза мисленням, то ясне поняття, що ми про них маємо, негайно перетворилося б у неясне.

Такі поняття суть: протилежність, порядок, згода, розходження, суб'єкт, предикат і ще деякі інші. Ці поняття ясно освідчуються нами, поки ми їх не приймаємо як щось, відмінне від сутності речей, протилежних або розташованих у порядку, але вважаємо їх лише модусами мислення, за допомогою яких ми їх легше втримуємо або представляємо".

Спіноза Б. Додаток, що містить метафізичні думки

Варіант 5.

"Властивості істини або щирої ідеї суть:

1) що вона ясна і виразна, 2) що вона усуває всякий сумнів або, одним словом, достовірна. Хто шукає вірогідності в самих загальних речах, помиляється, так само, як якби шукав у них істину. І коли ми говоримо, що річ недостовірна, ми риторично приймаємо об'єкт за ідею, так само як називаємо річ сумнівної; втім, якщо під неточністю ми не розуміємо випадковість або річ, що викликає в нас невірогідність або сумнів".

Спіноза Б. Додаток, що містить метафізичні думки

Варіант 6.

"Припустимо, що розум є, так сказати, білий папір без усяких знань і ідей. Але яким же чином він отримує їх? Звідки він здобуває цей великий запас, що діяльна і безмежна людська уява намалювала з майже нескінченною розмаїтістю? Звідки він отримує майже весь матеріал міркування і знання? На це я відповім одним словом: з досвіду. На досвіді ґрунтується все наше знання, від нього зрештою воно і відбувається. Наше спостереження, спрямоване або на зовнішні предмети, або на внутрішні дії нашого розуму, які ми самі сприймаємо і про які ми самі міркуємо, доставляє нашому розуму весь матеріал мислення. От два джерела знання, звідки відбуваються всі ідеї, які ми маємо або природно можемо мати".

Локк Д. Досвід про людське розуміння.

Варіант 7.

"Темна камера. Я хочу не вчити, а досліджувати і тому не можу визнати тут знову, що зовнішні і внутрішні відчуття є єдиними шляхами знання до розуму, які я можу виявити. Наскільки я можу відкрити, це єдині вікна, через які світло проникає в цю темну кімнату, тому що, на мій погляд, розум дуже схожий на камеру, зовсім закриту для світла, з одним тільки невеликим отвором, залишеним для того, щоб впускати видимі подоби або ідеї, зовнішніх речей. І якби тільки проникаючі в таку темну кімнату образи могли залишатися там і лежати в такому порядку, щоб якщо буде потреба їх можна було знайти, то це було б дуже схоже на людський розум у його відношенні до всіх зримих об'єктів і їх ідей".

Локк Д. Досвід про людське розуміння.

Варіант 8.

Доказ безсмертя людської душі за допомогою безперервного сорита:

"Душа людська є істота, деяка дія якої складається в мисленні. Якщо деяка дія якої-небудь істоти є мислення, то деяка дія цієї істоти є річ, безпосередньо створювана без подання частин.

Якщо деяка дія якого-небудь предмета є річ без частин, то деяка дія цього предмета не є рух.

Тому що всякий рух має частини, по доказу Арістотеля і загальному визнанню.

Якщо деяка дія якого-небудь предмета не є рух, то цей предмет не є тіло.

Тому що всякий рух тіла є рух.

Що не є тіло, то не існує в просторі.

Тому що визначення тіла полягає в тому, щоб існувати в просторі.

Тому що рух є зміна простору.

Що не здатне до руху, те недоступне розпаданню.

Тому що розпадання є рух у частинах.

Що недоступне розпаданню те непорушне.

Тому що руйнування є внутрішнє розпадання.

Все непорушне безсмертне.

Тому що смерть є руйнування живої істоти, або розпадання її механізму, за допомогою якого воно є те що саме себе рухає. Отже, душа людська безсмертна, що і було потрібно довести".

Лейбніц Г. Свідчення природи проти атеїстів.

Варіант 9.

"... Що із цієї причини все відбувається у відповідності зі зміцнілою зумовленістю, так само вірогідно, як і те, що тричі три дев'ять. Тому що зумовленість полягає в тому, що все пов'язано із чимось іншим, як і ланцюг, і тому все буде відбуватися також неминуче, як це було споконвіків, і як безпомилково відбувається тепер, якщо відбувається.

Древні поети Гомер і інші, називали це золотим ланцюгом, підвішеним під небесами велінням Юпітера, який неможливо розірвати скільки б на нього не навішували. Цей ланцюг складається з послідовного ряду причин і наслідків...

Звідси, таким чином, можна укласти, що у великому нашому світі все відбувається математично, тобто безпомилково, тому якщо хто зумів у

достатній мірі проникнути в більш глибокі складові частини речей і до того ж мав достатню пам'ять і розумінням для того, щоб урахувати всі обставини і не залишати нічого без уваги, то він би був пророком і бачив би майбутнє в сьогоденні, як у дзеркалі.

Адже точно так, як ми можемо стверджувати, що квіти, так властиво, і тварини, сформовані вже в насінні, хоча вони, щоправда, можуть перетерпіти і деякі зміни завдяки різним обставинам, точно також ми можемо сказати, що увесь майбутній світ уже заданий у світі сучасному і повністю переформований, так що ніяка обставина ззовні не може нічому перешкодити, тому що поза миром не існує нічого".

Лейбніц Г. Про обумовленість.

Варіант 10.

Сила образу або уявлення

"... Якийсь бідолаха винний чи невинний попав у в'язницю за обвинуваченням у злочині. Стали розбирати його справу. Судді прийшли до думки продовжити слідство по цій справі і так як голоси розділилися до *mitijrem partem* (до менш строгого підходу). Але от підійшов один порадник, який жодного разу не був присутній при розборі справи і не чув її обговорення. Йому коротенько викладають справу. Він висловлюється за застосування катування. І от починають катувати, терзати, мучити цього нещасного, від якого, однак, ні скарги, ні подиху, ні слова. Кат заявляє суддям, що ця людина чаклун. Тим часом він був чаклуном або нечутливим, не більш ніж будь-хто інший. Як же пояснити цю безприкладну твердість характеру і витримку? Угадайте якщо можете. Це був селянин. Готуючись до майбутнього катування, він намалював на одному зі своїх дерев'яних черевиків шибеницю, і той час, як його катували, він не відривав погляд від цієї шибениці.

Але яка різниця, намальований образ на дерев'яному черевіку або в мозоку?

На підставі деяких, історичних прикладів ми знаємо, до чого може довести людей сила образів, ідей, честі, сорому, фанатизму, забобонів.

Розум розпоряджається нашими почуттями. Якщо мені здається, що я чую який-небудь звук, то я чую його; якщо мені здається, що я бачу який-небудь предмет, то я бачу його. Чи випробовують око і вухо в цих випадках таке ж роздратування, як якби я дійсно бачив і чув? Думаю, так. Або ж органи ці перебувають у спокої, і все відбувається у свідомості? Важко розв'язати це питання".

Дідро Д. Елементи фізіології

Варіант 11.

"Люди завжди будуть помилятися, якщо стануть зневажати досвідом заради породжених уявою систем. Людина добуток природи, вона існує в природі, підпорядкована її законам, не може звільнитися від її, не може - навіть у думці вийти із природи. Марно дух її бажає ринутися за грані видимого світу, вона завжди змушений уміщатися в його межах. Для істоти, створеної природою і обмеженого нею, не існує нічого, крім того великого цілого, частину якого вона становить, і вплив якого відчуває. Передбачувані істоти, нібито відмінні від природи і які нібито стоять над нею, завжди залишаються примарами, і ми ніколи не зуміємо скласти собі правильної уяви, про них, так само як і про їх місцеперебування і про образ дій. Немає, і не може бути нічого поза природою, яка включає в собі все суще".

Гольбах П. Система природи.

2. Поміркуйте над висловами І. Канта:

І. Кант висунув два моральних категоричних імперативи, дотримуючись яких людина забезпечує своїй поведінці постійну моральність.

- Чини по відношенню до іншого так, як би ти хотів, щоб вчинили по відношенню до тебе в такій же ж ситуації.
- Якщо вчинок окремої людини можна зробити правилом поведінки для всіх, то він моральний.

Чи так це? Проведіть аргументований аналіз.

Завдання:

1. Написати реферат на тему «Ідея «коперніканського перевороту» в філософії І. Канта
2. Письмово охарактеризувати вчення Г. Гегеля про абсолютну ідею
3. Розкрити теорію діалектики Г.Гегеля

Поради до виконання роботи:

1. Проаналізувати та узагальнити опрацьований матеріал.
2. Дайте відповіді на питання у вигляді конспекту.
3. Представити результати роботи у вигляді електронного документу формату Microsoft word

Форма подання результатів виконаної роботи:

Завантажити файл формату Microsoft word за допомогою кнопки "Додати відповідь на завдання".

Максимальна кількість балів, якою може бути оцінена самостійна робота, становить 5 балів.

Термін виконання: робота має бути здана до закінчення 1-го модулю.

Самостійна робота №3

Тема: Філософські студії Нового часу та доби Просвітництва

Мета: студенти повинні глибоко засвоїти сутність і специфіку філософії Нового часу і Просвітництва, виділити її специфічні риси. Знати особливості філософських поглядів мислителів даного періоду. Чітко розрізняти напрями і течії філософії Нового часу і Просвітництва.

Хід роботи:

1. Ознайомившись із фрагментами філософських текстів, визначте, яку методологічну позицію відстоює автор - емпіризм або раціоналізм. Аргументуйте свою відповідь. У чому Ви згодні з автором, а в чому ні.

Варіант 1.

"Людський розум у силу своєї схильності легко припускає в речах більше порядку і однаковості, чим їх знаходить. І в той час коли багато чого в природі одиничне і зовсім не має собі подоби, він придумує паралелі, відповідності і відносини, яких немає. Звідси толки про те, що в небесах все рухається по доконаних колах. Спіралі ж і дракони зовсім відкинуті, якщо не вважати назв. Звідси вводиться елемент вогню зі своїм колом для того, щоб скласти чотирикутник разом з іншими трьома елементами, які доступні почуттю. Довільно вкладається в те, що зветься елементами, міра пропорції один до десяти для визначення ступеня розрідженості і тому подібні бредні. Ці марні твердження мають місце не тільки у філософських навчаннях, але і у простих поняттях".

Бекон Ф. Новий Органон

Варіант 2.

"Два шляхи існують і можуть існувати для знайдення і відкриття істини. Один відразу запалюватися від відчуттів і випадковостей до найзагальніших аксіом та, йдучи від ...непохитної їх істинності, обговорює і відкриває середні аксіоми. Цим шляхом користуються і нині. Інший же шлях виводить аксіоми з відчуттів і часткового, піднімаючись безперервно і поступово, поки нарешті не приходить до найзагальні-ших аксіом. Це шлях істинний, але не випробуваний.

Обидва ці шляхи виходять із відчуттів і випадковостей і завершуються у вищих спільностях. Але розходження їх незмірне. Тому що один лише швидше стосується досвіду і випадковостей, інший належним чином затримується на них. Один відразу ж установлює деякі спільності, абстрактні і марні, інший поступово піднімається до того, що дійсно більш притаманне природі".

Бекон Ф. Новий Органон

Варіант 3.

"Причина, в чому багато хто переконані, що важко пізнати бога і урозуміти, що таке душа, полягає в тім, що вони ніколи не піднімаються вище того, що може бути пізнане почуттями, і так звикли розглядати все за допомогою уяви, що являє собою лише певний рід мислення про матеріальні речі, що все, чого не можна уявити, здається їм незрозумілим. Це виявляється також з того, що філософи тримаються у своїх вченнях правила, що нічого не може бути у свідомості, чого не було колись у почуттях, а ідей бога і душі ніколи не було. Мені здається, що ті, хто хочуть користуватися уявою, щоб

зрозуміти ці ідеї, діють так, якби хотіли користуватися зором, щоб почути звук або запах, але з тією, втім, різницею, що почуття зору переконує нас у вірогідності предмета не менш, ніж почуття слуху і нюху, тоді як ні наша уява, ні почуття ніколи не можуть переконати нас у чому-небудь, якщо не втрутиться наш розум".

Декарт Р. Міркування про метод

Варіант 4

"З того, що ми порівнюємо речі між собою, виникають деякі поняття, які, однак, поза речей не представляють нічого, крім модусів мислення. Це очевидно з того, що якщо ми захотіли їх розглядати як речі, що перебувають поза мисленням, то ясне поняття, що ми про них маємо, негайно перетворилося б у неясне.

Такі поняття суть: протилежність, порядок, згода, розходження, суб'єкт, предикат і ще деякі інші. Ці поняття ясно освідчуються нами, поки ми їх не приймаємо як щось, відмінне від сутності речей, протилежних або розташованих у порядку, але вважаємо їх лише модусами мислення, за допомогою яких ми їх легше втримуємо або представляємо".

Спіноза Б. Додаток, що містить метафізичні думки

Варіант 5.

"Властивості істини або щирої ідеї суть:

1) що вона ясна і виразна, 2) що вона усуває всякий сумнів або, одним словом, достовірна. Хто шукає вірогідності в самих загальних речах, помиляється, так само, як якби шукав у них істину. І коли ми говоримо, що річ недостовірна, ми риторично приймаємо об'єкт за ідею, так само як називаємо річ сумнівної; втім, якщо під неточністю ми не розуміємо випадковість або річ, що викликає в нас невірогідність або сумнів".

Варіант 6.

"Припустимо, що розум є, так сказати, білий папір без усяких знань і ідей. Але яким же чином він отримує їх? Звідки він здобуває цей великий запас, що діяльна і безмежна людська уява намалювала з майже нескінченною розмаїтістю? Звідки він отримує майже весь матеріал міркування і знання? На це я відповім одним словом: з досвіду. На досвіді ґрунтується все наше знання, від нього зрештою воно і відбувається. Наше спостереження, спрямоване або на зовнішні предмети, або на внутрішні дії нашого розуму, які ми самі сприймаємо і про які ми самі міркуємо, доставляє нашому розуму весь матеріал мислення. От два джерела знання, звідки відбуваються всі ідеї, які ми маємо або природно можемо мати".

Локк Д. Досвід про людське розуміння.

Варіант 7.

"Темна камера. Я хочу не вчити, а досліджувати і тому не можу визнати тут знову, що зовнішні і внутрішні відчуття є єдиними шляхами знання до розуму, які я можу виявити. Наскільки я можу відкрити, це єдині вікна, через які світло проникає в цю темну кімнату, тому що, на мій погляд, розум дуже схожий на камеру, зовсім закриту для світла, з одним тільки невеликим отвором, залишеним для того, щоб впускати видимі подоби або ідеї, зовнішніх речей. І якби тільки проникаючі в таку темну кімнату образи могли залишатися там і лежати в такому порядку, щоб якщо буде потреба їх можна було знайти, то це було б дуже схоже на людський розум у його відношенні до всіх зримих об'єктів і їх ідей".

Локк Д. Досвід про людське розуміння.

Варіант 8.

Доказ безсмертя людської душі за допомогою безперервного сорита:

"Душа людська є істота, деяка дія якої складається в мисленні. Якщо деяка дія якої-небудь істоти є мислення, то деяка дія цієї істоти є річ, безпосередньо створювана без подання частин.

Якщо деяка дія якого-небудь предмета є річ без частин, то деяка дія цього предмета не є рух.

Тому що всякий рух має частини, по доказу Арістотеля і загальному визнанню.

Якщо деяка дія якого-небудь предмета не є рух, то цей предмет не є тіло.

Тому що всякий рух тіла є рух.

Що не є тіло, то не існує в просторі.

Тому що визначення тіла полягає в тому, щоб існувати в просторі.

Тому що рух є зміна простору.

Що не здатне до руху, те недоступне розпаданню.

Тому що розпадання є рух у частинах.

Що недоступне розпаданню те непорушне.

Тому що руйнування є внутрішнє розпадання.

Все непорушне безсмертне.

Тому що смерть є руйнування живої істоти, або розпадання її механізму, за допомогою якого воно є те що саме себе рухає. Отже, душа людська безсмертна, що і було потрібно довести".

Лейбніц Г. Свідчення природи проти атеїстів.

Варіант 9.

"... Що із цієї причини все відбувається у відповідності зі зміцнілою зумовленістю, так само вірогідно, як і те, що тричі три дев'ять. Тому що зумовленість полягає в тому, що все пов'язано із чимось іншим, як і ланцюг, і тому все буде відбуватися також неминуче, як це було споконвіків, і як безпомилково відбувається тепер, якщо відбувається.

Древні поети Гомер і інші, називали це золотим ланцюгом, підвішеним під небесами велінням Юпітера, який неможливо розірвати скільки б на нього не навішували. Цей ланцюг складається з послідовного ряду причин і наслідків...

Звідси, таким чином, можна укласти, що у великому нашому світі все відбувається математично, тобто безпомилково, тому якщо хто зумів у достатній мірі проникнути в більш глибокі складові частини речей і до того ж мав достатню пам'ять і розумінням для того, щоб урахувати всі обставини і не залишати нічого без уваги, то він би був пророком і бачив би майбутнє в сьогоденні, як у дзеркалі.

Адже точно так, як ми можемо стверджувати, що квіти, так властиво, і тварини, сформовані вже в насінні, хоча вони, щоправда, можуть перетерпіти і деякі зміни завдяки різним обставинам, точно також ми можемо сказати, що увесь майбутній світ уже заданий у світі сучасному і повністю переформований, так що ніяка обставина ззовні не може нічому перешкодити, тому що поза миром не існує нічого".

Лейбніц Г. Про обумовленість.

Варіант 10.

Сила образу або уявлення

"... Якийсь бідолаха винний чи невинний попав у в'язницю за обвинуваченням у злочині. Стали розбирати його справу. Судді прийшли до

думки продовжити слідство по цій справі і так як голоси розділилися до *mitijrem partem* (до менш строгого підходу). Але от підійшов один порадник, який жодного разу не був присутній при розборі справи і не чув її обговорення. Йому коротенько викладають справу. Він висловлюється за застосування катування. І от починають катувати, терзати, мучити цього нещасного, від якого, однак, ні скарги, ні подиху, ні слова. Кат заявляє суддям, що ця людина чаклун. Тим часом він був чаклуном або нечутливим, не більш ніж будь-хто інший. Як же пояснити цю безприкладну твердість характеру і витримку? Угадайте якщо можете. Це був селянин. Готуючись до майбутнього катування, він намалював на одному зі своїх дерев'яних черевиків шибеницю, і той час, як його катували, він не відривав погляд від цієї шибениці.

Але яка різниця, намальований образ на дерев'яному черевіку або в мозоку?

На підставі деяких, історичних прикладів ми знаємо, до чого може довести людей сила образів, ідей, честі, сорому, фанатизму, забобонів.

Розум розпоряджається нашими почуттями. Якщо мені здається, що я чую який-небудь звук, то я чую його; якщо мені здається, що я бачу який-небудь предмет, то я бачу його. Чи випробовують око і вухо в цих випадках таке ж роздратування, як якби я дійсно бачив і чув? Думаю, так. Або ж органи ці перебувають у спокої, і все відбувається у свідомості? Важко розв'язати це питання".

Дідро Д. Елементи фізіології

Варіант 11.

"Люди завжди будуть помилятися, якщо стануть зневажати досвідом заради породжених уявою систем. Людина добуток природи, вона існує в природі, підпорядкована її законам, не може звільнитися від її, не може - навіть у думці вийти із природи. Марно дух її бажає ринутися за грані

видимого світу, вона завжди змушений уміщатися в його межах. Для істоти, створеної природою і обмеженого нею, не існує нічого, крім того великого цілого, частину якого вона становить, і вплив якого відчуває. Передбачувані істоти, нібито відмінні від природи і які нібито стоять над нею, завжди залишаються примарами, і ми ніколи не зуміємо скласти собі правильної уяви, про них, так само як і про їх місцеперебування і про образ дій. Немає, і не може бути нічого поза природою, яка включає в собі все суще".

Гольбах П. Система природи.

2. Поміркуйте над висловами І. Канта:

І. Кант висунув два моральних категоричних імперативи, дотримуючись яких людина забезпечує своїй поведінці постійну моральність.

- Чини по відношенню до іншого так, як би ти хотів, щоб вчинили по відношенню до тебе в такій же ж ситуації.
- Якщо вчинок окремої людини можна зробити правилом поведінки для всіх, то він моральний.

Чи так це? Проведіть аргументований аналіз.

Завдання:

1. Написати реферат на тему «Ідея «коперніканського перевороту» в філософії І. Канта
2. Письмово охарактеризувати вчення Г. Гегеля про абсолютну ідею
3. Розкрити теорію діалектики Г.Гегеля

Поради до виконання роботи:

1. Проаналізувати та узагальнити опрацьований матеріал.
2. Дайте відповіді на питання у вигляді конспекту.

3. Представити результати роботи у вигляді електронного документу формату Microsoft word

Форма подання результатів виконаної роботи:

Завантажити файл формату Microsoft word за допомогою кнопки "Додати відповідь на завдання".

Максимальна кількість балів, якою може бути оцінена самостійна робота, становить 5 балів.

Термін виконання: робота має бути здана до закінчення 1-го модулю.

Лекція №4. Сучасні філософські течії (4 год.)

Загальні особливості духовних процесів та розвитку філософії у XX ст.

За загальним визнанням філософів, істориків, культурологів, політичних діячів та інших інтелектуалів, XX ст. являє собою особливий етап у розвитку сучасного суспільства. Воно вирізняється надзвичайною динамікою усіх сфер суспільного життя, інтенсифікацією соціальних процесів, прискоренням темпів соціальних змін. Досвід цього століття може вмістити у себе досвід цілих епох попередньої історії – настільки він є насиченим різноманітним змістом.

Досить лише згадати те, що у XX ст. людство пережило дві світові війни, жахливі чисельністю своїх жертв, кільканадцять революцій (також часто із руйнівними наслідками), вперше вийшло за межі земного простору, проникла у світ мікропроцесів, винайшло небувалі засоби оперування інформації, навчилося трансплантувати органи людського тіла, дешифрувало генетичний код людини і т. ін. За одне це століття в культурі та мистецтві відбулася зміна кількох стилів та напрямів, виникло явище масової культури,

надзвичайного розповсюдження набули засоби масової інформації. У XX ст. кожна людина постає так чи інакше прилученою до всесвітньої історії, живе не лише своїм особистим життям, а певною мірою і життям усього людства. На тлі колосального збільшення масштабів людських проявів та людської життєдіяльності окремо взята людина починає губитися, розчинятися у масі, проте це лише один бік, що характеризує зміни у її становищі. Інший же, навпаки, засвідчує колосальне зростання можливостей окремої людини; це стосується і політичних діячів, і до певної міри будь-якої людини, адже сьогодні одна людина може спілкуватися (через “Інтернет”) із ким завгодно, може розповсюджувати свій вплив і свої думки майже безмежно. Люди, прилучені до засобів масового знищення, несуть колосальну відповідальність за наслідки своїх дій; те ж саме можна сказати і про тих, хто пов’язаний із особливо небезпечним в екологічному плані виробництвом.

Надзвичайно строкатим постає сучасне життя в етнічному плані: різні народи та етноси сьогодні до певної міри перемішалися, досить яскраво проявилась культурна багатоманітність людства. Словом, якщо резюмувати сказане, то можна стверджувати, що *сусільне життя у XX ст. постає надзвичайно строкатим, інтенсивним та масштабним, різноманітним та суперечливим*. Все це не могло не позначитись на становищі філософії.

- По-перше, *філософія у XX ст. вийшла далеко за межі академічних аудиторій*, постала досить сильно інтегрованою у систему загальної (а не лише спеціальної) освіти, отримала широке розповсюдження через різного роду видання, публічні лекції, симпозіуми та семінари, через створення та діяльність різного роду філософських товариств. Це значить, що у своїх основних проявах *філософія XX ст. є некласичною*. Більше того, можна впевнено стверджувати, що зміст і значення явища некласичності саме у філософії XX ст. розкрилися із найбільшою повнотою та яскравістю.

- По-друге, відчутно змінилася мова такої філософії: звернена до широкого загалу, *вона почала говорити зрозумілою кожній людині, інколи навіть буденною мовою.*

- По-третє, змінилися також (і неминуче) і її змістові та предметні орієнтації: можна сміливо стверджувати, що *для філософії XX ст. не існує заборонених тем або зон*; вона всюди проникає і все намагається втягнути в орбіту свої інтелектуальних осмислень. Звідси випливає така особливість філософії XX ст., як її колосальна *різноманітність, строкатість, насиченість різновидами та варіантами.* У цьому сенсі своїм розвитком філософія XX ст. може нагадувати розвиток ланцюжкової реакції, коли із кожного пункту її протікання миттєво відгалужується ціла низка процесів, і т. п.

- По-четверте, цікавою особливістю філософії XX ст. постає і те, що вона не замикається лише на тому змісті, який виник у даному столітті, а, навпаки, *ніби актуалізує усю попередню історію філософії.* У XX ст., поруч із новітніми філософськими винаходами абсолютно повноцінно та рівноправно існували і існують ніби-то історично віджилі напрями і течії, отримавши інколи додаткову частку “нео-”: неопозитивізм, неосхоластика, неотомізм; тут також культивувалися деякі напрями давньої східної філософії, античної філософії (наприклад, неоплатонізм), патристики (неопаламізм) та ін. Цим, фактично, засвідчується той факт, що філософія здатна продукувати деякі вічні теми для людського інтелектуального осмислення.

- І все це, по-п'яте, привело до того, що у філософії XX ст. відбулася певна, інколи – досить радикальна, *переоцінка попередніх ідей, уявлень та цінностей.* У XX ст. продовжували нарощуватися тенденції мінімалізму у філософії, тобто відмови від абсолютів, зосередження уваги на доступному для сприйняття та пізнання; філософія виводила на перший план суб'єктивну реальність, фактично усунувши проблему співвідношення об'єкта та суб'єкта; філософські положення та висновки більше

спрямовувались не на пошуки готових чи остаточних висновків, а на інтелектуальне освоєння та проблемне окреслення найперших ділянок того, що можна назвати людською реальністю.

- Нарешті, по-шосте, у XX ст. почали поступово розмиватися грані між філософськими працями та працями і жанрами близьких до неї сфер інтелектуальної діяльності. На ґрунті тісної інтеграції між філософією та мистецтвом, з одного боку, виник жанр філософської (або інтелектуальної) літератури, а, з іншого боку, - жанр філософської есеїстики, яку інколи досить складно відрізнити від літератури. Так само виникли, наприклад, концептуальні живопис і графіка, філософське кіно і пр. На межі філософії і науки функціонує сучасна аналітична філософія, яка намагається будувати філософські твердження засобами математичної логіки або логізованої лінгвістики. Отримали свій розвиток у XX ст. і жанри інтеграції філософії та релігії, філософії та різного роду езотерики.

Отже, філософія XX ст. постає перед нами як явище складне, розмаїте, активно-дійове та досить органічно вписане у сучасні культурно-історичні процеси.

Феноменологічний напрям у філософії

Феноменологія буквально означає вчення про феномени.

Феномен – це філософське поняття, яке означає:

1. явище, яке осягається в чуттєвому досвіді;
2. об'єкт чуттєвого споглядання на відміну від його сутнісної основи.

Виникнення на початку XX ст. феноменології як напрямку західної філософії пов'язано з іменем німецького філософа Е. Гуссерля (1859–1938). Він вперше розглядає феноменологію як нову філософію з властивим їй новим феноменологічним методом, який становить фундамент науки.

Метою феноменології є побудова науки про науку і розкриття життєвого світу, світу повсякденного життя як основи всього пізнання.

Гуссерль вважав, що починати вивчення життєвого світу і науки треба з дослідження свідомості, тому що реальність доступна людям лише через свідомість.

Важлива не сама реальність, а те, як вона сприймається та осмислюється людиною. Свідомість має вивчатися не як засіб дослідження світу, а як основний предмет філософії.

Слід виділити чисту, тобто допредметну, досимволічну свідомість, або "суб'єктивний потік", і визначити її особливості. Виділивши "чисту" свідомість, стверджують феноменологи, ми зрозуміємо сутність свідомості взагалі.

Головною характеристикою свідомості взагалі є її постійна направленість на предмети. Така "наївна" направленість називається "інтенціональністю". Свідомість завжди інтенціональна, тобто направлена на що-небудь.

У процесі своєї діяльності, як теоретичної, так і практичної, людина "наївна", тобто вона не бачить тих "смислів", які сама вкладає в предмети, що нею усвідомлюються. Людина вважає, що пізнає об'єкти як щось незалежне від свідомості своєї та інших людей. Але насправді це не об'єкти, а "предмети" (те, що переді мною), іншими словами, це – об'єкти, в які я вкладаю певні смисли, або "олюднені об'єкти", або дані в свідомості.

Важливо розрізняти цю "чисту свідомість" ("смисли свідомості") і те, що поза нею, тобто власне об'єкти. До виникнення всіх наук і теорій існує життєвий світ – наївне повсякденне життя. Це життя і є джерелом всіх теорій та понять науки. Життєвий світ – фундаментальна передумова культури і цивілізації. Він заповнений "смислами" свідомості, через які ми сприймаємо об'єкти буття. Але трагедія в тому і полягає, що ми цього не розуміємо. Ми думаємо, що досліджуємо первинне буття поза свідомістю, а в дійсності досліджуємо вторинні утворення "життєвого світу", на основі яких

здобуваємо поняття науки. Завдання феноменології – показати, як з'явилися вторинні утворення життєвого світу.

Щоб зрозуміти генезис понять і виявити природу істинної "чистої свідомості", треба здійснити редукцію свідомості, тобто перейти від розгляду конкретних предметів до аналізу їх чистої сутності. Для цього ми застосовуємо спосіб "Епохе" – такої операції думки, коли увага вченого спрямована не на предмет, а на те, як даються вказані предмети нашій свідомості. Сам предмет немовби залишається осторонь, а на перший план виходить стан свідомості. Сфера, де усвідомлюється предмет, – "чиста свідомість", тобто очищена від догм, схем та стереотипів мислення, а головне, очищена від спроб знайти основу свідомості в тому, що не є свідомістю.

"Чиста свідомість", звільнена від усіх людських настанов, додосвідна, стає доступною розумінню за допомогою "редукції" (зведенню) – розумової операції, яка дає змогу спочатку перейти від розгляду предметів до осмислення їх чистої сутності способом "Епохе", а потім перейти до осягнення основи всього існуючого – "абсолютного Я".

Феноменологія стверджує, що свідомість у чистому вигляді – "абсолютне Я" (яка одночасно є джерело* потоку свідомості людини). Вона конструює світ, вкладаючи в нього "смисли". Всі види реальності, з якими має справу людина, пояснюються із актів свідомості. Об'єктивної реальності, що немовби існує поза і незалежно від свідомості, просто не існує. А свідомість пояснюється із себе самої, проявляє себе як феномен.

Засновники феноменології (Гуссерль, Brentano, Хайдеггер, Мерло-Понті та ін.) розуміли, що це нова наука про свідомість, нове начало філософії, перехід від ірраціоналізму до можливості рефлексивного дослідження розмаїтих видів людського досвіду.

Герменевтика як напрямок сучасної філософії

В античності герменевтикою називалося мистецтво роз'яснення перекладу, тлумачення. Свою назву цей вид діяльності отримав від грецького бога Гермеса, в обов'язки якого входило роз'яснення простим смертним волі богів. У християнських письменників герменевтика розумілася як мистецтво тлумачення Біблії.

Загальнофілософська проблема герменевтики вперше була розроблена німецьким протестантський теологом Ф. Шлейєрмахером (1768–1834) та істориком культури, філософом В. Дільтеєм (1833–1911).

У Ф. Шлейєрмахера герменевтика мислиться як мистецтво розуміння чужої індивідуальності. Основне завдання герменевтичного методу – зрозуміти автора і його текст краще, ніж він сам розумів себе і своє творіння. Предметом герменевтики виступає насамперед вираз, а не зміст, тому що саме вираз є втілення індивідуальності.

Концепція В. Дільтея полягає в такому. Те, що людина знаходить в іншому, вона знаходить в самій собі як переживання; те, що вона сама переживає – може знайти в іншому через розуміння. Звідси – розуміння визначається як саморозуміння, оскільки в прояві чужої індивідуальності не може бути нічого такого, чого б не було в індивіда, який пізнає. Тобто, виходить замкнуте коло: інтерпретатор може побачити в матеріалі, який пізнається, лише те, що вже є в ньому самому.

Розірвати це хибне "герменевтичне коло" можна, на думку Ф. Шлейєрмахера і В. Дільтея, шляхом встановлення гармонії між двома духовно-душевними світами автора та інтерпретатора. Хоча ці спроби й не принесли бажаних результатів, саме прагнення створення загального методу пізнання культурно-історичних явищ, безсумнівно, має велике значення. Зокрема, В. Дільтей вважає, що культурно-історична реальність охоплюється свідомістю як життєво цілісна на відміну від

природної реальності, що дається як сума розрізнених фактів. І якщо природу людини свідомість охоплює за допомогою інтелектуальних процесів, то світ людини зрозуміти можна шляхом заглиблення душевних здібностей людини в об'єкт, що досліджується.

Природознавство, за В. Дільтеєм, відокремлюється від цілісного ставлення людини до світу, гуманітарні ж науки, навпаки, прагнуть до цілісного охоплення світу людини. Таким чином, між людиною і її світом встановлюються відносини розуміння.

У наш час проблему інтерпретації і розуміння розробляють Г. Гадамер, Ю. Хабермас, А. Лоренц, П. Рікьор, К. Апель та ін.

Німецький філософ Г. Гадамер (1900–1987) розуміє герменевтику не просто як метод гуманітарних наук, а як вчення про буття як онтологію. Він надав герменевтиці універсального значення, а проблема розуміння стала головною в філософії.

Філософська герменевтика останнім часом набула широкого розповсюдження в світі. Пояснюється це тим, що труднощі пошуку істинного смислу людського буття та шляхи вирішення протиріч сучасного світу ця філософія замінила пошуком інтерпретацій з активним використанням при цьому конвенціоністської семантики. Фактично текст; мова перетворилися в альфу і омегу філософської герменевтики.

Подібно до "герменевтичного кола" ідеалізм проявляється і при розв'язанні так званого герменевтичного трикутника. У "герменевтичному трикутнику" в ролі об'єкта (о) виступає текст або мова, перший суб'єкт (1с) – автор цього тексту, другий суб'єкт (2с) - автор-інтерпретатор. Основне питання філософії відповідно до наведеного тут зв'язку, набуває вигляду питання про те, що первинне – текст чи смисл (значення) у свідомості суб'єкта. Другий суб'єкт (2с) в такій герменевтичній ситуації виступає на перший план як джерело смислу. Отже, суб'єктно-об'єктні

відношення в основному питанні філософії перетворюється на відношення між суб'єктами.

Чому саме герменевтика набула значного поширення останнім часом? Самі західні філософи пов'язують цей процес з виникненням кризи довіри до всіх сьогодні існуючих філософських вчень та розчаруванням в цінностях, що були до цього.

Герменевтика все активніше втручається в ідеологічну діяльність різних культурних об'єднань, філософських напрямків, претендуючи на універсальність свого положення. Вона прагне виступати методом об'єднання й упорядкування розгалужених і суперечливих течій сучасної західної філософії.

З іншого боку, різні філософські напрямки роблять спробу доповнити свої філософські конструкції положеннями герменевтики. Так, внаслідок еволюції фрейдизму і зближення його з герменевтикою виник напрямок герменевтичної теорії мови, одним із представників якої є Ю. Хабермас. Він вважає герменевтику допоміжною дисципліною, яка покликана доповнювати його немарксистську версію історичного. А. Лоренц вважає герменевтику метатеорією психоаналізу, його методологією.

Слід підкреслити, що поставлена філософською герменевтикою проблема розуміння в наш час стала однією з найважливіших. Однак вона виявилася нездатною вказати шлях виходу із суспільного "герменевтичного кола", що виникло, шлях вирішення соціальних колізій. Герменевтика прагне пояснити їх взаємним нерозумінням людей, замість того, щоб шукати причини непорозумін між людьми в соціальній та економічній дисгармонії суспільства.

Позитивним моментом в герменевтиці можна вважати те, що вона виступає як реакція на абсолютизацію ролі природничо-наукового методу в пізнанні проблеми відношення людини до світу, проти абсолютизації технократичного стилю мислення. Заслугою герменевтики є те, що вона

прагне подолати розрив між природою і людиною, між світом природи і світом людини.

Проблема розуміння, яку розробляє герменевтика, особливо актуальна в плані осмислення результатів матеріальної, духовної, культурної діяльності людей різних епох.

Останнім часом чіткіше вимальовується глобальність проблеми розуміння між людьми, країнами, протилежними системами, а також усвідомлення майбутнього розвитку єдиної людської цивілізації.

Сучасна філософська антропологія

Філософська антропологія в широкому значенні – філософське вчення про сутність людини; у вузькому значенні – течія західноєвропейської, переважно німецької, філософії першої половини ХХ ст. Основні представники цієї течії: М. Шелер (1874–1928), Г. Плеснер (1892–1985), А. Гелен (1904–1976), Е. Ротхаккер (1888–1965), Х. Хенгстенберг (нар. 1904) та ін.

Безпосереднім джерелом філософської антропології були "філософія життя" (В. Дільтей) та феноменологія (Гуссерль). Передумовою виникнення цієї течії була криза традиційних уявлень про людину, ц. думку Шелера, спеціальні науки про людину не дають чіткого уявлення про природу, сутність людини Звідси, філософська антропологія має стати фундаментом ментальною наукою про людину, її походження, її фізичне, психічне, духовне начала в світі, про сили і тенденції, які рухають нею і які вона приводить в рух Це спроба відтворення цілісного уявлення про людину шляхом переробки і роз'яснення тих предметних знань про людину, які були отримані окремими конкретними науками – біологією, психологією, етнологією, соціологією та ін. Філософська антропологія прагне до власне теоретичного аналізу специфічних особливостей людської сфери буття.

Початком філософської антропології вважається поява праць М. Шелера "Становище людини в космосі" (1928) і Г. Плеснера "Ступені органічного світу і людина" (1928). Тут розглядаються деякі суттєві аспекти

відношення людини до тваринного і рослинного світу. Зокрема, аналізуються суттєві відмінності в способі існування людини і тварини.

Цю відмінність М. Шелер вбачає в тому, що людина здатна звільнитися від тиску біологічних потреб. Вона – не стільки біологічна, скільки, в основному, духовна істота, яка здатна до "чистого споглядання речей". У Г. Плеснера підкреслюється така риса природи людини, як "ексцентричність", завдяки якій людина втратила свою велич і тому "засуджена" до вічного пошуку і самовдосконалення. На думку А. Гелена, людина внаслідок біологічної недосконалості приречена до діяльної активності, що реалізується в різних формах культури. Він вважає, що відмінність людини від тварини проявляється вже на стадії елементарних специфічно людських комбінацій сприйняття і руху (сенсомоторних процесів). Тобто визначальним у розумінні людини є її діяльність. У Ротхаккера людина – продукт певного стилю життя, або "об'єктивного духу" культури.

Як бачимо, представники філософської антропології вибирають будь-яку окрему рису і вважають її визначальною ознакою природи людини. При цьому, інші, не менш важливі риси, ігноруються. Внаслідок цього, в цілому, методологічні принципи філософської антропології і конкретні теоретичні побудови, що витікають з них, страждають суттєвими вадами. Таким чином, залишилися нездійсненими її претензії на основоположну філософську дисципліну, що дає наукове знання про сутність людини, про її цілісний образ.

У 60–70-х роках ХХ ст. філософська антропологія влилася в інші філософські напрямки, що претендують на теоретичне осмислення і тлумачення сучасного знання про людину, досягнення нового розуміння сутності людини.

Сучасна філософська антропологія

Неотомізм

Неотомізм – одна з найбільш впливових течій католицької філософії. Поширена у всьому світі, головним чином у католицьких країнах. Найбільш

відомі представники неотомізму Є. Жильсон (1884– 1978), Ж. Марітен (1882– 1973), Ю. Бохенський (нар. 1902), К. Войтила (1920- 2005) та ін.

Як видно з самої назви, неотомізм – це сучасний томізм вчення Фоми Аквінського, яке його послідовники прагнуть модернізувати і пристосувати до сучасності. Так, одним з основних принципів філософії Фоми Аквінського є ідея гармонічної єдності віри і знання, релігії і науки. Сучасні його послідовники стверджують, що віра і знання, релігія і наука перебувають у беззаперечному синтезі. Причому, це поєднання базується на догматичному твердженні, що обов'язковим, органічним для філософії є божественне одкровення. Звідси неотомістська філософія є служницею богослов'я. Вважається, що основним завданням філософії має бути раціональне розкриття і виправдання істин теології.

Неотомісти, продовжуючи розвивати традиційні тлумачення Фоми Аквінського, стверджуючи, що теологія превалює над філософією, віра домінує над розумом, використовують сучасну наукову термінологію. Це робиться задля того, щоб уникнути конфліктів між прихильниками науки і релігії. Неотомісти прагнуть представити цей конфлікт як наслідок лише "непорозуміння", неправильного тлумачення текстів священних книг. Останні немовби не можна розуміти буквально. Так, про "дні" творення слід говорити в алегоричній формі, розуміючи під ними мільярди і мільйони років творення та розвитку сучасного світу.

Навіть матеріалістичну, еволюційну теорію походження живого неотомісти не заперечують. Іншим прикладом використання для "примирення" віри і розуму, науки і теології, оперування найсучаснішою науковою термінологією є запевнення неотомістів, що під створенням Богом у перший день світла слід розуміти взаємоперетворення позитронів-електронів на потоки фотонів.

Поряд з доказом фундаментальної проблеми томізму – буття Бога та розумінням місця його в Світі – неотомісти розвивають проблему буття людини. Наслідком є зміщення акценту на проблеми

людини. Через аналіз людського буття у світі повинні розглядатися та обґрунтовуватися всі основні положення неотомізму. Людина, за неотомізмом, є складною єдністю душі та тіла. Метою і смислом її існування повинно бути споглядання божественного блага, але не лише споглядання, а й прагнення до блага. Прагнучи до блага, людина набуває інтелектуальних, моральних та теологічних чеснот, на формування яких і повинно бути спрямоване суспільне життя. Особистість – це стійка і самостійна духовна субстанція. Її органічними рисами є свобода, самосвідомість, здатність проявити себе в духовній дії, творчі можливості. Але проявитись у ціннісному відношенні всі ці риси можуть лише в співвіднесенні з Богом. Взагалі людський інтелект, щоб бути істинним, повинен погоджуватися з божественним інтелектом. Людина творить свій культурно-історичний світ, але спонукається до цього божественним творцем.

Людина – основний елемент буття, через неї проходить історія, яка веде до вищого стану розвитку суспільства – "граду Божого". Людське суспільство розуміється неотомістами як природне. Його основними формами є: сім'я, община, Батьківщина, держава. Приватна власність ототожнюється з присвоєнням людиною предметів природи. Неотомізм заперечує такі соціальні організації, як індивідуалізм та колективізм, як фальшиві крайнощі. Він пропагує так званий солідаризм, який обґрунтовує християнським принципом любові до ближнього. На практиці це має вигляд проповіді соціального миру між класами.

У цілому в неотомістській концепції спостерігається поєднання матеріалізму та ідеалізму, різних наукових та антропологічних вчень сучасності.

Сучасна філософська антропологія

Неофрейдизм

Доктрина запропонована З. Фрейдом в кінці XIX – на початку XX ст. для вивчення потаємних зв'язків та основ людського життя. Започаткував З. Фрейд свою теорію в праці "Тлумачення сновидінь" (1899).

Кожне психічне явище необхідно розглядати в трьох аспектах – динамічному (взаємодія різних психічних сил), енергетичному (розподіл енергії в конкретному процесі) і структурному. На зорі психоаналізу було розроблено вчення про різні форми і прояви психічної енергії з наголосом на сексуальні потяги (лібідо).

Вчення про психічну структуру виникло пізніше. З. Фрейд у праці "Я і Воно" (1923) використовує три психічні частини: Воно (ід), Я (его), над-Я (супер-его). Під Воно розуміється сукупність інстинктивних потягів. Ця частина психічного апарату охоплює все природжене, генетично первинне/яке підвладне принципу задоволення і нічого не розуміє про реальність. Це резервуар психічної енергії, "киплячий казан" потягів, що прагне до негайного задоволення. Вона первинна, ірраціональна та аморальна. Її потреби повинні задовольняти Я (его).

Я, чи свідомість, відокремилося від Воно внаслідок еволюції з метою адаптації до оточуючого середовища. Я – посередник між зовнішнім світом і Воно, потягом і задоволенням. Я керується не принципом задоволення, а вимогами реальності, стримує ірраціональні імпульси Воно. До функції Я належить самозбереження організму, накопичення досвіду, зовнішніх впливів пам'яті, уникнення загрозливих впливів, контроль над інстинктами, що виникають у Воно.

Особлива увага приділялася над-Я. Останнє – представник соціально-культурного світу в психіці людини. Воно формується в результаті сприйняття людиною соціальних норм, виховних заборон та заохочень і виступає як джерело моральних принципів індивіда. Над-Я функціонує здебільшого несвідомо, проявляючись у свідомості як совість. Напруга, що

породжується ним у психічній структурі, сприймається як почуття страху, провини, депресії, неповноцінності тощо.

Від напруг Я рятується за допомогою спеціальних "рятівних механізмів", одним з яких є сублімація. Сублімація – це процес, за допомогою якого заборонена сексуальна енергія, переходячи на несексуальні об'єкти, проявляється у вигляді різноманітної діяльності, притаманної індивіду та суспільству. Процес сублімації включає такі аспекти:

- переміщення енергії від об'єкта інстинктивних потягів до об'єкта іншого роду;
- трансформацію емоцій, що супроводжують діяльність (десексуалізація, дезагресифікація);
- звільнення діяльності від диктату інстинктів;
- перетворення дій в соціально прийнятну форму,

Поняття "сублімація" З. Фрейд прагнув використати як доказ, що вищі психологічні функції виникають з нижчих. Він намагався, не залишаючи підґрунтя психологічного пансексуалізму, пояснити такі явища, як наукова діяльність, художня творчість, філософське пізнання істини. Психоаналітичне тлумачення літератури та мистецтва пов'язане насамперед з цим механізмом перетворення внутрішньо-психічних конфліктів, дитячих комплексів, невротичних симптомів у художню творчість. Сублімація розглядається в психоаналізі як один з найефективніших засобів розв'язання психічних конфліктів, які в іншому випадку призвели б до неврозу.

З. Фрейд виділив два інстинкти, що визначають поведінку людини. Це інстинкт самозбереження та сексуальний інстинкт. Останній було названо "лібідо". В процесі розвитку людини лібідо локалізується в різних зонах людського тіла. Спочатку лібідо спрямоване на різні органи власного тіла, потім, у випадку нормального розвитку психіки, сексуальний потяг спрямований на зовнішній об'єкт, тобто на іншу людину. В патологічному

випадку лібідо може повертатися на ранні стадії свого розвитку – цим пояснюються сексуальні збочення.

Психоаналіз З. Фрейда має певні недоліки. Зокрема, він фактично нехтує роллю соціального фактора у формуванні й розвитку свідомості та психіки людини. Ряд його сучасників і послідовників вказували на інші вади психоаналізу, що виявилися з часом.

З критикою виступили його учні К. Юнг (1875– 1961) і А. Адлер (1870– 1937), які створили власні напрямки психоаналізу.

К. Юнг використовує нове поняття – "колективне несвідоме". Якщо Фрейд стверджував, що в несвідому психіку індивіда можуть увійти явища, які були витиснуті зі свідомості, то Юнг вважає, що несвідомо психіка насичена не індивідуально придбаними формами, а є "дарунком" далеких предків. Аналіз дає змогу досягнути цей дарунок, що утворюється декількома потаємними людськими структурами, які Юнг назвав архетипами.

Поняття "архетипи" Юнг пояснює за допомогою концепції про колективне несвідоме. Він чітко розмежовує індивідуальне та колективне несвідоме. Перше відображає власний досвід людини та складається з турбувань, які в минулому були свідомими, але втратили свідомий характер внаслідок забування або пригнічення. Колективне несвідоме – це загальнолюдський досвід, що притаманний усім расам та народам. Він є потаємним слідом пам'яті людського минулого, а також долюдським, тваринним станом. Колективне несвідоме зафіксоване в міфології, народному епосі, релігії та проявляється у сучасних людей через сновидіння. Тому для Юнга головним показником дії несвідомого є сновидіння та їх психологічна діяльність.

А. Адлер прагнув удосконалити концепцію психоаналізу шляхом виділення такого фактора розвитку особистості, як відчуття неповноцінності, породженого, зокрема, тілесними дефектами. Прагнучи подолати це відчуття та самоутвердитися в суспільстві, людина актуалізує свої творчі потенціали. Цю актуалізацію Адлер називає компенсацією або надкомпенсацією.

Надкомпенсація – це особлива соціальна форма реакції на відчуття неповноцінності. "Комплекс неповноцінності", за Адлером, є джерелом неврозів.

У кінці 1930-х років ХХ ст. виник так званий неофрейдизм, який поєднав у собі психоаналіз Фрейда та соціологічні теорії. Представники неофрейдизму піддали критиці ряд положень класичного психоаналізу, але зберегли головні його аспекти – ірраціональні мотиви людської діяльності, що властиві кожному індивіду. Основну увагу вони звернули на дослідження міжлюдських відносин.

Зокрема, неофрейдисти вважали, що сучасне суспільство саме по собі вороже людині, воно заважає розвитку особистості, формуванню її життєвих цінностей та ідеалів. Людина не має можливості досягти гармонії із соціальною структурою сучасного суспільства. Звідси виникає почуття самотності, відірваності від оточуючих, відчуження.

Найбільш відомим представником неофрейдизму був Е. Фромм (1900–1980). Він прагнув поєднати погляди молодого Маркса з психоаналізом та іншими сучасними філософськими вченнями (екзистенціалізмом, філософською антропологією тощо). В особистості, на думку Фромма, немає нічого свого. Усі й психічні прояви – це наслідок поглинення особистості різними соціальними середовищами, що її оточують. Однак, якщо марксизм вказує, що характер формування певного типу особистості напряму залежить лише від впливу соціального середовища, то Фромм стверджує, що тип особистості формується двоїстістю людського існування: "екзистенціального" та "історичного".

Під екзистенціальною стороною людського буття він розуміє такі факти:

- людина насамперед перебуває між життям і смертю, вона покинута в цьому світі у "випадковому місці та часі" і "вибирається з нього знову ж таки випадково";

- існує протиріччя між тим, що кожний індивіде носієм властивих йому певних потенцій, але не має змоги реалізувати їх внаслідок короткочасності свого життя. Від цих протиріч людина не може позбавитися і реагує на них різними способами залежно від свого характеру і культури.

Історичні протиріччя, за Фроммом, мають зовсім іншу природу. Вони не є необхідною частиною людського існування, а виникають і розв'язуються людиною або в процесі її власного життя, або в наступні періоди історії. Усунення історичних протиріч Фромм пов'язував зі створенням нового гуманістичного суспільства.

Один з представників неопрейдизму Г. Салліван розвиває свою концепцію міжособистісних відносин. Згідно з цією концепцією у психіці людини немає нічого, крім відносин з іншими особами і об'єктами або зміни міжособистісних ситуацій. Існування особистості розглядається як міф або ілюзія, а особистість – це лише сума відносин між спотвореними або фантастичними образами, що виникають в процесі соціального спілкування. Таким чином, Салліван остаточно розчиняє індивіда в міжособистісному середовищі.

Карен Хорні, на відміну від Саллівана, визнає в людині певну можливість саморуху ("прагнення до самореалізації"). На творчість К. Хорні вплинули соціальні потрясіння Другої світової війни. Своєрідність концепції Хорні проявляється в тому, що основним спонукальним мотивом існування людини, і особливо виникнення її неврозів, є потяг до безпеки, який постійно породжується "основним страхом", що спричиняється ворожим середовищем. Почуття неспокою та стурбованості, які Хорні вважала базовими для поведінки людини, на її погляд, супроводжують людину протягом усього життя. Воно може бути викликане відсутністю поваги, ворожою атмосферою, насильницьким пригніченням бажань з боку влади чи авторитету.

Література

1. Скирбекк Г., Гилъе Н. История философии. – М.: ВЛАДОС, 2001.
2. Філософія: Навчальний посібник/І.Ф.Надольний, В.П.Андрущенко, І.В.Бойченко, В.П.Розумний та ін.; За ред. І.Ф.Надольного. — К.: Вікар, 1997.
3. Петрушенко В.Л. Історія світової філософії. Фундаментальні проблеми філософії. Навчальний посібник. – Львів: НУ“ЛП”, 2002.
4. Касьян В.І. Філософія: Відповіді на питання екзаменаційних білетів: Навч. посіб. - К.: Знання, 2008.

Семінарське заняття № 4 (4 год.)

Тема: Сучасні філософські течії.

Мета: студенти повинні чітко засвоїти сутність і специфіку періодів Нового часу та сучасності, бачити різницю між філософією позитивізму та ірраціоналізму. Чітко розрізняти напрями, течії і школи західної філософії, знати фундаторів оригінальних філософських систем.

Питання семінару:

1. Особливості розвитку сучасної філософії.
2. Сцієнтистська філософія. Позитивізм та його модифікації. Постпозитивізм (Т.Кун, К.Поппер).
3. Антисцієнтистська філософія. Філософія життя (А. Шопенгауер, Ф.Ніцше).
4. Екзистенціалізм(М.Гайдеггер, Ж.-П. Сартр)
5. Філософія психоаналізу З.Фрейда.
6. Філософія постмодернізму (М.Фуко, Ж.Дерріда, Ж.Ф. Ліотар).
7. Комунікативна філософія Ю.Габермаса та К.-О.Апеля.

Поради до виконання роботи:

1. Проаналізувати та узагальнити теоретичний матеріал за планом заняття.
2. Підбити підсумки під кожним питанням.
3. За одним з питань (на власний вибір) зробити письмовий або візуальний (презентація) звіт довільної форми, створивши файл формату Microsoft word або Microsoft Office PowerPoint

Форма подання результатів виконаної роботи: Завантажити файл формату Microsoft word або Microsoft Office PowerPoint за допомогою кнопки "Додати відповідь на завдання".

Максимальна кількість балів, якою може бути оцінене семінарське заняття, становить 20 балів.

- 17-20 балів – відмінно, студент глибоко і міцно засвоїв матеріал, вичерпно, грамотно оформив роботу.
- 14-16 бали – добре, студент твердо знає матеріал, не допускає істотних неточностей при відповіді на поставлені питання.
- 8-13 бали – задовільно, студент знає тільки основний матеріал, але не засвоїв його деталей, допускає неточності при оформленні та відповіді на поставлені питання.
- 0-7 бали – незадовільно, студент не знає матеріалу, допускає істотні помилки при оформленні та відповіді на поставлені питання.

Самостійна робота №4

Тема: Сучасні філософські течії

Мета: Студенти повинні глибоко засвоїти сутність і специфіку некласичної і постнекласичної філософії, бачити її відмінність від класичної філософії. Знати основні напрямки некласичної і постнекласичної західної філософії. Чітко розрізняти проблематику основних напрямків, течій і шкіл західної філософії XX – XXI ст., знати представників оригінальних філософських ідей.

Хід роботи:

Прочитавши запропонований Вам фрагмент тексту, спробуйте відповісти на такі запитання:

- який напрямок у філософії представляє автор?
- які філософські проблеми відображені в тексті?
- як ці проблеми вирішуються в інших філософських концепціях?

Завдання 1.

"На сцені один грає князя, інший радника, третій слугу, солдата, генерала і т.п. але розходження ці мають чисто зовнішній характер; у внутрішній же сутності такого явища в усіх ховається та сама серцевина; бідний актор з його турботою і нестатком. Те ж саме в житті. Розходження рангу і багатство кожному відводять свою роль, але їй зовсім не відповідає внутрішня різниця в щасті і достатку: і тут у кожному ховається той же бідняк з його нестатком і турботою. Правда, по своєму змісту ці останні в кожного свої, але за формою, тобто по своїй ширій сутності, вони в усіх майже однакові, хоча вони і розрізняються в ступені, але розходження це зовсім не визначається положенням і багатством людини, тобто його роллю. Саме: так само все, що для людини існує і трапляється, безпосередньо існує все-таки лише в його

свідомості і трапляється для цього останнього, то найбільш істотне значення має природа самої свідомості і у більшості випадків вона відіграє більшу роль, чим ті образи, які в ній виникають. Вся розкіш і насолоди, які віддзеркалюються в тупій свідомості дурня, дуже бідні в порівнянні зі свідомістю Сервантеса, коли він писав "Дон Кіхота" у своїй сумній в'язниці".

Шопенгауер А. Свобода волі і моральність.

Завдання 2.

"Де кінчається самотність, там починається ринок; а де кінчається ринок, там починається також шум великих акторів і дзигчання отруйних мух.

У світі кращі речі нічого не коштують, раз немає того, хто їх уперше представив; цих представників народ називає великими людьми.

Мало розуміє народ велике, тобто творче. Але він має поняття про всіх творців і акторів великих справ.

Світ крутиться біля винахідників нових цінностей, невидимо вертиться він. Біля ж акторів кружляється народ і слава; у цьому полягає "світовий рух"...

Біжи, мій друг, у свою самоту, туди, де свіже, здорове повітря! Не твоє завдання бути мітелкою для мух.

Так говорив Заратустра".

Ніцше Ф. Так говорив Заратустра

Завдання 3.

Ідеал

Тим ідеал священний і великий,

Що ми досягти його вершин не в силах,

Але юнак, і діва, і старий

Перестають томитися їм... у могилах.

Як веселка сіяє ідеал...

Ми знаємо всі, що веселка видніше,

Але ідеал так могутньо б не блищав,

Коли свої ми зрозуміли б устремління...

Він назавжди, як метеор, згас,

Коли ми б всі прийшли до його вершини...

І віра в життя і світло зникли б в нас,

І ми всі вмерли б, тужачи про святиню.

Ніцше Ф.

Завдання 4.

"Душу людини своєрідний сплав бога і звіра, арена боротьби двох начал: одне часткове, обмежене егоїстичне, а інше загальне, нескінченне і безстороннє. Кінцеве життя, яке однакове в людини і у тварин, прив'язане до тіла і дивиться на світ з позиції "тут" і "тепер". Любов і ненависть, засновані на служінні своєму "я", належать кінцевому життю. Любов чоловіка і жінки, батьків і дітей, поки вона не виходить за рамки інстинкту залишається тваринною, вона стає нескінченною, коли вона переборює інстинкт і перестає підкорятися тільки цілям кінцевого "я". Ненависть до ворогів і любов до союзників люди розділяють з іншими стадними тваринами; вони вважають Всесвіт розташований навколо одного центра, одного "я", яке бореться. Кінцеве життя містить у собі все, що відокремлює нас від інших людей і від Всесвіту; воно породжує думки і бажання, які не може бути в інших, всі омани і помилки, всі амбіції, які приводять до ворожнечі".

Рассел Б. Чому я не християнин.

Завдання 5.

"Не пам'ятаю, хтось назвав людину твариною, яка створила богів і вклонила їм. Ця характеристика не позбавлена відомої частки вірності і якомога більше підходить в цьому випадку. Із простого факту послідовності і співіснування явищ, отриманого шляхом спостереження над сукупністю фактів, людина створила долю, рок закону, із залізною необхідністю правлячий в собі минуле, сьогодення і прийдешнє. Як самоїд, вирізавши з дерева своїми ріками ідола, робить його богом, приносить йому жертви і падає перед ним ниць, так само і людина, гіпостазуючи звичайні гіпотетичне узагальнення, створив з нього невблаганну Мойру, у книгах якої написане майбутнє. Цим ми не хочемо сказати, що ми заперечуємо причинність і відхрещуємося від закону, як чорт від ладану: плавати в мрячних хмарах метафізичного детермінізму і абсолютної свободи справа безнадійна... Але ми хочемо..."

Сорокін П. Людина. Цивілізація. Суспільство.

Завдання 6.

"Людина почуває себе товаром, призначеним залучати покупців на самих сприятливих, дорогих умовах. Людина-Товар з надією виставляє бирку, намагається виділитися із асортименту, який лежить на прилавку, він намагається бути гідним найдорожчого цінника, але якщо його не помічають, а інших беруть, то він може бути звинуваченим у неповноцінності і нікчемності. Якими б високими не були його людські якості... З раннього дитинства людина узнає, що бути молодим значить користуватися попитом і що йому теж прийдесться "вийти" на ринок особистостей.

Нічого дивного, що в цих умовах почуття самоцінності людини сильно страждає. Умови для самоповаги не в його владі. У ринковій орієнтації людина втрачає тотожність із собою, вона стає відчуженою від себе".

Фромм Е. Психологія і релігія.

Завдання 7.

"... Людина істота, яка спрямована до майбутнього і усвідомлює, що вона проектує себе в майбутнє. Людина це насамперед проект, переживається суб'єктивно, а не мохи, не цвіль і не кольорова капуста...

Якщо існування передують сутності то людина відповідальна за те, що вона є. Екзистенціалізм віддає кожній людині у володіння його буття і покладає на нього повну відповідальність за існування...

Людина це тривога. Людина відповідальна за себе, а значить і за людство, не може не випробовувати тривогу... Людина засуджена бути вільною... Ми самотні і нам немає вибачень... "

Сартр Ж. П. Екзистенціалізм це гуманізм.

Завдання 8.

"Отже, у всіх технічних прогресах домінує зміст, який розпоряджається всіма людськими вчинками і поведінкою, не людина надумала чи створила цей зміст. Ми не розуміємо значення лиховісної участі влади атомної техніки. Зміст світу техніки схований від нас. Але давайте ж спеціально звернемося і будемо звернені до того, що цей прихований зміст усюди вас зачіпає у світі техніки, тоді ми виявимося усередині області, яка і ховається від нас, і, ховаючись, виходить до нас. А те, що показується і у той час ухиляється - хіба не це ми називаємо таємницею? Я називаю поведінку, завдяки якій ми відкриваємося для змісту, утаємниченого у світі техніки, відкритістю для таємниці... "

Якщо відчуженість від речей і відкритість для таємниці пробудяться у нас, то ми вийдемо на шлях, що веде нас до нового ґрунту для укорінення і стояння. На цьому ґрунті творчість може пустити нові корені і принести плоди на століття.

Так в інше століття і трохи по іншому збуваються знову слова Іоганна Петера Гебеля:

"Ми рослини, які чи хочемо ми усвідомити, чи ні повинні кріпитися в землі, щоб, піднявшись, квітнути в ефірі і приносити плоди".

Хайдегер М. Розмова на польовій дорозі.

Завдання 9.

"Існування людини не круговорот, який просто повторюється в поколіннях, і не ясне, що відкривається собі існування. Людина проривається через пасивність постійно знову виникаючих тотожних кіл, і від його активності заздрості продовження руху до незнайомої мети.

Тому людина розщеплена в глибині своєї сутності. Як би вона не мислила себе, вона протистоїть самій собі, вона протистоїть самій собі і всьому іншому. Всі речі він бачить у протиріччях.

Щораз зміст стає іншим. Чи розщеплюється він як дух і плоть, як розум і чуттєвість, як душа і тіло, як борг і схильність, чи протиставляє його буття і його явище, його діяльність і мислення, те, що він робить, і те, що він думає робити. Вирішальне в цьому що він увесь час повинен протиставляти себе собі. Немає людського буття без розщеплення. Але він не може на цьому зупинитися. Те, як він себе переборює, становить спосіб проникнення в себе...".

Ясперс К. Зміст і призначення історії.

Завдання 10.

"Видовище петля, говорить Гамлет, щоб піймати свідомість короля". Відмінно сказано: піймати. Тут свідомість або стрімко рухається, або замикається в собі. Її доводиться ловити на льоту, у ту ледь помітну мить, коли вона оглядає саму себе побіжним поглядом. Звичайна людина не дуже-те любить баритися. Навпроти, її все квапить. Але, з іншого боку, ніщо не займає її більше, ніж вона сама, особливо те, ким вона могла би бути. Звідси її пристрасть до театру, до видовища, де їй пропонується стільки долі, поезію яких він вбирає в себе, не страждаючи при цьому від укладеної в них гіркоти. Принаймні, у таких випадках можна спостерігати людину, яка живе несвідомо, і те, як вона поспішає на зустріч, казна-якій надії. Людина абсурду починається там, де закінчується людина. Живлячий надії, де дух. Перестав милуватися грою з боку, хоче сам у неї вступити".

Камю А. Міф про Сізіфа.

Завдання 11.

"Боги прирекли Сізіфа вічно котити на вершину гори величезний камінь, звідки він під власною вагою знову і знову падає назад до підніжжя. Боги не без підстав думали, що немає кари страшнішої, чим нескінченна робота без користі і без надії попереду... можна лише уявити собі граничну напругу м'язів, необхідну, щоб зрушити величезний камінь. Покотити його нагору і дертися слідом за ним по схилу, стократ все, повторюючи знову; можна представити застигле в судорозі обличчя, щоку, яка прилипла до каменю, плече, яким підперта брила. Обмазану глиною, ногу, поставлену замість клина, яку перехоплюють долоні, особливу людську впевненість двох рук, за-

бруднених землею. У самому кінці довгих зусиль, вимірюваних простором без неба над головою і часом без глибини, ціль досягнута. І тоді Сізіф бачить, як камінь за кілька митей пролітає відстань до самого низу, звідки треба знову піднімати його до вершини. Сізіф спускається в долину.

Саме під час спуску, цього короткого перепочинку, Сізіф мене і займає. Адже застигла від натуги особа поруч із каменем -сама по собі вже камінь! Я бачу, як ця людина спускається кроком важким, але рівним, назустріч мукам, яким не буде кінця. Година, коли можна зітхнути полегшено і яка відновляється настільки ж неминуче, як і саме страждання. Є година просвітління розуму. У кожну з митей після того, як Сізіф покинув вершину і постійно спускається до жител богів, він піднімається духом над своєю долею. Він міцніше уламка скелі".

Камю А. Міф про Сізіфа.

Поради до виконання роботи:

1. Проаналізувати та узагальнити опрацьований матеріал.
2. Дайте відповіді на питання у вигляді конспекту.
3. Представити результати роботи у вигляді електронного документу формату Microsoft word.

Форма подання результатів виконаної роботи:

Завантажити файл формату Microsoft word за допомогою кнопки "Додати відповідь на завдання".

Максимальна кількість балів, якою може бути оцінена самостійна робота, становить 5 балів.

Питання та критерії оцінювання до модульної контрольної роботи № 1

1. Світогляд, його сутність та структура. Історичні типи світогляду.
2. Філософія та її місце в системі знань. Основне питання філософії.
3. Зародження філософії в стародавній Індії та Китаї.
4. Зародження античної філософії. Докласичний період.
5. Класичний період античної філософії. Філософські системи Сократа, Платона, Аристотеля.
6. Філософія еллінізму.
7. Давньоримський період античної філософії.
8. Схоластика як тип філософствування в Середні віки.
9. Боротьба реалізму та номіналізму в епоху Середньовіччя.
10. Ренесанс європейської культури та філософії.
11. Антропоцентризм та пантеїзм філософії епохи Відродження.

12. Емпіризм філософії Нового часу, її матеріалістичний та атеїстичний характер.
13. Раціоналізм та сенсуалізм новоевропейської філософії.
14. Філософія Просвітництва.
15. Українська філософія середніх віків та нового часу.
16. Німецька класична філософія.
17. Ірраціоналізм та позитивізм в європейській філософії ХІХ століття.
18. Філософія екзистенціалізму.
19. «Лінгвістичний поворот» в філософії ХХ століття.
20. Аналітична філософія.
21. Сучасна філософська антропологія.
22. Філософія структуралізму та герменевтики.
23. Філософія постмодернізму.
24. Українська філософія ХІХ-ХХ століть

Критерії оцінювання модульної контрольної роботи:

Максимальна оцінка 25 балів	Значення оцінки
22-25 балів	Відмінний рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу з, можливими, незначними недоліками
20-21 балів	Достатньо високий рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу без суттєвих (грубих) помилок
17-19 балів	В цілому добрий рівень знань (умінь) з незначною кількістю помилок
14-16 балів	Посередній рівень знань (умінь) із значною кількістю недоліків, достатній для подальшого навчання або професійної діяльності
11-13 балів	Мінімально можливий допустимий рівень знань (умінь)
8-10 балів	Незадовільний рівень знань (умінь)
0-7 балів	досить низький рівень знань (умінь), що вимагає повторного вивчення змістового модуля

Змістовий модуль 2 «Теоретична філософія»

Лекція №5. Філософське розуміння світу. Проблема свідомості в філософії (2 год.)

Поняття буття. Становлення проблеми буття в історії філософії

Філософське вчення про буття, матерію і дух виконує в сучасних умовах важливу методологічну евристичну функцію. Майбутнім інженерам необхідно не тільки засвоювати його основні положення, але разом з тим виробляти вміння користуватися ними як методологічними регулятивними принципами дослідження при вирішенні конкретних наукових проблем. В наш час у зв'язку з загостренням глобальних проблем, з загрозами і ризиками, що постають перед сучасними цивілізаціями, проблема буття набуває особливої актуальності.

«Буття» - центральна філософська категорія, яка фіксує загальність існування реальності в її єдності і багатоманітності, кінечності і бескінечності, вічності і тимчасовості.

У повсякденній мовній практиці поняття буття співвідноситься з дієсловами «бути», «не бути», «мати буттєвість», «бути в наявності», «існувати». Зв'язка "є", що вказує на буття, (англ. is, нім. ist, франц. est) присутня практично у всіх мовах, але іноді опускається, та значення приписування суб'єкту якості буттєвості завжди мається на увазі.

Розділ філософії, що вивчає буття, називається онтологією. Для опису буття онтологія не обмежується тільки однією цією категорією, незважаючи на її виняткову важливість, і вводить цілий ряд інших: «реальність», «світ», «субстанція», «матерія», «дух», «свідомість», «рух», «розвиток», «простір», «час», «природа», «суспільство», «життя», «людина». Їх зміст і методологічне навантаження розкриваються в наступних питаннях і темах курсу, що вивчається.

Постановка проблеми буття і специфічне її вирішення спостерігається вже в античній філософії. Вперше зробив спробу визначити поняття буття *Парменід*. На його думку, буття підрозділяється на два світи. Буття - це те, що сприймається розумом і те, що вічно є і не може досягатися органами чуттів.

Наступний крок у цьому напрямку зроблено *Гераклітом*. Він розглядає світ у вічному становленні і підкреслює єдність буття і небуття, «одна і та ж річ і існує, і не існує», «єдина природа – буття і небуття».

Ще один варіант вирішення проблеми буття ми бачимо у атомістів. *Демокріт* ототожнює буття з речовиною, з мінімальною, неподільною, фізичною часткою – атомом. Під небуттям Демокріт розумів порожнечу, яка непізнаванна. Пізнати можна лише буття.

Родоначальник об'єктивно-ідеалістичної філософії *Платон* подвоює буття на світ ідей (світ духовних сутностей) і світ речей. При цьому світ ідей, за Платоном, є первинним, вічним, справжнім буттям, а світ речей – несправжнім і тільки тінню вічного світу ідей.

Учень Платона *Арістотель* відкидає його вчення про ідеї як надприродні умоглядні сутності, відділені від речей. Вчення ж самого Арістотеля також суперечливе.

Нові концепції буття формуються в XVII – XVIII ст., де буття розглядається з позицій матеріалізму як фізична реальність, що ототожнюється з природою. Буття розглядається як реальність (об'єкт), що протистоїть людині (суб'єкту), яка опановує ним.

Послідовником Декарта був *Лейбніц*, який розвив вчення про протяжну субстанцію. Він ввів поняття монади («духовного атома») для з'ясування структури світу і складових його частин. Реальність мають тільки прості (нематеріальні, непротяжні) монади, «що ж стосується тіл, що завжди протяжні і ділимі, то вони не субстанція, а агрегати монад».

Представники німецької класичної філософії *Кант* і *Гегель* стали розглядати буття переважно в духовно-ідеальному аспекті, акцентуючи увагу на проблемі ідеального начала (абсолютного духу), основних ступеней його саморозвитку, об'єктивації цього начала у всесвітній історії і конкретних областях культури.

Категорія буття була збагачена за рахунок введення *К.Марксом* і *Ф.Енгельсом* у загальне уявлення про реальність поняття “суспільне буття”. Під суспільним буттям розумівся реальний процес життєдіяльності людей, і, в першу чергу, сукупність матеріальних умов їх життя, а також практика перетворення цих умов з метою оптимізації.

У XX столітті у філософії екзистенціалізму проблема буття сфокусована на суперечностях людського існування. В екзистенціалістській традиції одержує нове звучання проблема сутності й існування людини. На думку *Хайдеггера*, буття природи і суспільства характеризується як несправжнє, чуже, абсурдне стосовно людини.

Закінчуючи розгляд першого питання, підкреслимо, що у вченні про буття інтегруються основні ідеї, вичленовані в процесі послідовного осмислення питання про існування світу і людини в ньому: 1) світ є; існує як безмежна і неминуща цінність;

- 2) природне і духовне, індивіди і суспільство рівноправно існують, хоча й у різних формах;
- 3) у силу об'єктивної логіки існування і розвитку світ утворює сукупну реальність, дійсність, наперед задану свідомості і дії конкретних індивідів і поколінь людей.

Філософське розуміння структури буття

Короткий огляд трактувань категорії буття в історії філософії показує, що в різні історичні епохи актуалізується той чи інший аспект даної проблеми. Осмислення цілісності буття, у свою чергу, вимагає уявлення про будову (організацію) буття, що передбачає аналіз його структури. Онтологія, розглядаючи структуру буття, виділяє і досліджує ряд його стійких форм, що не зводяться одна до одної і у той же час взаємозалежні між собою. Основними формами буття є:

- буття речей, процесів і станів природи. Воно підрозділяється на стани природи, що виникли, існували до людини – «перша природа», і на «другу природу» - зроблені людиною речі, процеси, стани;
- буття людини, що підрозділяється на буття людини у світі речей і специфічно людське буття. Як би не було буття людини унікальним, воно має загальні сторони з будь-якою минущою річчю природи. У свою чергу, специфічно людське буття постає як взаємозв'язок трьох його складових: природно-тілесної, психологічної і соціально-історичної. Взяті в єдності ці виміри людського існування є вихідними характеристиками його буття;
- буття духовного (ідеального), що поділяється на індивідуалізоване духовне й об'єктивоване (надіндивідуальне) духовне. Видом індивідуального буття духовного є свідомість. Специфіка існування свідомості полягає в тому, що вона невіддільна від природно-біологічних процесів, але до них принципово не зводиться, оскільки ідеальна по своїй суті. Специфіка буття як об'єктивованого духовного полягає в тому, що його елементи і фрагменти, ідеї, ідеали, норми, цінності, природні і штучні мови здатні зберігатися і переміщатися в соціальному просторі і часі.
- буття соціального, котре поділяється на індивідуальне буття (буття окремої людини в суспільстві і в процесі історії) і буття суспільства.

Вичленовування форм буття дає уявлення про буття в статичному аспекті. Але для того, щоб зрозуміти повноту буття, треба вказати на основні моменти його динаміки, що пов'язано з поняттям «стан (спосіб) буття».

Так, наприклад, природа має буттєвість як сукупна - і в той же час розчленована реальність. Для цілісного сприйняття природи важливо

розуміти, що стан природи – це стан зв'язків усіх її видів, підвидів, усіх її специфічних проявів. Врахування глибини і складності цих природних зв'язків і взаємодій – необхідна умова для адекватного існування людини в природі. «Друга природа» - або культура – постає як єдність діяльності людини по перетворенню «першої природи» і результатів такої діяльності, головним з яких є сфера цінностей і значень, що забезпечують зв'язок між людьми, розділеними простором і часом.

Специфіка способу буття людини полягає в з'єднанні, перетинанні, взаємодії трьох різних буттєвісних вимірів. Серед форм буття людини виділимо, насамперед, її предметно-практичну діяльність. Тут вона – мисляча річ серед інших речей. Друга форма буття людини – практика соціального творення. Люди прикладають систематичні і значні зусилля для їх соціального устрою. Третя форма буття людини – це її самотворення, самодіяльність. Людина формує свій духовний світ, по-перше, пошуком ідеалів, конструюючи і переживаючи деяку ієрархію моральнісних цінностей і естетичних уподобань; по-друге, людина прагне одержати максимально адекватні уявлення про світ; по-третє, вона постійно конструює проекти перетворення світу.

Спосіб буття соціального – діяльність і комунікація. Чим діяльність і спілкування людей багатше і різноманітніше, тим повноцінніше і їх власне, і суспільне буття.

Розглядаючи форми і способи буття неможливо залишити без уваги спроби сучасних авторів виділити нову форму і відповідний їй спосіб буття, а саме – віртуальне буття. Відзначаючи дискусійність даної проблеми, наголосимо, що надання статусу самостійної форми буття віртуальній реальності залежить від того, як трактується дане поняття.

Під **віртуальним** (англ. virtual – фактичний і virtue – чеснота, достоїнство; лат. virtus – потенційна, можливий, доблесть, енергія, сила, а також мнимий, уявлюваний) розуміється об'єкт чи стан, що існують у модусі можливості. Категорія «віртуальності» вводиться через опозицію субстанціональності і потенційності: віртуальний об'єкт існує, хоча і не субстанціонально, але реально, і в той же час не потенційно, а актуально.

Найчастіше віртуальний світ асоціюється із синтетичним середовищем, породженим взаємодією техніки та інформаційних технологій, людини з її діяльністю і свідомістю. Так, наприклад, Ж.Бодрийар показав, що точність і досконалість технічного відтворення об'єкта, його знакова репрезентація конструює інший об'єкт – *симулякр*, у якому реальності більше, ніж у власне «реальному», який надлишковий у своїй детальності. Симулякри як компоненти віртуальної реальності, по Бодрийару, занадто видимі, занадто близькі і доступні. Віртуальна реальність як би абсорбує, поглинає, скасовує реальність[1]. Однак, слід враховувати, що такі «віртуальні реальності» мають місце не тільки в інтерактивному середовищі, створеному

інформаційно-комп'ютерними технологіями, але й у кібернетиці, психології, естетиці, духовній культурі в цілому. Існує точка зору, відповідно до якої категорія «віртуальне» може бути також ефективно використана при описі явищ і процесів, що відносяться безпосередньо до природи («віртуальні частки» у фізичному світі).

Таким чином, «віртуальне» доцільно розглядати не стільки як окрему форму буття, а як момент, як аспект у становленні всіх інших форм буття.

Сказане змушує звернути увагу на тезу про те, що аналітичне структурування буття не означає реальної ізоляції форм і способів буття. На жаль, в умовах панування сцієнтистської установки сьогодні усе ще спостерігається розчленовування і поглиблення міждисциплінарної диференціації, а значить – відокремлення і гіпертрофію «часткових онтологій». Так, онтологія, вироблювана комплексом наук інформаційно-технічного профілю, редукує статус інших онтологій до залежного, підлеглого положення аж до повного їх заперечення. Втрата цілісності в розумінні буття ставить під сумнів перспективи існування людської культури, а значить – і долю самого Буття.

[1] Грицанов А.А., Галкин Д.В., Карпенко И.Д. Виртуальная реальность // Всемирная энциклопедия: Философия XX века / Главн. научн. ред. и сост. А.А.Грицанов. –М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2002. – С. 141-143.

Проблема субстанції. Матерія і дух, їх атрибутивні характеристики.

Проблема єдності світу.

Цілісне розуміння буття залежить від того, що лежить в основі усіх форм буття, тобто від того, що одержало у філософії назву субстанції.

Субстанція (від лат. substantia – «підстава») - гранична основа, що дозволяє звести багатоманіття і мінливість властивостей буття до чогось постійного, відносно стійкого і самостійно існуючого; певна реальність, взята в аспекті її внутрішньої єдності.

Субстанція – те, що існує саме по собі, на відміну від акциденції чи властивостей, що існують в іншому, а саме – в субстанції, і через інше. Як зазначалося в першому питанні, в історії філософії існують різні варіанти вирішення проблеми субстанції. В онтологічному аспекті в залежності від загальної світоглядної спрямованості виділяються одна (монізм), дві (дуалізм) і множинність (плюралізм) субстанцій.

Монізм, у свою чергу, підрозділяється на матеріалістичний та ідеалістичний, у залежності від того, що саме – матерія чи дух - розглядає як субстанцію.

Відповідно до матеріалістичної філософії субстанція означає першооснову всього суцього, внутрішню єдність багатоманіття конкретних речей, подій, явищ і процесів, за допомогою яких і через які вони існують. При цьому як першооснова всіх конкретних явищ дійсності розглядається матерія.

У роботі В.І.Леніна «Матеріалізм і емпіріокритицизм» міститься класичне визначення матерії: «Матерія є філософська категорія для позначення об'єктивної реальності, що дана людині у відчуттях її, що копіюється, фотографується, відображається нашими відчуттями, існуючи незалежно від них».

Сьогодні деякі автори[1] вважають дане визначення трохи обмеженим, аргументуючи це твердження тим, що увага в дефініції зосереджена лише на гносеологічних аспектах матерії при зневазі власне до онтологічного змісту. Якщо розглядати матерію в цілому, то, з урахуванням досягнень сучасної науки, необхідно виділяти онтологічні (*рух і його форми, простір, час, детермінація*) і гносеологічні характеристики (*пізнаванність, об'єктивність, реальність*). З урахуванням сказаного пропонується скорегувати визначення матерії.

Матерія – об'єктивно реальне буття світу в часі, просторі, русі, детерміноване і безпосередньо чи опосередковано пізнаване людиною.

Таким чином, матерії як субстанції притаманні такі властивості як об'єктивність, загальність, нестворюваність і незнищуваність, бескінечність у просторі і в часі, здатність у силу своєї внутрішньої суперечливості до саморозвитку.

В основі сучасних наукових уявлень про матерію лежить ідея її складної системної організації. У структурі матерії можна виділити:

- *рівні* (мікросвіт, макросвіт, мегасвіт);
- *види* (речовина, поле з їх особливими станами у виді фізичного вакууму і плазми);
- *стани* (нежива, жива, соціально-організована).

Усі названі структурні компоненти матерії знаходяться між собою у взаємодії і взаємозв'язку. І тому в міру переходу пізнання на нові структурні рівні будуть неминуче відкриватися якісно нові, невідомі раніше стани і властивості матерії, її зв'язки і взаємодії, форми структурної організації та інші ознаки.

Невід'ємним атрибутом матерії є *рух*.

Рух означає спосіб існування матерії, що охоплює собою всякі зміни, що відбуваються у Всесвіті, починаючи від простого механічного переміщення тіл і закінчуючи мисленням.

Важливими характеристиками руху є його абсолютність і відносність. Абсолютність руху полягає в тому, що він є загальним способом існування матерії. Рух разом з тим і відносний, тому що в природі він існує не як рух «взагалі», а як зміна конкретних матеріальних явищ чи систем.

Рух внутрішньо суперечливий. Моментом усякого руху виступає *спокій*. Взаємозв'язок руху і спокою відбиває стійкість і мінливість матеріальних процесів. Спокій виражає динамічну рівновагу, що характеризує матеріальний об'єкт із погляду його стійкості. Спокій мінущий, тимчасовий, відносний, а рух постійний, вічний, абсолютний.

Основним видам матерії, що якісно розрізняються повинні відповідати свої якісно відмінні форми руху. Під *формою руху матерії* розуміється рух, пов'язаний з певним матеріальним носієм. Традиційно виділяються п'ять основних форм руху матерії: *механічна, фізична, хімічна, біологічна і соціальна*.

Розглядаючи взаємозв'язок форм руху матерії, слід виходити з того, що, по-перше, порядок розташування основних форм руху визначається ступенем зростання їх складності. По-друге, кожна форма руху пов'язана з певним матеріальним носієм. По-третє, вища форма руху генетично і структурно обумовлена нижчими, при цьому зберігаючи їх у собі в знятому вигляді. По-четверте, кожна вища форма руху матерії має свою якісно специфічну визначеність стосовно нижчих.

Найважливішими формами існування матерії, що рухається, є *простір і час*. Питання про статус цих категорій вирішувався в історії філософії по-різному. Одні філософи вважали простір і час об'єктивними характеристиками буття, інші – чисто суб'єктивними поняттями, що характеризують спосіб сприйняття світу. Були і філософи, які, визнаючи об'єктивність простору, приписували суб'єктивний статус категорії часу, і навпаки. Але простір і час є настільки ж об'єктивними характеристиками буття як його матеріальність і рух. В історії філософії існували дві точки зору про відношення простору і часу до матерії. Першу з них можна умовно назвати *субстанціональною* концепцією. У ній простір і час трактували як самостійні сутності, що існують поряд з матерією і незалежно від неї (Демокріт, Ньютон). Другу концепцію можна назвати *релятивістською*. Її прихильники розуміли простір і час не як самостійні сутності, а як системи відношень, утворених взаємодіючими матеріальними об'єктами (Арістотель, Лейбніц).

Матеріалістична філософія розглядає простір і час як форми, що виражають певні способи координації матеріальних об'єктів і їх станів. Змістом цих форм виступає матерія, що рухається.

Таким чином, ***простір*** – це форма буття матерії, що характеризує її протяжність, структурність, співіснування і взаємодію елементів у всіх матеріальних системах.

Час – це форма буття матерії, що виражає тривалість існування будь-яких об'єктів, послідовність зміни їх станів.

Оскільки простір і час є формами існування матерії, то вони мають усі характеристики матерії: об'єктивність, загальність і т.п. Крім того, до властивостей простору належать протяжність, тривимірність, зв'язність і безперервність і, разом з тим, відносна перервність, що виявляється в роздільному існуванні матеріальних об'єктів і систем, а також однорідність і ізоотропність. Час характеризується такими властивостями як тривалість, одномірність, необоротність, спрямованість від минулого до майбутнього, асиметричність.

Конкретні властивості простору і часу залежать від особливостей матеріальних об'єктів, їх руху і розвитку. Це положення підтверджується спеціальною і загальною теорією відносності А.Ейнштейна. Спеціальна теорія відносності установила, що просторово-часові властивості тіл змінюються зі зміною швидкості їх руху. Так, при наближенні швидкості руху тіла до швидкості світла його лінійні розміри скорочуються в напрямку руху, хід часу сповільнюється.

Відповідно до загальної теорії відносності, простір у різних частинах Всесвіту має різну кривизну й описується неевклідовою геометрією. Кривизна простору обумовлена дією гравітаційних полів, створюваних масами тіл. Ці поля викликають уповільнення ходу протікання матеріальних процесів. Тим самим підкреслюється не просто єдність простору, часу і матерії, що рухається, але і залежність властивостей простору і часу від матерії, що рухається, і один від одного.

Повертаючись до існуючих в історії філософії варіантів вирішення проблеми субстанції, зазначимо, що в ідеалістичному монізмі під субстанцією розуміється не матерія, а дух.

Дух (грец. $\psi\acute{o}\psi$, $\mu\epsilon\acute{\nu}\mu\alpha$, лат. spiritus, mens, нім. Geist, англ. mind, spirit) – ідеальна, правляча світом сила, до якої людина може бути активно і пасивно причетною.

З погляду ідеалістів, дух (нус в Анаксагора, світ ідей у Платона, Абсолютний дух у Гегеля, світова воля в А.Шопенгауера, *elan vital* в А.Бергсона, *Ungrund* у М.Бердяєва) не тільки передуює існуванню матеріальних речей і процесів, але й творить сценарій їх розгортання. У цих

поглядах абсолютизується креативна роль духу, а об'єктивні закони розвитку Універсуму ототожнюються зі світовим розумом.

У той же час слід зазначити, що вказаний об'єктивістськи-трансцендентний аспект категорії “Дух” помітно поступається по своїй евристичності її антропологічному виміру. Для нас важливо підкреслити, що під “Духом” можна мати на увазі і “вищу здатність людини, що дозволяє їй стати джерелом смислопокладання, особистісного самовизначення, осмисленого перетворення дійсності; можливість, що відкривається, доповнити природну основу індивідуального і суспільного буття світом моральних, культурних і релігійних цінностей; визначальну роль керівного і зосереджуючого принципу для інших здібностей душі[2]”.

У рамках онтології питання про співвідношення духу і матерії було і залишається дуже дискусійним. Більшість філософів і сьогодні дотримується протиставлення матерії і духу, що стало традиційним і, отже, релятивізації одного з начал світобудови. Найчастіше дух ототожнюється зі свідомістю як функцією, властивістю високоорганізованої матерії відбивати світ.

Одночасно намітилася тенденція зближення матеріальної і духовної субстанцій, зняття “межі протилежностей” у новому синтезі. Так, незмінне, вічне, інваріативне (матерія) і мінливе, відносне і таке, що саме творить нову реальність (дух) не виключають, а доповнюють, взаємообумовлюють одне одного. У сучасних онтологічних концепціях у єдиному бутті Універсуму поряд з фізичною визнається наявність інформаційної, семантичної складової, деякого об'єктивного розуму, невіддільного від речовинно-матеріального субстрату. Слід підкреслити, що різні і засоби осягнення цих двох паралельних “Всесвітів”: фізичний осягається наукою, а семантична – філософією, мистецтвом, релігією.

Подібний синтез набуває особливої значимості у контексті *проблеми єдності світу*, методологічна принциповість якої визнається як ученими, так і філософами, як матеріалістами, так і ідеалістами. Усвідомлення багатоманіття форм буття з необхідністю привело до постановки проблеми єдності світу і створенню декількох варіантів її вирішення. Спроби виявити єдність світу передбачають виявлення в різних формах буття єдиної логіки, виведення універсальних законів (зв'язків), на основі яких забезпечується цілісність всього існуючого.

З матеріалістичної точки зору єдність світу може бути пізнана через осмислення:

- абсолютності і вічності матерії, її нестворюваності і незнищуваності;
- взаємного зв'язку й обумовленості всіх матеріальних систем і структурних рівнів;
- багатоманіття взаємних перетворень форм матерії, що рухається;

- історичного розвитку матерії, виникнення живих і соціально організованих систем на основі менш складних форм;
- наявності у всіх форм руху певних загальних властивостей і підпорядкуванні їх універсальним діалектичним закономірностям.

Власні варіанти вирішення проблеми єдності світу передбачає й ідеалістична філософія, в якій постулюється єдність через духовну (мислячу) субстанцію, через універсалії культури (Істина, Добро, Краса), через метафізику свободи і творчості, через прагнення до абсолютної мети буття («вічний світ»).

Істотними моментами проблеми єдності світу є:

- у світоглядному відношенні – створення універсальної картини світу;
- у пізнавальному плані – проблема міждисциплінарного синтезу науки і ненаукових форм знання;
- в антропологічному ракурсі - проблема єдності людини і природи;
- в історіософському аспекті – проблема єдності Людства.

У будь-якому випадку, конкретизація проблеми єдності світу і спроби її вирішення впираються в проблему мінливості, становлення або розвитку. Остання має самостійну «історію» і в найбільш загальному вигляді представлена в діалектиці як філософській теорії розвитку.

[1] Філософія. Навчальний посібник / Надольний І.Ф., Андрущенко В.П., Бойченко І.В. та інші. – К.: Вікар, 1997. – С.194-199; Воловик В.И. Введение в философию. Учебное пособие. – Запорожье: Просвіта, 1999. – С.60.

[2] Доброхотов А.Л. Дух // Новая философская энциклопедия. В 4-х т. – Т.1. – М.: Мысль, 2000. – С.706-708.

Поняття і структура свідомості

Свідомість являє собою фундаментальну наукову, філософську і, в цілому, світоглядну проблему. Це обумовлено, насамперед, тим, що свідомість нерозривно пов'язана з такою ключовою категорією будь-якого світогляду як людина. Звідси випливає, що конструктивне вирішення проблеми свідомості відіграє визначальну роль в осягненні проблеми людини.

Через виняткову складність і багатогранність проблеми свідомість є предметом інтересу з боку багатьох наук і позанаукових форм

пізнання. Філософія, використовуючи й узагальнюючи їх досягнення, зосереджує свою увагу на аналізі таких важливих проблем, як сутність, походження, функціонування і структура свідомості, можливості і шляхи її пізнання. Ці питання з давнини і до наших днів залишаються дискусійними і не мають однозначного вирішення.

З погляду *філософського ідеалізму* свідомість (дух) є певна споконвічна даність у світі, що постає у вигляді *субстанції* - основи всіх речей і процесів. Свідомість первинна відносно матерії. Прихильники *дуалізму* (чи психофізіологічного паралелізму) розглядають свідомість і тіло як незалежні одне від одного начала і заперечують тісний взаємозв'язок психічних і фізіологічних процесів в організмі.

На відміну від ідеалізму і дуалізму, *матеріалізм* розглядає свідомість не як щось автономне, незалежне від матерії, а, навпроти, як її властивість. Ця властивість, на відміну від таких атрибутів матерії, як рух, простір, час, не всезагальна. Вона притаманна особливому виду високоорганізованої матерії – людському головному мозку. Однак усвідомлює, мислить не мозок як такий, а людина, що має мозок, причому людина в єдності із системою – природною, соціальною, культурною, у яку вона включена як активно діючий елемент (Ф.В.Лазарєв).

Матеріалізм виходить з того, що матерія існує поза і незалежно від свідомості, свідомість же не існує поза матерією. Свідомість вторинна (але не другорядна), похідна від матерії. З матеріалістичної точки зору, вторинність свідомості розглядається в трьох аспектах:

1. історичному (свідомість як особлива властивість матерії виникає на певному етапі її еволюції);
2. психофізіологічному (свідомість – функція головного мозку людини);
3. гносеологічному (свідомість – вища форма відображення зовнішнього світу, що вирізняється осмисленістю і цілеспрямованістю).

У сучасній філософії і науці до числа найперспективніших відносяться інструменталістські, інтенціоналістські і кондіціоналістські програми дослідження свідомості.

Прихильники *інтенціоналістського* (лат. «intentio» – спрямованість) підходу зводять свідомість до знання, для них свідомість тотожна знанню. На їх думку, свідомість функціонує в модусі «свідомість про...», тобто вона завжди спрямована на певні предметності світу. «Життя свідомості» розглядається в кореляції з предметністю, що протистоїть їй, яка раціонально осмислюється і переживається в досвіді свідомості.

Подальший розвиток ця позиція отримала в *інструменталізмі*: свідомість – це свого роду «особистий комп'ютер», функціональне призначення якого (за аналогією зі «штучним інтелектом») є добування і перетворення інформації,

розпізнавання образів, обчислення і координація операцій. Підкреслюється, що все це винятково важливе при аналізі і плануванні, керуванні і прийнятті рішень на практиці, пізнанні і спілкуванні людей, тому що будь-яка людська діяльність потребує пізнавально-інформаційного забезпечення.

У рамках *кондиціоналістських* (“conditio” - умова) програм акцентується увага на залежності свідомості від тілесної організації, від будови і функцій психіки, підсвідомого, чинників спілкування, соціального оточення, культури та історії людини. Ці різноманітні умови і детермінанти впливають не тільки безпосередньо, але й опосередковано, що досить відчутно позначається на активності свідомості, творчому потенціалі особистості. Дослідження цього розмаїття впливів дозволяє розкрити в тому числі механізми підсвідомого і характер їх впливу на всі процеси свідомості. Отже, кондиціоналізм дає ширше тлумачення змісту феномену свідомості, не ототожнюючи її зі знанням.

Кожна з цих згаданих програм, з урахуванням своїх дослідницьких пріоритетів, націлена на те, щоб відкрити глибинні таємниці механізмів свідомості. Однак, більш плідною є позиція прихильників кондиціоналістських програм. Вивчення проблем свідомості в залежності від внутрішніх і зовнішніх умов і чинників свідомої діяльності дозволяє забезпечити всебічний підхід в осмисленні цього складного феномену. Отримані в рамках цього підходу результати мають не тільки наукове, але і практичне значення, у першу чергу, для практики освіти. Однобічна проекція освіти і, в цілому, культури на раціональність свідомості приводить до створення моделі освіти, що орієнтує лише на процеси засвоєння і використання знань. В результаті цього міжлюдські стосунки і, навіть, такі інтимні прояви свідомості як любов, вибудовуються на основі раціонального розрахунку, що приводить до зниження культури почуттів, духовно-моральної деградації особистості.

Необхідно враховувати, що свідомість має складну внутрішню структуру, яка включає різні елементи і рівні свого існування. У найзагальнішому вигляді *свідомість* являє собою сукупність психічних процесів, що активно беруть участь в осмисленні людиною зовнішнього світу і свого власного буття. До них належать: чуття (відчуття, сприйняття, уявлення), мислення (понятійні форми), емоції, воля, пам'ять, інтуїція, увага.

Треба мати на увазі, що свідомість – це системне утворення, цілісна сукупність чуттєвих, розумових, емоційних, вольових, мнемічних (процеси пам'яті) процесів, кожний з яких виконує свої власні функції. Разом з тим свідомість є цілісний процес, тому що всі його складові знаходяться в закономірних зв'язках і відношеннях один з одним.

Звернемося до характеристики основних елементів свідомості. Насамперед зазначимо: чуття і мислення є основними постачальниками інформації в структурі свідомості. *Чуття* дають людині безпосереднє відображення явищ,

зовнішньої сторони предметів. Мислення протиставляється чуттєвому пізнанню як опосередковане відображення внутрішньої сутнісної сторони предметів, подій. У філософській літературі сформувалося уявлення про поділ мислення на два основних типи: розсудок і розум.

Розсудок (або здоровий глузд) визначається як нижчий ступінь логічного пізнання, що має за основу уявлення і поняття повсякденного життя; як житейське виражене мислення, орієнтоване на практичну користь.

Розум – вищий ступінь логічного розуміння, теоретична, філософськи мисляча свідомість, що оперує широкими узагальненнями й орієнтована на найглибше знання істини.

Важливим елементом свідомості є *увага*. Завдяки зосередженості уваги об'єкт, що нас цікавить, знаходиться у фокусі свідомості. Речі і події, що діють на людину, викликають не тільки пізнавальні думки, ідеї, але й певні емоції, які виявляють себе в хвилюванні, захопленні, любові, ненависті і т.д. Окремі філософи і особливо психологи інколи ототожнюють свідомість з увагою.

Емоційні процеси виражають стан внутрішнього світу людини, його ставлення до об'єктів зовнішнього світу, до інших людей, до самого себе. Виокремлюють емоції позитивні (радість, піднесення), негативні (горе, гнів, тривога, страх), а також стан емоційної нейтральності (наприклад, байдужість). Емоції також виражають настрої (веселий, сумний, подавлений). Природа емоцій подвійна: їх пізнавальні властивості зливаються з ціннісними (аксіологічними), які взаємно корелюються. Емоції виявляють себе через переживання. Суть переживань полягає у творчих здібностях людини до перевтілення. Аксіологічна роль переживань реалізується у творчій діяльності людини. Емоції беруть на себе функції оцінки і вибору. Ніщо не відбувається в людському житті без емоційного забарвлення.

Воля – це виявлення свідомості. Це не тільки вміння бажати, але і здатність робити дії, спрямовані на досягнення мети, переборювати перешкоди, утруднення, що виникають на шляху до бажаних цілей. Воля як сила життя, за словами Ф.Ніцше, стверджує себе, тоді як прояв безвільності є вираження заперечення життя.

Винятково важливе місце в структурі свідомості займає *пам'ять* як здатність закріплювати, зберігати і відтворювати інформацію, життєвий досвід. Тим самим пам'ять надає зв'язність і стійкість життєвому досвіду людини і є необхідною передумовою формування особистості.

Величезний пізнавальний потенціал несе в собі інтуїція. *Інтуїція* – це здатність безпосереднього осягнення істини шляхом прямого її споглядання найчастіше без відповідного доказу і практичної перевірки. Особливість інтуїтивного «бачення» («осяання», «спалаху» свідомості) виявляється в

несподіванці, евристичності вирішення проблеми, в неусвідомленості шляхів і засобів її вирішення. Це є сфера свідомості, де подані духовні ідеали і здібності до творчості у вигляді фантазії, продуктивної уяви і т.п.

Досить конструктивний варіант вирішення проблеми свідомості міститься в теорії З.Фрейда. Ним виділені й описані наступні структурні рівні свідомості: усвідомлюване, несвідоме, підсвідоме, надсвідоме.

Усвідомлюване («Я») – все те, що більш-менш упорядковане всередині себе і прагне упорядкувати все навколо (логіка, розум). Усвідомлюване – це сфера нашого психічного життя, що знаходиться у фокусі свідомості, виступає як безпосередньо відкрита для індивіда як свідомість, що актуально протікає. Свідомість на цьому рівні обробляє інформацію послідовно, прагне до однозначності своїх тверджень і загальнозначимості їх тлумачення.

Несвідоме («Воно») – сукупність психічних явищ, станів і дій, що лежать поза сферою людського розуму і не завжди йому підзвітних (ерос, танатос). Це глибинний шар свідомості. До сфери несвідомого належать інстинкти, від яких людина, як біологічна істота, не вільна. Інстинкти породжують у людини підсвідомі бажання, емоції, імпульси, що виявляються в нашій свідомості у формі потягів, переживань, афектів тощо. З.Фрейд бачив у несвідомому джерело одночасно як творчих, так і руйнівних тенденцій, що обумовило згодом неоднозначне тлумачення принципів його вчення.

Підсвідоме – все те, що вже було усвідомлюваним чи може стати усвідомлюваним за певних умов. Це не тільки добре автоматизовані і тому такі, що перестали усвідомлюватися, навички (наприклад, навички гри на музичному інструменті, рутинні трудові навички), але і глибоко засвоєні суб'єктом, такі, що стали його переконанням, соціальні норми, регулятивна функція яких переживається як «веління обов'язку», «поклик серця» і т.п. Ці так звані автоматизми та інтуїтивні уявлення можуть породжуватися за допомогою свідомості, але потім занурюватися в сферу несвідомого. На прикладах автоматизмів виявляється охоронна функція підсвідомого, завдяки чому зменшується навантаження на свідомість і збільшуються творчі можливості людини.

Надсвідоме або «Над-Я» («Я - ідеал») – верхній рівень функціонування свідомості, що представляє соціум у структурі індивідуального духовного досвіду – соціокультурні настанови, вимоги суспільної моралі, прийняті в суспільстві норми поведінки і регулювання. «Над-Я» - вища інстанція в структурі свідомості (душевного життя), що виконує роль внутрішнього цензора, совісті. Надсвідомість – особливий рівень психічної активності, притаманний і процесам творчості. Однією з найважливіших функцій роботи надсвідомого є сублімація, тобто переведення енергії, накопиченої у світі інстинктів, на культурне творіння, творчу активність.

Таким чином, єдність і всебічна активізація названих вище і багатьох інших психічних процесів, врахування умов становлення свідомості і характеру її функціонування дозволить глибше осмислити природу людини.

Семінарське заняття № 5 (2 год.)

Тема: Філософське розуміння світу. Проблема свідомості в філософії

Мета: студенти повинні засвоїти сутність філософського розуміння світу та проблеми свідомості в філософії, поняття матерії, як філософської категорії, концепції походження свідомості в історії філософії

Питання семінару:

1. Основні історико-філософські підходи до визначення буття. Аспекти смислового змісту буття. Основні форми буття. Буття природи та буття людини. Буття, реальність, дійсність.
2. Матерія як філософська категорія. Сучасна наука про склад матерії. Рух як атрибут матерії. Простір і час. Проблема єдності світу в матеріалізмі та ідеалізмі.
3. Концепції походження свідомості в історії філософії. Проблема визначення свідомості. Свідомість як форма відображення. Соціальна сутність свідомості. Компонентна і рівнева структура свідомості. Самосвідомість і рефлексія. Колективне, індивідуальне і символічне несвідоме, архетипи. Психоеаналіз. Філософське розуміння ідеального.

Поради до виконання роботи:

1. Проаналізувати та узагальнити теоретичний матеріал за планом заняття.
2. Підбити підсумки під кожним питанням.
3. За одним з питань (на власний вибір) зробити письмовий або візуальний (презентація) звіт довільної форми, створивши файл формату Microsoft word або Microsoft Office PowerPoint

Форма подання результатів виконаної роботи: Завантажити файл формату Microsoft word за допомогою кнопки "Додати відповідь на завдання".

Максимальна кількість балів, якою може бути оцінена семінарське заняття, становить 10 балів.

- 9-10 балів – відмінно, студент глибоко і міцно засвоїв матеріал, вичерпно, грамотно оформив роботу.
- 7-8 бали – добре, студент твердо знає матеріал, не допускає істотних неточностей при відповіді на поставлені питання.

- 4-6 бали – задовільно, студент знає тільки основний матеріал, але не засвоїв його деталей, допускає неточності при оформленні та відповіді на поставлені питання.
- 0-3 бали – незадовільно, студент не знає матеріалу, допускає істотні помилки при оформленні та відповіді на поставлені питання.

Самостійна робота №5

Тема: Філософське розуміння світу. Проблема свідомості в філософії.

Мета: Студенти повинні мати загальні теоретичні уявлення про зміст категорії буття, проблему субстанції, монізм і плюралізм, матеріалістичний і ідеалістичний монізм. Вміти використовувати загальні філософські поняття в аналізі конкретних наукових проблем, аналізувати специфіку людського буття. Уміти використовувати загальні філософські поняття в аналізі конкретних наукових проблем.

Хід роботи:

Виконайте наступні творчі вправи (на одну них дайте розгорнуту письмову відповідь з викладенням власної світоглядної позиції):

Завдання 1

Всі речі миру минуці, згодом вони знищуються, руйнуються. Чому ж мир як сукупність даних речей продовжує вічно існувати?

Завдання 2

Що таке буття? Чи можна включити в поняття "буття" – Бога? Чому протягом багатьох сторіч йде боротьба світоглядів по питанню буття або небуття Бога?

Завдання 3

Зрівняєте поняття "ніщо" і "щось". Який зміст вкладається в поняття "небуття"?

Завдання 4

Зрівняєте поняття "субстанція" і "субстрат". В основі буття одна, дві або безлічі субстанцій. Приведіть аргументацію, що доводить одну з точок зору.

Завдання 5

Проаналізуйте думку А.Швейцера, що затверджує, що немає ніякого поняття буття, а є тільки нескінченне буття в нескінченних проявах. Яке з основних протиріч буття тут відбито?

Завдання 6

Які онтологічні філософські принципи впливають з формули $E=mc^2$?

Завдання 7

Якщо представити "колесо буття" наступним ланцюжком: Буття Народження Існування Смерть Буття..., то чи можна сказати, що буття – це життя після смерті, а життя до смерті – це існування?

Завдання 8

По якому приводі Ф.Енгельс вживає наступну фразу: "Від того, що шевську щітку ми зарахуємо в єдину категорію зі ссавцями, – від цього в неї ще не виростуть молочні залози."? (Енгельс Ф. АнтіДюрінг. Відділ Перший., гл. IV)

Завдання 9

"Быть может, эти электроны –
Миры, где пять материков,
Искусства, знания, войны, троны
И память сорока веков!
Еще, быть может, каждый атом –
Вселенная, где сто планет;
Там все, что есть, в объеме сжатом,
Но также то, чего здесь нет
Их меры малы, но все та же
Их бесконечность как и здесь;
Там скорбь и страсть, как здесь, и даже
Там та же мировая спесь".

Валерій Брюсов: Який з філософських принципів тут поетично виражений?

Поради до виконання роботи:

1. Проаналізувати та узагальнити опрацьований матеріал.
2. Дайте відповіді на питання у вигляді конспекту.
3. Представити результати роботи у вигляді електронного документу формату Microsoft Word.

Форма подання результатів виконаної роботи:

Завантажити файл формату Microsoft Word за допомогою кнопки "Додати відповідь на завдання".

Максимальна кількість балів, якою може бути оцінена самостійна робота, становить 5 балів.

Термін виконання: робота має бути здана до закінчення 2-го модулю.

Лекція №6. Сутність і структура пізнавального процесу (4 год.)

Поліваріантність підходів до проблеми пізнання в історії філософії

Проблема пізнання є однією з найактуальніших філософських проблем сьогодення. Людина не могла б існувати у світі, не навчившись орієнтуватися у ньому. Орієнтація ж у навколишньому середовищі може бути успішною, якщо люди вироблять у собі здатність адекватно відтворювати цю дійсність. Результатом цього відтворення є знання про світ. Термін "**знання**" може бути використаним, принаймні, у трьох значеннях:

1. здібності, вміння, навички, які базуються на обізнаності в тім, як можна дещо зробити;
2. будь-яка пізнавально значима інформація;
3. особлива пізнавальна одиниця, гносеологічна форма відношення людини до дійсності.

Саме другий і третій аспекти і є предметом теорії пізнання. В історії філософської думки гносеологічна проблематика займала чільне місце в творах філософів. На кожному з етапів розвитку знання – це резюме історії пізнання, квінтесенція всіх форм людської діяльності. В античній (VI ст. до н.е. – II ст.н.е.), особливо давньогрецькій, філософії були сформульовані проблеми співвідношення знання та особистих поглядів, істини й оман, тотожності знання і предмета, розуміння діалектики як методу мислення та ін. Зокрема, давньогрецький філософ Геракліт висловив ідею про те, що все "змінюється і тече" згідно законам "єдиного мудрого", які притаманні і буттю, і пізнанню. Тому, щоб осягнути природу кожного предмета, треба вміти застосувати цей загальний закон.

Зенон Елейський, вирішуючи проблему пізнання, намагався виразити рух у логіці понять. При цьому він впадав у протиріччя і дійшов висновку, що рух неможливо помислити (апорії "Дихотомія", "Ахілес і Черепаха", "Стріла", "Стадії").

Взагалі, антична діалектика – це не просто розуміння діалектики об'єктивного світу, а усвідомлення її як мистецтва аналізу понять.

Особливий внесок у розвиток гносеологічної проблематики внесли античні софісти, зокрема Протагор, Горгій, Гіппій. В їх інтерпретації антична діалектика перетворюється зі способу осмислення дійсності в техніку віртуозного доведення раніше прийнятих тез в інтелектуальне фокусництво, у вишукану лінгвістичну вправність. Об'єктивної істини, згідно софістам, не існує, а є лише маса думок, кожна людина має свою думку з будь-якого приводу, бо вона має своє виховання, бачить світ по-своєму. Що стосується істини, то це "індивідуальна думка", яку хтось зміг нав'язати іншим. Хоча були і позитивні моменти у філософському знанні софістів, а саме: свідоме дослідження мислення самого по собі; намагання розвинути гнучкість мислення; підкреслення активної ролі суб'єкта в пізнанні; аналіз можливостей слова та ін.

Демокріт виокремлює два роди пізнання: істинне і темне. До темного відносяться всі наступні види пізнання: зір, слух, нюх, дотик. Істинний же рід пізнання в мисленні володіє більш тонким пізнавальним органом.

Сократ висунув на перший план діалектичну природу пізнання, як сумісного діставання істини в процесі співставлення різних уявлень, понять, їх порівняння, розчленування і таке інше. Відомий в історії філософії його метод маєтики як мистецтва пошуку істини завдяки діалогу, виходячи з того знання, яке є в наявності в розумовому арсеналі людини.

Проблема знання та пізнання в суб'єктивно ідеалістичній версії долається філософським раціоналізмом Платона, який вважає, що протиріччя – це необхідна умова для міркування, а також важливий принцип пізнання. Він вважає, що будь-яка річ у світі "є рух", і тому пізнавати її треба, виходячи з необхідності, а не свавілля і суб'єктивізму. Платон розрізняє два рівні пізнання – розумний і розсудливий. Арістотель проблему пізнання вирішує по сутності, він вводить метод пізнання – органон. Він намагався вивести свою логіку за межі формальної, і тому ставить питання про змістовну логіку, діалектичну. У творчості Арістотеля логіка, гносеологія тісно пов'язані з онтологією, з концепцією істини, бо логічні форми і принципи пізнання філософ ототожнював з формами і законами буття.

Важливу роль у процесі пізнання Арістотель відводив категоріям, "вищим родам", до яких зводяться всі останні роди істинно суцього. Також Арістотель вводить декілька методологічних вимог стосовно істинності пізнання: необхідність розгляду явищ в їх зміні, "подвоєння єдиного" – не лише як закон об'єктивного світу уявляється Арістотелем, а й як закон пізнання.

За часів Середньовіччя гносеологічна проблематика набувала теологічного забарвлення, але це не означає, що розвиток пізнання було загальмовано. Розробка категорій у філософських доробках Боеція, суперечки про універсалії, проблеми співвідношення знання і віри, яка набуває свого вагомого змісту в творах Фоми Аквінського, вчення про омани у філософській спадщині Роджера Бекона, яке потім знайшло своє

відображення в творах Френсиса Бекона, – ось лише незначний перелік гносеологічних надбань часів Середньовіччя.

Вагомий внесок у розвиток теорії пізнання був зроблений представниками європейської філософії XVII-XVIII ст., в якій гносеологічна проблематика посідала чільне місце. Ф. Бекон вважав, що науки, які вивчають пізнання, є ключем до всіх інших. Він наголошував на тому, що формальна логіка – безпорадна у відкритті знань. Піднімаючи проблему нового методу, він вважає, що нова логіка повинна відкривати і виражати те, що творить природа, тобто бути змістовною, об'єктивною. Беконівський метод пізнання – це індукція, яку потрібно постійно пристосовувати до предмета науки, а не навпаки.

Вся філософія та гносеологія Р. Декарта проникнута впевненістю в безмежності можливостей людського розуму, в силу пізнання. Він вважає, що завдяки таким методам, як дедукція та інтелектуальна інтуїція, можна досягнути в усіх галузях знання повної достовірності. Правила раціоналістичного методу Декарта наступні: необхідно мислити ясно і чітко; розчленовувати кожен проблему на складові; методично переходити від відомого і доведеного до невідомого і недоведеного; не робити пропусків у логічних ланках дослідника. Свій раціоналістичний метод Декарт протиставляє індуктивній методології Бекона. Він вважає, що індукція – це сфера формальної логіки і її треба доповнити засобами, які б вели до відкриття нових істин. Таким засобом є інтуїція.

Гносеологічна проблематика в німецькій класичній філософії репрезентована проблемою методології пізнання, а саме: проблемою тотожності мислення та буття. Представники німецької класичної філософії, зокрема І. Кант та Г. Фіхте відзначали, що методологія дослідження духовних процесів, наприклад, свідомості, відрізняється від методології природничо-наукового пізнання. Кант вважає, що про речі, надані нам у спогляданні, тобто в галузі часткових наук, людина мислить за одними правилами, а, пізнаючи мислення, вона користується іншими методами.

Основні тези марксистської гносеології можуть бути сформульовані наступним чином:

- а) пізнання – це своєрідна форма духовного виробництва, як процесу відображення дійсності, що існує до і незалежно від свідомості і яка принципово пізнавальна;
- б) процес пізнання детермінований соціокультурними факторами і відбувається він завдяки людині – соціальній істоті;
- в) теорія пізнання – це підсумок історії пізнання, всієї матеріальної та духовної культури в цілому;

- г) важливий принцип діалектико-матеріалістичної гносеології – це принцип тотожності діалектики, логіки і теорії пізнання, розвинений на підставі матеріалістичного розуміння історії;
- д) закони, категорії, принципи – це не тільки віхи відображення загальних законів розвитку об'єктивного світу, а й всезагальні форми мислення;
- е) діалектико-матеріалістична гносеологія – це відкрита, динамічна система, що постійно оновлюється, в якій практика виступає і початковим ступенем пізнання і визначальним критерієм істини.

В розробці своїх проблем теорія пізнання базується на даних всіх форм пізнавальної діяльності, в тому числі і на конкретних науках.

Сучасні гносеологічні проблеми західної філософії репрезентовані у двох напрямках: саєнтистських течіях, зокрема неореалізм, постпозитивізм, аналітична філософія, структуралізм та постструктуралізм; антисаєнтистські течії – екзистенціалізм, філософська антропологія, герменевтика, еволюційна епістемологія, феноменологія, релігійна філософія, постмодернізм. Головний предмет і проблема постпозитивістської гносеології (К. Поппер, Т. Кун, І. Лакатос та ін.) – це розвиток знання в його цілісності, основним матеріалом дослідження є історія науки, а не лише її результати. Звідси – намагання історично, діалектично осмислити пізнавальний процес: ідея росту, розвитку знання (К. Поппер і його послідовники), положення про єдність нормальної науки (кількісний зріст) і наукових революцій, стрибків (Т. Кун); проблема переходу емпіричного і теоретичного в пізнанні.

Для представників аналітичної філософії (Б. Рассел, Л. Вітгенштейн, Остін, Карнап) гносеологічна проблематика виражається в наступних положеннях.

1. Переведення філософсько-гносеологічних проблем у мовну сферу.
2. Підкреслення важливої ролі аналізу в пізнавальній діяльності.
3. Відволікання від різниці між філософсько-методологічними та загальнонауковими проблемами.

Представники структуралізму та постструктуралізму досліджували філософське та гуманітарне знання (Леві-Строс, Лакан, Фуко, Деррида, Дельоз). Вони вивчали специфіку і методи гуманістичного знання, загальні механізми його функціонування, відмінності від природничо-наукового пізнання, єдність синхронного та діяхронного в пізнанні тих чи інших соціокультурних формотворень (мова, мистецтво, література).

Герменевтика (Гадамер, П. Рікьор, Ю. Хабермас) як філософський напрямок теж концентрувала увагу на вивченні особливостей гуманітарного знання, на з'ясуванні тотожності і відмінності між пізнанням і розумінням. Гадамер у своєму творі "Істина і метод" вважає, що існують різні способи відношення

людини до світу, серед яких науково-теоретичне освоєння світу – лише одна із позицій людського буття. Істина пізнається не скільки за допомогою наукового методу, стільки в реалізації філософії, мистецтва, історії. Розуміння і пошуки сенсу ("суті справи") може відбуватися у "стихії мови". Мова – це особлива реальність, в якій людина існує.

Еволюційна епістемологія – це напрямок західної філософсько-гносеологічної думки, основним завданням якого є з'ясування генези та етапів розвитку пізнання, його форм і методів у контексті еволюції живої природи. Еволюційна епістемологія намагається створити узагальнену теорію науки, поклавши в основу принцип історизму та уникнути крайнощів раціоналізму та ірраціоналізму, емпіризму та раціоналізму тощо.

Представником генетичної епістемології був Ж. Піаже, який вважав, що епістемологія – це теорія достовірного пізнання, яке завжди являє собою процес, а не стан.

Правова епістемологія – це складова сучасної філософії права, яка вивчає пізнавальні процеси у функціонуванні права як засобу самоуправління суспільства, регламентації його саморозвитку. Вона досліджує процес вивчення правового аспекту буття суспільства як системи, що самоорганізується, та людини в їхній єдності, себто – правову реальність, і відображення результатів її вивчення в юридичних положеннях. Правова епістемологія інакше називається правовою гносеологією, або теорією пізнання.

Розглядувана складова філософії права має свою систему категорій. Центральне місце в ній посідає категорія істини. Щоб глибше її зрозуміти, слід звернутися до її генезису в історії філософії.

Отже, розглянувши проблеми пізнання в історії філософської думки, з'ясувавши основну спрямованість вирішення гносеологічних проблем, слід перейти до теоретичного розгляду пізнавальної проблематики.

Теорія пізнання як філософська дисципліна. Проблема об'єкта і суб'єкта пізнання.

Теорія пізнання (гносеологія) – це розділ філософії, в якому вивчається природа пізнання, його можливості та межі, співвідношення знання і реальності, суб'єкта і об'єкта пізнання, досліджуються загальні передумови пізнавального процесу, критерії істинності знання, форми і рівні пізнання.

Термін "**гносеологія**" походить від двох грецьких слів: gnosis – знання і logos – вчення. Отже, це вчення про знання. В сучасній літературі цей термін має два основних значення: 1) як вчення про всезагальні механізми і закономірності пізнавальної діяльності людини, про "знання взагалі", незалежно від його конкретних форм і видів; 2) як філософська

концепція, предметом дослідження якої є наукове пізнання в його специфічних характеристиках. В другому випадку частіше використовується термін "епістемологія". Теорія пізнання тісно пов'язана з такими фундаментальними науками, як онтологія – вчення про суще, діалектика – вчення про всезагальні закони розвитку і пізнання, а також логікою і методологією. Оскільки суб'єктом пізнання, "центром" всієї гносеології є людина, то теорія пізнання широко використовує матеріали філософської антропології, етики, культурології, соціології та інших наук про людину. Взаємодія гносеології з науками "людського" спрямування необхідна, тому що:

1. пізнавальний процес проходить у певному соціокультурному контексті;
2. сьогодні актуальною є тенденція соціологізації гносеології, тобто процесу перетворення останньої в справжнє соціально-гуманітарне дослідження. Сучасні філософи, зокрема Л.А. Мікешина, наголошують на тому, що пізнавальна проблематика осмислюється на сучасному етапі розвитку людства філософією пізнання, до складу якої входять гносеологія, епістемологія, методологія науки.

В історії філософії існують три основних підходи, які по-різному вирішують питання пізнаваності світу:

1. пізнавальний оптимізм;
2. скептицизм;
3. агностицизм, або пізнавальний песимізм.

Представники пізнавального оптимізму (матеріалісти і об'єктивні ідеалісти) вважають, що явища дійсності в принципі є пізнаваними, хоча світ в силу своєї нескінченності остаточно пізнати дуже складно. Скептики, натомість, сумніваються в можливості отримання достовірних знань про світ, абсолютизуючи момент відносності в істинному знанні. Пізнавальні песимісти (агностики) заперечують можливість пізнання сутності явищ. Абсолютизуючи недосконалість чуттєвого сприйняття дійсності, агностики у своїх крайніх висновках навіть заперечують існування об'єктивної реальності.

Традиційна гносеологія – це в значній мірі реалізація натуралістичного підходу до пізнання, який змінював свої форми, але не зник і сьогодні. Натуралізм проявляється перш за все в намаганні побудувати гносеологію як вчення про природу пізнання, його природних та психологічних передумов, механізмів, якостей, у відволіканні від особистісних, культурно-історичних параметрів, що розглядалися як прояв психологізму або соціологізму.

У сучасній гносеології акцентується увага на діалогічності та антропологічності пізнання. Кожна людина в тій мірі, в якій вона мислить творчо, здійснює своє мислення у внутрішньому, мисленнєвому діалозі з самим собою, і цей діалог подумки протікає як зіткнення радикально різних логік мислення.

На діалогічності мислення свого часу акцентували свою увагу представники німецької філософії, а саме: Кант, Гегель, Фейєрбах. Зокрема, Л. Фейєрбах вважає, що "діалектика не є умоглядний монолог, але умоглядний діалог з досвідом. Мислитель лише постільки діалектик, поскільки він – противник самого себе. Мати сумніви у самому собі – найвище мистецтво й сила... Істина полягає лише у поєднанні "я" з "ти".

Аналогічну думку висловив І. Кант: "Мислити... значить розмовляти з самим собою. ..Значить внутрішньо чути себе самого".

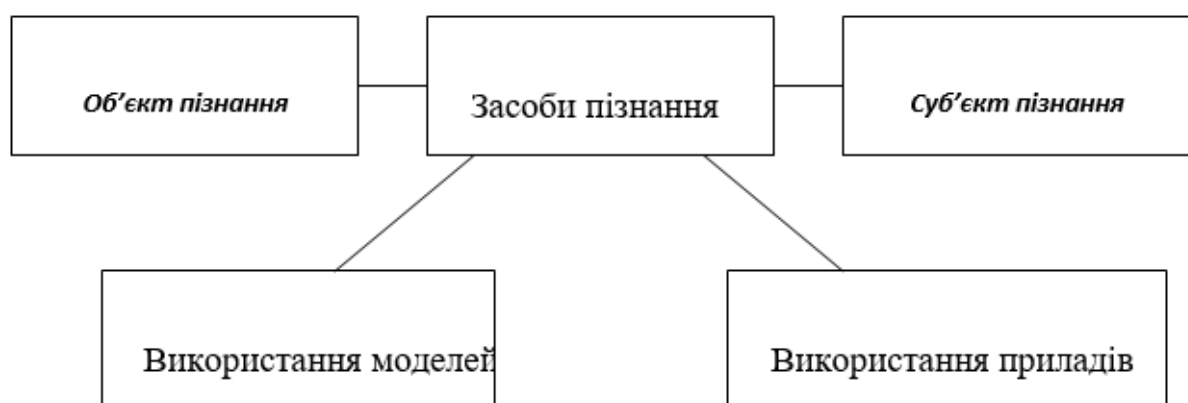
Процес пізнання – це процес взаємодії людини зі світом, тому він осмислюється у таких категоріях, як суб'єкт та об'єкт.

Природа пізнавального процесу:

1. Класична схема пізнання

2. Схема наукового пізнання

У сучасній гносеології суб'єкт – це не тільки система, яка отримує, зберігає і розробляє інформацію (подібно до будь-якої живої системи).

Суб'єкт – це передусім суспільно-історична людина, здатна до цілепокладаючої, творчої діяльності. З цієї точки зору **суб'єкт пізнання**, взятий у всій повноті своїх соціальних визначень і духовно-практичних характеристик, – це не тільки окрема людина, а й соціальна група, суспільство в ту чи іншу історичну епоху. Певний спосіб освоєння реальності формується культурою певної історичної епохи. Це означає, що **суб'єкт** виробляє в своїй свідомості образи, абстракції, гіпотези, теорії не "один на один з природою", а на основі вже сформованих універсальних схем діяльності. Останні й задають ці механізми, відповідно до яких людина абстрагує, розуміє й оцінює **об'єкти** пізнання. Незалежно від того, створює окремий індивід нові способи прочитання і пояснення реальності чи безсвідомо переймає вже готові розумові кліше і стереотипи епохи, він діє на основі нав'язаних йому системою цінностей культури свого часу.

Об'єкт пізнання – це те, на що спрямовується пізнавальна діяльність **суб'єкта**. Людина не вступає в контакт з **об'єктами** (речами, явищами, процесами) природного і суспільного життя взагалі, в усій їх складності. Спонукувана до діяльності своїми матеріальними і духовними потребами, ставлячи ті чи інші цілі, вона завжди обирає якийсь "частковий **об'єкт**" або "**предмет**". Природа, дійсність повинні розглядатися, таким чином, в особливій абстракції, тобто тією мірою, якою вони актуально виявлені **предметами** пізнання.

Об'єктом пізнання може виступати і **суб'єкт** пізнання, в такому разі маємо справу з проблемою **самопізнання**.

Пізнання дійсності є процесом постійної взаємодії **суб'єкта** і **об'єкта**, процесом, що перебуває в постійному розвитку і опосередковується активною діяльністю **суб'єкта**. Ця активність людини є не перепорою, а необхідною умовою досягнення істинного знання про дійсність. Отже, метою пізнання є **істина**.

Склад і структура знання

Пізнання є різновидом духовного виробництва, результатом якого є знання в різноманітності своїх форм. У процесі пізнання задіяні всі здібності людини, серед яких найважливішими є чуття і розум. В історії філософської думки стосовно співвідношення чуттєвого і раціонального існували дві протилежні точки зору, а саме: сенсуалізм та раціоналізм. Сенсуалісти (лат. *sensus* – чуття) Гоббс, Локк, Фейєрбах, Берклі, Юм вважали, що вирішальна роль у процесі пізнання належить органам чуття, а відчуття та інші форми живого споглядання визнавалися єдиним джерелом і засобом досягнення істини. Раціоналісти (лат. *ratio* – розум) (Гегель, Декарт, Лейбніц) намагалися довести, що загальні і необхідні істини не виводяться із досвіду, а можуть бути лише результатом дії самого мислення. Хоча в рамках цих двох

напрямків філософії і було висловлено чимало глибоких, розумних ідей, але в цілому вони характеризувалися деякою обмеженістю, абсолютизуючи лише один із рівнів пізнання. Розвиток філософії, науки, інших форм духовної діяльності людини демонструє те, що знання – це єдність двох рівнів: **чуттєвого і раціонального**.

Чуттєве пізнання реалізується завдяки органам чуття – зір, слух, дотик, нюх та ін., які являють собою не лише результат біологічної еволюції, а й є "продукти всесвітньої історії". Споглядання відбуваються у трьох основних взаємопов'язаних формах: відчуття, сприймання і уявлення.

Відчуття – це відображення окремих властивостей предметів та явищ внаслідок їхнього безпосереднього впливу на органи чуття людини. Відчуття, – як правило, компонент сприймання.

Сприймання – це чуттєве відображення предметів та явищ дійсності в сукупності притаманних їм властивостей при безпосередній дії їх на органи чуття людини. Сприймання – це якісно нова форма чуттєвого відображення дійсності, яка виконує дві взаємопов'язані функції: пізнавальну та регулятивну.

Уявлення – це чуттєвий образ, форма чуттєвого відображення, яке відтворює властиві дійсності за відбитими в пам'яті слідами предметів, що раніше сприймалися суб'єктом. Уявлення – це узагальнений образ дійсності. В чуттях, що отримують належне вираження в мисленні, спочатку відображаються предмети в їх відокремленості, в явищах. Явище і є змістом емпіричного рівня знання. Зміст емпіричного знання складають окремі відношення, явища, але емпірична залежність може мати кількісну характеристику, що знаходить своє вираження в законі.

Другий рівень пізнання – **раціональний**.

Виходячи з давньої філософської традиції, що сягає своїми коренями до доби античності, маємо виділити два рівні мислення: **розсудок і розум**. **Розсудок** (міркування) – це вихідний рівень мислення, на якому оперування абстракціями відбувається в рамках сталої системи, шаблону, стандарту. Головна функція розсудку – це розчленування і рахування. Рівень розсудочного мислення – це рівень буденної свідомості, так званого "здорового глузду". Інструментарій розсудочного мислення – формальна логіка. **Розум** – це вищий рівень раціонального пізнання, для якого характерне творче оперування абстракціями і свідоме дослідження їх природи (саморефлексія). Головне завдання розуму – об'єднання багатоманітності, навіть синтез протилежностей, і з'ясування суттєвих причин розвитку явищ, що вивчаються. Інструментарієм пізнання розумного мислення є діалектика, як вчення про формування і розвиток знань в єдності їх змісту і форми. Процес розвитку мислення – це

процес взаємопереходу і взаємозв'язку розсудку і розуму, процес розв'язання протиріч.

Рациональне пізнання відбувається завдяки мисленню. **Мислення** – це процес активного, цілеспрямованого, узагальненого, опосередкованого, суттєвого та системного відтворення дійсності і вирішення проблем її творчого перетворення в таких логічних формах як поняття, судження, умовивід.

Поняття – це форма мислення, в якій предмет відображається в його істотних ознаках. Гегель вважав, що поняття – це думка про предмет. Поняття мають бути гнучкі та мінливі, взаємопов'язані, єдині в протилежностях, щоб точно відобразити реальний розвиток об'єктивного світу. Поняття повинні бути настільки витонченими, щоб зуміти суперечливий світ відобразити несуперечливим способом. Найзагальніші поняття – це філософські категорії.

Судження – це форма абстрактного мислення, в якій щось стверджується або заперечується про предмети, їх зв'язки та властивості. Судження складаються з понять і виражаються розповідним реченням. Вони можуть бути істинними і хибними. "Київ – столиця України" – судження істинне, "Злочин – це добро" – хибне судження. Поняття і судження складають той будівельний матеріал, з якого потім створюється умовивід.

Умовивід – це форма мислення, в якій з двох або більше суджень – засновків виводиться нове знання.

Наприклад:

Всі люди смертні;

Сократ – людина;

Сократ – смертний.

Умовиводи бувають демонстративними і недемонстративними; індуктивними, дедуктивними і за аналогією. В індукції думка рухається від одиничного до загального. В дедукції – від загального до одиничного. Умовивід за аналогією – від одиничного до одиничного, від часткового до часткового. Отже, рівнями пізнання є раціональне та чуттєве. Формами чуттєвого пізнання є відчуття, сприймання, уявлення. Формами раціонального пізнання є форми мислення, такі як поняття, судження, умовивід.

Рациональне мислення пов'язане не тільки з чуттєвими, але й з іншими формами нераціонального пізнання, серед яких чільне місце посідає **інтуїція** – спосіб одержання нового знання, коли за неусвідомленими в даний момент часу ознаками і, не усвідомлюючи шляху руху власної думки, суб'єкт робить наукове відкриття, одержує нове об'єктивно істинне знання про дійсність. В історії філософії на важливу роль інтуїції

наголошували Р.Декарт, який вважав, що інтуїція невіддільна від раціоналістичного методу пізнання, А.Бергсон (засновник інтуїтивізму), який вважав інтуїцію дійсним філософським методом, завдяки якому відбувається злиття об'єкта з суб'єктом. Цікавим є тлумачення співвідношення раціональної та ірраціональної сторін пізнання російських філософів-інтуїтивістів. Зокрема, С.Л. Франк наголошував на нерозривному зв'язку раціонального та ірраціонального, в якому перевагу надавав останньому. Також проблеми співвідношення раціонального, ірраціонального і чуттєвого були актуальними для багатьох філософських сучасних напрямків.

Семінарське заняття № 6 (2 год.)

Тема: Сутність і структура пізнавального процесу

Мета: Студенти повинні глибоко засвоїти сутність і структуру пізнавального процесу, процесуальну природу істини.

Питання семінару:

1. Поліваріантність підходів до проблеми пізнання. Теорія пізнання як філософська дисципліна. Пізнання як відображення і пізнання як творчість.
2. Проблема об'єкта і суб'єкта пізнання. Проблема істини в філософії та науковому пізнанні. Процесуальна природа істини. Істина та омана. Діалектика знання і незнання. Пізнавальна цінність наукової дискусії.
3. Сутність наукової раціональності. Емпіричний та теоретичний рівні пізнання. Форми теоретичного рівня наукового пізнання: ідея, проблема, гіпотеза, концепція, теорія.
4. Філософські методи. Загальнонаукові, частковонаукові методи. Методи міждисциплінарного дослідження. Загальнологічні методи пізнання. Спеціальні методи. Взаємозв'язок наукових та позанаукових форм пізнання.

Поради до виконання роботи:

1. Проаналізувати та узагальнити теоретичний матеріал за планом заняття.
2. Підбити підсумки під кожним питанням.
3. За одним з питань (на власний вибір) зробити письмовий або візуальний (презентація) звіт довільної форми, створивши файл формату Microsoft word або Microsoft Office PowerPoint

Форма подання результатів виконаної роботи: Завантажити файл формату Microsoft word або Microsoft Office PowerPoint за допомогою кнопки "Додати відповідь на завдання".

Максимальна кількість балів, якою може бути оцінена семінарське заняття, становить 10 балів.

- 9-10 балів – відмінно, студент глибоко і міцно засвоїв матеріал, вичерпно, грамотно оформив роботу.
- 7-8 бали – добре, студент твердо знає матеріал, не допускає істотних неточностей при відповіді на поставлені питання.
- 4-6 бали – задовільно, студент знає тільки основний матеріал, але не засвоїв його деталей, допускає неточності при оформленні та відповіді на поставлені питання.
- 0-3 бали – незадовільно, студент не знає матеріалу, допускає істотні помилки при оформленні та відповіді на поставлені питання.

Самостійна робота №6

Тема: Сутність і структура пізнавального процесу.

Мета: Студенти повинні мати загальні теоретичні уявлення про поліваріантність підходів до проблеми пізнання в історії філософії, проблему істини в філософії, концепції істини: кореспондентська, когерентна, прагматична, об'єктивність істини, абсолютної та відносної істини. Уміти використовувати загальні філософські поняття в аналізі конкретних наукових проблем.

Хід роботи:

Виконайте наступні творчі вправи (на одну них дайте розгорнуту письмову відповідь з викладенням власної світоглядної позиції):

Завдання 1

Покажіть взаємозв'язок основних принципів діалектики. Що означає бути діалектиком?

Завдання 2

Приведіть філософські і природничо-наукові докази загальності закону єдності і боротьби протилежностей.

Завдання 3

Движенья нет сказал мудрец брадатый. Другой смолчал и стал пред ним ходить, Сильнее бы не мог он возразить. Хвалили все ответ замысловатый. Но, господа, забавный случай сей Другой пример на память мне приводит: Ведь каждый день над нами Солнце ходит, Однако ж прав упрямый Галилей (А. Пушкин)

Які діалектичні протиріччя відбиті в даному фрагменті художнього тексту?

Завдання 4

Про які протиріччя йдеться в наступному вірші?

Чем погибает безвозвратней
Мой дух, прикованный к страстям,
Тем мысль смелей и необъятней
Стремится к вечным небесам
Тем пальма, корни отрастая,
Чем глубже ранит землю в грудь,
Тем выше ветви простирая,
Яснее видит звездный путь. (Ф Ницше)

Завдання 5

Якою філософською категорією можна виразити висловлення німецького лікаря середніх віків Парацельса: "Усе є отрута, і все є ліки, тим або іншим робить лише доза".

Завдання 6

Визначите, до якого філософського напрямку належать автори наступних висловлювань:

- а) "Якщо ми добре обміркуємо, то побачимо, що знищення є не що інше, як виникнення; любов є ненависть, ненависть є любов."
- б) "Протиріччя являє собою таку категорію, що може ставитися тільки до комбінацій думок, але ніяк не до дійсності. У речах немає ніяких протиріч, або, іншими словами, протиріччя, яке здається реальністю, само є верхом безглуздя".
- в) "Життя йде вперед протиріччями, і живі протиріччя в багато разів багатші, різнобічніші, змістовніші, чим людині спершу здається".

Завдання 7

Чи відбудеться якісна зміна, якщо дробити речовину? У яких випадках ми можемо сказати, що відбувся якісний стрибок?

Завдання 8

На яку особливість взаємного переходу кількісних і якісних змін звертав увагу Гегель, приводячи забавні приклади із суперечок давньогрецьких філософів: „Чи стає хвіст коня голим, якщо вирвати з нього один волосок?". „Чи створює додаток одного пшеничного зерна купу?"

Завдання 9

Що, застосовуючи теорію діалектики, можна сказати про константи фізики?

Завдання 10

Елементи якого закону діалектики проявляються в наступному висловленні Марка Твена: "Коли мені було 15 років, я вважав, що мій батько знає все, а я нічого; в 25 років я знаходив, що знаю все, а мій батько нічого; а коли мені стало 35 років, я побачив, що мій батько знає дещо"?

Завдання 11

Як, застосовуючи теорію діалектики, можна прокоментувати "конфлікт батьків і дітей"?

Завдання 12

Визначте, про яке заперечення (діалектичне або метафізичне) йде мова в наступних рядках:

"Мы во власти мятежного страстного хмеля; Пусть кричат нам: "Вы палачи красоты!" Во имя нашего завтра сожжем Рафаэля, Разрушим музеи, растопчем искусства цветы".

Завдання 13

Чи згодні Ви з наступним твердженням тургенєвського героя Є.Базарова: "Всі люди один на одного схожі як тілом, так і душею ... невеликі видозміни нічого не значать. Досить одного людського екземпляра, щоб судити про всіх інших. Люди це дерева в лісі; жоден ботанік не стане кожною окремою бере-зою"?

Аргументуйте свою відповідь, використовуючи знання основних принципів і законів діалектики.

Завдання 14

Визначте, до яких філософських течій можна віднести наступні твердження і дайте їхню оцінку:

- а) загальне існує самостійно, незалежно від одиничного;
- б) загальне реально не існує, у дійсності існують тільки одиничні речі;
- в) загальне реально існує, але воно існує через одиничне, проявляється в ньому як повторюване в багатьох одиничних речах;
- г) загальне існує тільки як ім'я, що привласнюється речі суб'єктом, що пізнає, як термін, за допомогою якого він позна- чає речі.

Завдання 15

Чи згодні ви з наступним поглядом: "Природы внутреннюю суть Познать бессилён ум людской. Он счастлив, если видит путь К знакомству с внешней скорлупой" (И Гете)

Завдання 16

Що таке формалізм? У чому складається помилковість і шкода формалізму (у мистецтві, в організаторській діяльності, в утворенні і т.п.)?

Завдання 17

Визначите діалектичний чи метафізичний метод мислення проявляється в наступних висловленнях:

- а) "Ніщо в природі не може відбутися випадково, все відпо- відає певним законам... Атом матерії не по випадковості зу- стрічає інший атом, ця зустріч повинна відбутися завдяки не- змінним законам, по яким кожна істота змушена діяти так, як воно діє, і не може діяти інакше в даних умовах. Говорити про випадковий збіг атомів або пропонувати деякі наслідки випа- дковості, значить говорити про не знання законів..." (П. Гольбах)
- б) "Необхідності, що деякі ввели як володарку, не існує. Але одне випадково, інше залежить від нашої сваволі. Визнати ж треба випадок, а не Бога; як думає юрба" (Епікур)

Завдання 18

Які можливості іронічно описує Гегель?:

"Можливо, що сьогодні ввечері Місяць упаде на Землю, тому що Місяць є тіло, віддалене від Землі і може, тому також упасти долілиць, як камінь, кинутий у повітря; можливо, що турецький султан зробиться Папою, тому що він людина". Гегель. Соч.Т.1. М.-Л, 1930. С.241.

Завдання 19

Проаналізуйте наступне визначення поняття "форми":

- Форма це зовнішній вид предмета, його обрис.
- Форма це система організації, внутрішня структура, нерозривно пов'язана зі змістом.
- Форма це сполучення елементів простору (крапок, ліній, поверхонь).

Завдання 20

Чи згодні Ви з наступними поглядами на випадковість:

- а) "Люди вигадали ідол випадку, щоб користуватися ним як приводом, що прикриває їхню власну нерозсудливість". ("Матеріалісти Древньої Греції" М., 1955. С.69.)
- б) "Випадковість беззвітний і безпричинний початок, в який вірує той хто відкидає провидіння". (В.Даль. Тлумачний словник. Т.4. М., 1953. С.226.)

Завдання 21

Як з погляду діалектики оцінити наступну точку зору: "Можливе і випадкове лише недоліки нашого розуму. Хто захоче це заперечувати, тому не важко буде довести його помилку. Саме, якщо він зверне увагу на природу і її залежність від Бога, то він не знайде нічого випадкового в речах...." (Б. Спіноза)

Спіноза Б. Додаток, який містить метафізичні думки // Антологія світової філософії. К., 1991. Т.1. Ч.2

Завдання 22

Які елементи діалектики відбиті в давньоіндійському афоризмі:

"Не будь ні занадто грубим, ні занадто впертим, ні занадто м'яким, ні занадто схильним до доказів, ні занадто гнівливим. Упертість відштовхує, м'якість викликає презирство, зайві докази кривдять, сліпа віра робить смішним, невір'я веде до пороку"?

Завдання 23

"Квантова механіка остаточно встановила, що закон причинності не дійсний". На якій підставі деякі фізики заперечують причинність у мікросвіті? Дайте визначення індетермінізму.

Завдання 24

Поясніть з погляду законів діалектики, чому "Базіка хоче змусити себе любити і викликає ненависть, прагне зробити послугу і стає нав'язливим, бажає викликати подив і робиться смішним"? Плутарх

Завдання 25

Як з погляду діалектики Ви розумієте зміст древнього східного символу?

Поради до виконання роботи:

1. Проаналізувати та узагальнити опрацьований матеріал.
2. Дайте відповіді на питання у вигляді конспекту.
3. Представити результати роботи у вигляді електронного документу формату Microsoft Word.

Форма подання результатів виконаної роботи:

Завантажити файл формату Microsoft Word за допомогою кнопки "Додати відповідь на завдання".

Максимальна кількість балів, якою може бути оцінена самостійна робота, становить 5 балів.

Термін виконання: робота має бути здана до закінчення 2-го модулю.

Лекція №7. Діалектика як методологія пізнання (2 год.)

Поняття діалектики. Закони діалектики

У філософській літературі з проблем діалектики панувало і панує розмаїття думок. На наш погляд, поняття "діалектика" має не стільки онтологічний, скільки гносеологічний зміст. Звідси і визначення **діалектики** як вчення про найбільш загальні закони розвитку пізнання та заснований на цьому вченні універсальний метод мислення і духовно-практичної діяльності. Наука про закони перетворення "дійсності в думку" (тобто, про закони пізнання), а думки – в дійсність (тобто, про закони практичної реалізації понять, теоретичних уявлень у природничому матеріалі та історії) (Е. Ільєнков).

Елементи діалектики являють собою цілісну систему категорій, законів, принципів, що розвиваються і перебувають у певній субординації, які в сукупності відображають єдність, цілісність реального світу в його всезагальних характеристиках.

В історії розвитку філософської думки існували три форми діалектики:

1. Антична діалектика, яка була "стихійною", що спиралася на життєвий досвід. В античній діалектиці були поставлені такі субстанційні проблеми, які набували свого вирішення всім подальшим ходом філософського знання. Античні філософи розуміли, що діалектика – це не лише діалектика природи, а й діалектика мислення.
2. Німецька ідеалістична діалектика Канта, Фіхте, Шелінга, яка особливо була розроблена у творах Г.-В.-Ф. Гегеля.
3. Матеріалістична діалектика, яка була розроблена у творах К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, Г. Плеханова і наукових доробках радянських філософів (зокрема П. Я. Копніна, Є. В. Ільєнкова та ін.).

Розвиток – універсальна та фундаментальна якість буття, його атрибут. Оскільки основним джерелом розвитку є внутрішні протиріччя, то даний процес по сутності є саморозвитком (саморухом). Сучасна наука (зокрема, синергетика) підтверджує глибинну необерненість, незворотність розвитку, його поліваріантність та альтернативність, а також те, що "носієм" розвитку є складні, відкриті системи, що самоорганізуються.

Діалектика як філософська теорія розвитку описується в таких фундаментальних поняттях, як зв'язок, взаємодія, відношення.

Поняття *зв'язку* відбиває взаємообумовленість речей і явищ, розділених у просторі і часі. Існують різноманітні зв'язки: об'єктивні, суб'єктивні, внутрішні, зовнішні, суттєві і несуттєві і т. ін.

Взаємодія відображає процеси взаємовпливу різних об'єктів один на одного, зміну їхнього стану, взаємоперехід, а також породження одних об'єктів іншими. Взаємодія носить об'єктивний і універсальний характер.

На думку Гегеля, взаємодія виступає "взаємною причинністю" взаємозумовлених субстанцій.

Поняття *відношення* характеризує взаємозалежність елементів певної системи.

Під **законом** в філософії розуміється об'єктивний, сталий, внутрішній, необхідний, істотний зв'язок, загальний для даної групи явищ, який повторюється за однакових умов і веде в цих умовах до певного результату.

Для з'ясування сутнісних моментів **закону єдності та боротьби протилежностей**, необхідно розглянути ряд категорій, що його конкретизують. Перше поняття – це тотожність, яка розуміється як рівність предмета самому собі.

Розрізняють два види тотожності:

1. тотожність одного предмета;
2. тотожність багатьох предметів (процесів, явищ тощо).

Мається на увазі не абстрактна тотожність, яку критикував Гегель, а конкретна тотожність, яка містить у собі і відмінності. Відмінність тлумачиться як нерівність предмета самому собі, як намагання вийти за межі тотожності. Отже, відмінність – це внутрішня "стурбованість" предмета, прагнення вийти за межі самого себе. Таким чином, у реальній дійсності предмет завжди виступає як єдність тотожності і відмінності, які взаємодіють, даючи поштовх рухові. Вони є протилежностями, які взаємодіючи, обумовлюють одна одну. Взаємодія цих протилежностей і є суперечністю.

Протилежності – це такі сторони, моменти, предмети, які одночасно:

- а) нерозривно пов'язані;
- б) взаємовиключають одне одне, причому не тільки в різних, але й в одному і тому ж відношенні;
- в) взаємопроникають і, за певних умов, переходять одне в одне.

Суть закону може бути виражена наступним чином: розділ єдиного на протилежності, їх боротьба і розв'язання в новій єдності. Таким чином, розвиток постає як процес виникнення, росту, загострення і розв'язання багатоманітних протиріч, серед яких визначну роль відіграють внутрішні протиріччя даного процесу чи предмета. Саме вони виступають в якості визначного джерела, рушійною силою їх розвитку.

Закон взаємного переходу кількісних змін в якісні розкриває всезагальний механізм розвитку: саме яким чином він відбувається. Зміст цього закону розкривається через перебіг категорій, таких як: якість, кількість, міра, стрибок.

Якість – це тотожна буттю визначеність. Якщо річ втрачає визначеність, то вона втрачає свою якість. Однак, таке відношення ще не дає повного уявлення про якість речі. Розрізняють якість як безпосередню визначеність, що сприймається органами відчуттів, і якість як сукупність суттєвих властивостей речі, що сприймається опосередковано через мислення, абстрагування. Фейєрбах вважав, що якість і відчуття – це одне й те ж саме. Однак, цього ще не досить для визначення якості як філософської категорії, бо в такому разі мова йде про з'ясування якості, коли окремі властивості предмета, можливо, не найсуттєвіші, видаються за його якість.

Властивість – визначає одну із сторін речі щодо іншої. Якість речі визначається виключно через її властивості. Між властивістю і якістю існує діалектичний взаємозв'язок.

Можна сказати, що якість означає сукупність суттєвих властивостей предмета, із втратою яких предмет неодмінно втрачає свою визначеність, тобто свою якість. Г.-В.-Ф. Гегель: "Якість – це сутнісна визначеність". Кількість – філософська категорія, що відображає такі параметри речі, явища чи процесу, як число, величина, обсяг, вага, розміри. Г.-В.-Ф. Гегель: "Кількість – це якісна визначеність".

Кількість як "якісна визначеність" висуває запереченням якості, є її діалектичною протилежністю, що взаємодіє з нею. Єдність, взаємозв'язок і взаємозалежність якості і кількості виражаються в понятті міра. За Г. В. Ф. Гегелем, "міра є сутньою єдністю якості і кількості".

Міра – це межа, в рамках якої предмет залишається тим, чим він є, не змінюючи своєї якості як сукупності корінних його властивостей. Цією категорією предмет охоплюється в єдності, синтезі його кількості та якості.

Категорія ***стрибка*** дає уявлення про момент або період переходу до нової якості. Момент – це ситуація, коли стара якість перетворюється на нову відразу, раптово, цілком; період – ситуація, коли стара якість змінюється не відразу, не одноактно, а поступово.

Взаємозв'язок цих категорій і виражає сутність закону взаємопереходу кількісних змін у якісні. Ця сутність полягає в наступному. Поступове накопичення кількісних змін (ступені і темпи розвитку предмета, число його елементів і т.д.) в певний момент часу обов'язково призводить до якісних перетворень предмета (стрибка) і виникнення нового предмета, нової якості. Останнє, в свою чергу, здійснює зворотну дію на характер і кількісних змін (наприклад, перетворення одних хімічних елементів в інші в залежності від змін величини заряду ядра атому і т.п.).

Закон заперечення **заперечення** виражає спрямованість, спадковість розвитку і його форму. Однією з найважливіших категорій закону є категорія "заперечення", яка виражає:

- а) процес знищення предмета в результаті дії переважно зовнішніх сил і факторів, тобто усунення і існування даного предмета як цілісної системи, кінець його розвитку (зовнішнє "даремне" заперечення, деструкція);
- б) самозаперечення як внутрішній момент розвитку з утриманням позитивного змісту заперечуваного ("зняття"). В процесі розвитку обидва види заперечення тісно взаємопов'язані, але визначну роль відіграє, врешті решт, внутрішнє заперечення. Закон заперечення заперечення – закон, який виражає поступовий, наслідковий, циклічний характер розвитку і його форму: "спіраль".

Форма циклічного розвитку в цьому законі – "тріада", вихідний пункт якого – заперечення; другий момент – заперечення першого заперечення; третій момент – заперечення другого заперечення. Г.В.Ф. Гегель схематично пояснював це наступною схемою: теза – антитеза – синтез.

Дію даного закону можна побачити в цілісному, відносно завершеному процесі розвитку. Даний закон не можна представляти як жорстку схему, якою можна користуватися у всіх сферах, тим більше "втискувати" в цю схему всю дійсність в її різноманітності, а також поліваріантний процес пізнання. Свого часу представники діалектико-матеріалістичного напрямку в філософії надавали великого значення законам діалектики, як законам об'єктивного світу, зауважуючи, що закони діалектики є і закони мислення, а діалектика є теорія пізнання...

Категорії діалектики (частина 1)

Категорії діалектики – це поняття, які відображають найбільш загальні та істотні якості, сторони, зв'язок і відношення дійсності та пізнання. В історії філософської думки були теоретичні суперечки стосовно визначення категорій, а саме: субстанційна їх якість. Хоча Б. Рассел – представник неопозитивізму – взагалі наголошував на недоцільності введення цього

терміну в філософію, все ж таки ця проблема посідала чільне місце в наукових доробках ще за часів античності.

Субстанційними характеристиками категорій є біполярність як системність категорій, визначеність, змістовний аналіз категорій, рівень абстрагування, мовне закріплення категорій. Ще в давньоіндійській філософській літературі значилося, що "категорії – це об'єкт, означений словом".

Для сучасної філософії, зокрема гносеології, актуальною є проблема усвідомлення категорій людиною. Науковці виділяють, принаймні, три умови цього процесу.

Перша умова полягає в тому, що усвідомлення категорій відбувається завдяки соціальному спілкуванню. У багатьох філософів, зокрема, Гегеля, Фіхте та психологів (Виготський, Рубінштейн, Піаже) склалася думка, що людина спочатку існує для інших, а потім "приходить до усвідомлення самого себе через відношення до нього інших людей" (Рубінштейн).

Друга умова полягає в тому, що причиною усвідомлення категорій у філогенетичному відношенні було відокремлення розумової діяльності від фізичної. Завдяки цьому пізнавальна діяльність, її зміст і форма в цілому, зокрема категорій, можуть стати і стають спеціальним предметом дослідження.

Третьою умовою і причиною усвідомлення категорій є наявність проблемних ситуацій у подальшому житті. Згідно Узнадзе, такого типу складнощі породжують "акт об'єктивації", а разом з ним з'являється і мислення в категоріях.

Категоризація дійсності відбувається в наступних типах:

1. Первинна категоризація або номінація предметного світу. Завдяки мові (слову) відбувається узагальнення процесів реального світу, слово виконує роль категорії для визначення сукупності речей і процесів. Таке становлення категоризації відбувається завдяки практичній взаємодії з речами.
2. Наглядно-дійова категоризація предметного світу полягає в тому, що предмети групуються не на основі будь-якої ознаки, а на підставі певного акту діяльності.
3. Абстрактна категоризація акцентує увагу на схожості предметів у певній ознаці.
4. Категоризація як розчленування буття полягає в розчленуванні світу у відповідності до його атрибутивних якостей, а саме: кількість, якість, міра, відношення і т. ін.

Складність категоризації дійсності, співвідношення її типів виливається в різноманітні види типологізацій категорій. Так, можна зустріти поділ категорій на основні, світоглядні, категорії розвитку і пізнання. В. С. Біблер ділить систему категорій на "чотири кола": – категорії буття як цілого (світ, простір, рух); – категорії відображення світу як взаємодії (причина – наслідок, – категорії відображення світу як процесу; – категорії практичної діяльності. Д. Я. Джохадзе поділяє категорії на категорії емпіричних наук та категорії філософських наук. М.П.Макаров вводить наступну класифікацію категорій:

- а) онтологічні і гносеологічні категорії (природа, рух, простір, час);
- б) онтологічні, логічні, гносеологічні категорії (кількість, якість, протиріччя);
- в) категорії пізнання (сприйняття, досвід, інтерес);
- г) категорії діалектичної логіки (історичне і логічне, індукція та дедукція).

Незважаючи на різноманітність класифікацій категорій, слід зазначити, що основною якістю категорій діалектики є їх біполярність, тому слід розглянути наступні пари категорій: – одиничне, загальне, особливе; – явище, сутність; – форма, зміст; – частина – ціле; – причина – наслідок; – необхідність, випадковість; – свобода – необхідність; – можливість – дійсність.

Діалектика необхідності і випадковості передбачає два суттєвих моменти:

- суть першого полягає в тому, що випадковість виступає формою виявлення необхідності. Необхідність – це внутрішня тенденція, що об'єднує багатоманіття речей і процесів, вона не зводиться ні до окремого факту, ні до суми фактів. Не розчиняючись у масі явищ, необхідність, водночас, не існує поза ними, окремі випадкові події виявляють

необхідність, а необхідність, яка не виявляє себе у випадковостях, – це уявна необхідність.

- другий момент акцентує увагу на випадковості як доповненні необхідності. З випадковостей будується необхідність, вона прокладає собі шлях через безліч випадковостей, при цьому випадковість завжди залишається по той бік необхідності, ніколи не зливається з нею.

Також категорія необхідності може бути розглянута через свою іншу протилежність, а саме – категорію свободи.

Класична філософська спадщина наголошує на тому, що абстрактної свободи не існує: свобода завжди конкретна і відносна. Навпаки, в залежності від умов, люди можуть бути вільними чи ні, якщо вони реалізували свободу в одних сферах діяльності та були позбавлені неї в інших. Ступінь свободи може бути різний від свободи волі у виборі цілей, через свободу у виборі засобів до свободи пристосування до дійсності.

Представники екзистенційної філософії наголошують на свободі як сутності, яка вивільнена від необхідності. Оскільки людина сама себе формує і повинна це робити без оглядання на будь-які зовнішні гарантії прогресу, остільки світ людини – це світ її свободи. Людині не треба боротися за свободу. Людина з самого початку вільна, вона приречена бути вільною. Вільна людина – це свого роду проект, постійно відкритий у майбутнє; людина завжди знаходиться в ситуації вибору.

Діалектика свободи і необхідності полягає в тому, що в реальній дійсності свобода присутня в необхідності в безперервному ланцюгу свободи вибору, яка реалізована людьми в минулому і призвела суспільство до даного стану розвитку. В свою чергу необхідність присутня у свободі у вигляді об'єктивних обставин і не може перетворитися у дійсність завдяки вільній свободі й діяльності людей.

Категорії діалектики (частина 2)

Наступна пара біполярних категорій, що описують стадії проникнення в сутність процесів, – це категорії "можливість – дійсність". Їх називають модальними, бо об'єктивна реальність відображається в них з точки зору характеристик, які тільки повинні були розкритими.

Можливість – філософська категорія, яка відображає об'єктивно існуючий і внутрішньо зумовлений стан предмета у його незавершеному, потенційному розвитку.

Дійсність називають реалізовану можливість, все те, що має наявне буття.

Дійсність можна назвати здійсненою можливістю. У філософії виділяються наступні види можливостей:

- реальна можливість, для реалізації якої склалися всі необхідні умови;
- формальна можливість (абстрактна), можливість із низькою ймовірністю здійснення;
- неможливість – можливість з нульовою ймовірністю здійснення.

Отже, категорії діалектики співіснують саме завдяки протиріччю, яке є внутрішнім джерелом їх саморуху і саморозвитку, поглиблення і збагачення їх змісту, переходу однієї категорії в іншу, становлення і виникнення нових категорій.

Поняття і категорії, що не відображають протирічність самих речей, не можуть відобразити істину. Г.В.Ф. Гегель акцентував увагу на тому, що категорії діалектики необхідно розглядати як протилежності, що взаємодіють між собою. При такому розумінні одна категорія виступає як необхідний момент іншої.

Отже, взаємне проникнення і опосередковування як форма зв'язку парних категорій утримує в собі в якості передумови тотожність протилежностей. Саме в тотожності можна вбачати перехід категорій одна в одну як конкретну єдність протилежностей. Кожна пара логічних категорій, фіксуючи реальні суперечливі якості й відношення процесів дійсності, відображає їх не як мертві, нерухомі, а як ті, що розвиваються, переходять одна в одну. Такий перехід означає розвиток і розв'язання протиріччя, що існують між ними. В результаті розв'язання протиріч між предметами одна категорія за певних умов перетворюється в іншу: одиничне стає загальним, необхідність – випадковістю, можливість – дійсністю, наслідок – причиною тощо. Оскільки категорії переходять одна в одну, то між ними немає абсолютних розбіжностей. Те, що в одному відношенні є причиною, в іншому може бути наслідком, те, що в одних умовах є необхідністю, в інших – випадковістю.

Це пояснюється тим, що в самій дійсності немає абсолютної межі між протилежностями. Мислення, користуючись гнучкими, живими, рухливими категоріями, має можливість адекватно відображати природу як процес. Саме тотожність протилежностей як найвищий вираз гнучкості понять є найбільш адекватною формою відображення в думках людини процесу саморуху і розвитку предметів і явищ на основі боротьби протилежностей. Гегель наголошує на тому, що в тотожності слід бачити розбіжності, більше того, слід усвідомлювати внутрішню тотожність речі, яка може лише існувати саме в єдності з розбіжністю. Це внутрішнє протиріччя речі і дає можливість їй для подальшого розвитку. Тільки взаємозалежність понять, їх перехід одного в інше під час пізнання протирічної сутності речей дозволяє побачити перелив протилежностей одна в одну. В цьому складному і безперервному переході протилежностей і здійснюється діалектичний розвиток. Так, взаємодія причини і наслідку відображає таку форму зв'язку речей, в якій явище одночасно може бути і як таким, що відчуває дію іншого і таким, що

діє на інше явище. Відношення зворотного переходу характеризує взаємозв'язок будь-якої пари біполярних категорій, наприклад, у процесі розвитку можливість перетворюється в дійсність, в якій вона "знімається", "заперечується", в той же час, у дійсності поєднані риси можливості, в дійсності утримується те, що було життєздатним у можливості.

Принцип подвійної єдності протилежностей допомагає зрозуміти, яким чином діалектика досягає непротирічності мислення, користуючись, разом з тим, суперечними судженнями.

Діалектична логіка не допускає логічної протирічності, за допомогою суворих та непротирічних понять вона дає можливість говорити про внутрішньо протирічні речі. Для непротирічного міркування про протирічні об'єкти необхідно перевести це міркування в площину того відношення, в якому сторони цих об'єктів, що суперечать одне одному є тотожними в діалектичному сенсі. Саме такою формою здійснення єдності протилежностей є парність категорій, в якій діалектичний розгляд предмета в процесі розвитку констатує кінець однієї стадії в розвитку і початок переходу до іншої. Іншими словами, в парних категоріях відображений один із аспектів протиріччя – аспект плинної єдності категорій. Однак, протилежність категорій є відносною. Звідси випливає важлива методологічна вимога: не догматизувати категорії, не перетворювати їх в абсолют, а підходити до них конкретно-історично, зважаючи на той зміст, яким вони наповнюються саме за цих об'єктивних обставин.

Ігнорування відносності протилежностей, зв'язку між парними категоріями призводить до метафізики і суб'єктивізму, софістики і еклектики.

Взаємоперехід категорій не є безмежним, він відбувається в певній мірі, яка обумовлена мірою самих речей. Якщо предмети, не втрачаючи своєї кількісно-якісної визначеності, знаходяться в межах певної міри, категорії діалектики також зберігають свою визначеність. Але, як тільки порушується ця міра предмета і стрибкоподібно в результаті якісних змін відбувається його перехід з одного стану в інший, категорії також взаємоперетворюються, переходять одна в одну. Взаємозалежність протилежних сторін складає перший ступінь у пізнанні руху протиріч предметів і їх відображення в діалектиці понять. Перехід протилежностей і, відповідно, понять одне в одне – це вже другий ступінь в більш глибокому пізнанні сутності діалектичного руху протилежностей.

Діалектика в об'єктивному світі починається зі зв'язку і взаємозалежності протилежностей, які потім, поглиблюючись, переходять одне в одне. Ця об'єктивна логіка руху предметів і явищ знаходить своє відображення в діалектиці понять. У цьому є яскравий прояв гнучкості категорій діалектики.

Категорії діалектики, як і всі наукові поняття, не є застиглими, раз і назавжди даними формами думки, а у відносності руху предметів і явищ дійсності зазнають якісних змін. у ході наукового пізнання цей процес обумовлює подальше збагачення, поглиблення змісту старих понять, їх конкретизацію. Виникнення нових категорій обумовлено тим, що старі категорії на певному етапі розвитку науки є недостатніми, обмеженими, що придатні лише для опису вузького кола явищ, що не здатні адекватно відобразити деякі нові процеси, які відбуваються в об'єктивній дійсності. В таких випадках виникає протиріччя між старими поняттями (формою) і новими надбаннями науки (змістом). Це протиріччя розв'язується заміною застарілих понять новими, які відображають більш глибоку сутність речей. Удосконалюючи засоби своєї абстрактної мисленнєвої діяльності в процесі пізнання, людина змінює та удосконалює категоріальний апарат свого мислення.

"Діалектика як методологія пізнання"

Мета заняття: сформувати знання про діалектику як вчення про розвиток, її принципи, категорії, закони та особливості їхнього застосування.

Методичні рекомендації:

Методичні рекомендації проведення семінарського заняття розробляються на кафедрі філософії на підставі робочої програми, з врахуванням мети, цілей та завдань вивчення дисципліни під час підготовки фахівців зі спеціальності «Фізична реабілітація».

На семінарському занятті приділяється увага:

- виробленню у студентів ціннісно-орієнтаційної позиції;
- формуванню навичок аналітичної діяльності та вміння оперувати теоретичними положеннями, філософськими категоріями, аналізувати інформацію.

Рекомендації щодо підготовки до семінарського заняття:

1. Ознайомитися із методичними рекомендаціями до Змістового модуля №2 дистанційного курсу «Філософські студії».
2. Опрацювати лекційний матеріал до теми №7 Змістового модуля №2 дистанційного курсу «Філософські студії».
3. Звернути увагу, що інформацію, необхідну для виконання семінарських завдань, можна знайти в електронних джерелах, розміщених в системі.

Завдання для виконання:

1. Історичні форми діалектики.

2. Основні принципи діалектики.
3. Діалектика як система категорій.
4. Закони діалектики.

Рекомендована література:

1. Адорно Т. Негативная диалектика. Москва: Научный мир, 2003. 374 с. – Режим доступу: https://filosof.at.ua/_ld/0/6_x78.pdf
2. Ватин И.В., Кохановский В.П. Диалектический метод и социальная реальность. – Ростов н/Д.: Изд-во Ростовского ун-та, 1990. – 176 с.
3. Джохадзе Д.В., Джохадзе Н.И. История диалектики. Эпоха античности. – М.: КомКнига, 2005. – 328 с. – Режим доступу: http://www.logic-books.info/sites/default/files/dzhohadze_d.v._dzhohadze_n.i._istoriya_dialektiki_e_poha_antichnosti.pdf
4. Діалектика : навчальний посібник / Василь Лисий. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 480 с.
5. Іщенко Ю. Діалектика і толерантність (Сократ versus Геракліт) // Філософсько-антропологічні студії 2001. К.: Стилос, 2001. С. 223–238.
6. Развитие как регулятивный принцип / В.П. Кохановский, Е.Я. Режабек, М.С. Орынбеков и др.; Отв. ред. В.П. Кохановский. – Ростов н/Д.: Изд-во Ростов. ун-та, 1991. – 104 с.
7. Энгельс Ф. Диалектика природы. – М.: Политиздат, 1987. – 349 с. – Режим доступу: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s01/z0001011/st000.shtml>

Форма подання виконаної роботи:

Робота надсилається у вигляді файлу в текстовому редакторі Microsoft Word. Текст оформлюється шрифтом Times New Roman. Розмір шрифту – 14 пт, міжрядковий інтервал – 1,5, абзацний відступ – 1,25; поля: верхнє, нижнє – 20 мм, ліве – 30 мм, праве – 1,5 мм; текст вирівнюється по ширині. Виділення фрагментів тексту можливе півжирним та курсивним накресленням.

Структура роботи: титульний аркуш; зміст (план); викладення відповідей на поставлені завдання, оформлені у розділи; висновки; список використаних джерел.

Обсяг роботи: до 8 сторінок.

На титульному аркуші роботи вказуються офіційна назва навчального закладу, факультету, кафедри; прізвище, ім'я, по-батькові автора роботи, повна назва теми; місто, де знаходиться навчальний заклад, і рік написання

роботи. Після титульного листа подається зміст роботи з точною назвою кожного розділу і вказуванням його сторінок.

Критерії оцінювання:

Максимальна оцінка за завдання семінару - 10 балів.

№ з/п	Критерії оцінювання роботи	Максимальна <u>кількість</u> балів
1	Глибина і повнота розкриття завдань	5 балів
2	Повнота використання рекомендованої літератури	1 бали
3	Обґрунтування висновків	1 бали
4	Грамотність, стиль викладу, оформлення роботи	2 бал
5	Обсяг виконаної роботи	1 бал

Самостійна робота №7

Тема: Діалектика як методологія пізнання.

Мета: Студенти повинні мати загальні теоретичні уявлення про діалектику як вчення про універсальні зв'язки, зміни, розвиток, історичні форми діалектики, принципи діалектики, основні закони діалектики, діалектику єдності і боротьби протилежностей, заперечення, категорії діалектики. Уміти використовувати загальні філософські поняття в аналізі конкретних наукових проблем.

Хід роботи:

Виконайте наступні творчі вправи (на одну них дайте розгорнуту письмову відповідь з викладенням власної світоглядної позиції):

Завдання 1

Яка гносеологічна позиція виражена в наступному фрагменті поетичного тексту: "Мирозданье постигая, Все познай, не отбирая: Что - внутри, во внешнем сыщешь; Что вовне, внутри отыщешь. Так примите ж без оглядки Мира внятные загадки" (И.В.Гёте).

Завдання 2

Як називається філософський напрямок, відображений в наступній тезі: "Знання людини ніколи не досягають більшого, ніж дають йому почуття. Усе, що недоступно почуттям, недоступно і для розуму" (К. Гельвецій).

Завдання 3

Яке трактування джерел пізнання поділяється автором: "Вище знання природжене знання. Нижче знання, придбані навчанням. Ще нижче знання, придбані в підсумку подолання труднощів" (Конфуцій).

Завдання 4

Яка гносеологічна позиція доводиться філософом: "Усі думки і дії нашої душі випливають із її власної сутності і не можуть бути їй повідомлені ... почуттями" (Г.Лейбніц).

Завдання 5

Охарактеризуйте позицію агностицизму, наведіть аргументи або приклади на доказ тези: "Світ непізнаваний".

Завдання 6

Як ви розумієте міркування Ф.Бекона: "Емпірики, подібно мурахам, тільки збирають і задовольняються зібраним. Раціоналісти, подібно павукові, роблять тканину із самих себе. Бджола обирає середній спосіб: вона збирає матеріал із садових і польових квітів, але розташовує і змінює його по своєму вмінню. Не відрізняється від цього і справжня справа філософії" (Ф. Бекон).

Завдання 7

Як з різних гносеологічних позицій можна відповісти на питання: Чи надана людині, коли вона бачить червоне, відчуває тверде тощо, об'єктивна реальність чи ні?

Завдання 8

Які аргументи Ви можете навести для обґрунтування тези: "Світ пізнаваний". Як із цим твердженням поєднати відомий парадокс процесу пізнання, чим більше ми знаємо, тим більше межа непізнаного.

Завдання 9

Доведено, що в природі немає червоного, зеленого, жовтого... Чому ж всі ми визначаємо кольори однаково?

Завдання 10

Яка гносеологічна позиція відображена в наступному міркуванні: "Оскільки зовнішні об'єкти так, як вони з'являються почуттям, не дають нам шляхом своїх операцій в одиничних випадках ідеї сили, або необхідного зв'язку, подивимося, чи не виводиться ця ідея за допомогою рефлексії над операціями нашого власного духу і чи не скопійована вона з якого-небудь внутрішнього враження?" (Д. Юм).

Завдання 11

Чим відрізняється зоровий образ об'єкта в людській свідомості від фотографії? Яке зображення більш точно, адекватно відбиває об'єкт? Аргументуйте свою відповідь.

Завдання 12

Якщо світ навколо нас суперечливий, то і пізнання його повинне бути суперечливим, тільки в цьому випадку воно буде істинне. Чи впливає з цього, що несуперечливе пізнання - помилка?

Завдання 13

Світ перебуває в постійній зміні, русі, розвитку: ми ж результати пізнання світу, що розвивається, прагнемо представити в закінчених, статистичних положеннях істинах. Як це протиріччя вирішується в різних гносеологічних концепціях?

Завдання 14

Проаналізуйте гносеологічну позицію філософа: "Я бачу цю вишню, я сприймаю дотиком її, я куштую її... Отже, вона реальна. Усунь відчуття м'якості, вологості, червоності, терпкості і ти знищиш вишню. Тому що вона не є буття, відмінне від відчуттів, то вишня ... є не що інше, як з'єднання почуттєвих вражень або уявлень, сприйманих різними почуттями" (Дж. Берклі).

Завдання 15

Ведь ум творит, И может даже заселить планеты Созданиями, светлее всех живущих, И дать им образ долговечной плоти. ... безмерна мысль,

Ведь мысль дремлотная вмещает годы, Жизнь долгую сгущает в час один (Д.Ж. Байрон).

Яка характерна риса мислення тут відзначена? Як ця особливість інтерпретується в різних гносеологічних концепціях?

Завдання 16

"Істина це те, що спрощує світ, а не те, що створює хаос" (А. де Сент-Екзюпері).

Яка особливість істинного знання тут підмічена? Які трактування істини ви знаєте?

Завдання 17

Дайте визначення поняття "об'єктивна істина". Якщо всі люди зникнуть і на "голій" Землі залишаться тільки книги, то чи залишаться істини?

Аргументуйте свою відповідь.

Завдання 18

Які протилежні гносеологічні позиції зіштовхує М.Горький у наступному тексті: "...У всьому Міщанин робить існування людини корисним або забавним для себе. Він любить, щоб у будинку в нього стояли міцні, зручні меблі, а в голові були міцні, надійні істини, за якими він міг би добре вкрити себе від напору нових віянь думки. І тому він завжди квапиться зробити зі сміливих здогадок. Людині що-небудь корисне для свого побуту саме його роботі життя зобов'язане такою масою оман і забобонів, які він вважає істинами випробуваної міцності. Йому набагато зручніше вірувати він хоче жити спокійно і він не любить мислити, тому що Думка невпинно шукає і творить, досліджує створене нею і руйнує, і знову творить" (М. Горький).

Завдання 19

"І яке мірило істини може бути ясніше і вірніше, як не сама істинна ідея? Як світло виявляє і саме себе і навколишню тьму, так і істина є мірило і самої себе і неправди" (Б. Спіноза).

Чи згодні ви з філософом? Які критерії істинного знання існують?

Завдання 20

"Не слід забувати, що критерій практики ніколи не може по самій суті справи, підтвердити або спростувати повністю якого б то не було людського уявлення" (В. Ленін)

Практика є одночасно абсолютним і відносним критерієм істини. Поясніть цю тезу.

Завдання 21

Розповідають, що англійський вчений Дж.Томсон, що відкрив в 1897 р. електрон, був збентежений, і навіть вражений тим, що знайшов, тому що не міг повірити в існування тіл, які були б менше атома. Не без коливань далися йому перші виступи перед колегами і перші публікації, тим більше що сприйняли його повідомлення, м'яко говорячи, без ентузіазму. Дайте філософський коментар даному історичному факту.

Завдання 22

"Що істинно, те абсолютно істинно саме по собі; істина тотожно єдина, чи сприймають її в судженнях люди або чудовиська, ангели або боги... Навіть якби всі підвладні притягання маси зникли, закон притягання тим самим не знищився б, але просто залишився за межами можливого застосування" (Е. Гуссерль).

Проаналізуйте гносеологічну позицію автора.

Завдання 23

Чи згодні Ви з наступним зауваженням А.Пуанкаре з приводу "незвичайних" геометрій: "Чим більше ці побудови віддаляються від самих звичайних

концепцій і, отже, від природи ... , тим ясніше видно для нас, що може зробити людський розум, коли він звільняється усе більше і більше від тиранії зовнішнього світу".

Завдання 24

Проаналізуйте наступне висловлення М.Борна: "Спостереження або вимір ставляться не до явища природи як такого, а тільки до аспекту, під яким воно розглядається в системах відліку, або до проєкцій на систему відліку, що, саме собою, зрозуміло, створюється всією застосовуваною установкою".

Завдання 25

Які гносеологічні проблеми відбиті в наступному міркуванні Е.Маха: "У повсякденному мисленні і у повсякденному мовленні протиставляють звичайно гадане, ілюзорне дійсності. Тримавши олівець перед нами в повітрі, ми бачимо його в прямому положенні; опустивши його в похилому положенні у воду, ми бачимо його зігнутим. В останньому випадку говорять: "Олівець здається зігнутим, але в дійсності він прямий". Говорити в подібних випадках про ілюзію має сенс із погляду практичного, але ніяк не наукового. У такій же мірі не має ніякого змісту... часто обговорюване питання, чи існує дійсно мир, чи він є лише ілюзія...".

Завдання 26

Про яке протиріччя процесу пізнання йде мова в наступному твердженні: "Діалектика, як роз'ясняв ще Гегель, містить у собі момент релятивізму, заперечення, скептицизму, але не зводиться до релятивізму"? (В. Ленін).

Завдання 27

Яка особливість процесу пізнання помічена в наступному висловленні: "І день, і ніч перед нами сонце ходить, однак прав упертий Галілей!""?

Завдання 28

На яку особливість пізнання, звертав увагу Ф.Бекон, стверджуючи, що Істина донька Часу, а не Авторитету?

Завдання 29

Про яку особливість пізнання і про яке протиріччя процесу пізнання йдеться в наступному зауваженні: "Щоб пізнавати, людина повинна роз'єднувати те, чого не варто було б роз'єднувати..." (І. Гете)

Завдання 30

Абсолютизацію якої сторони процесу пізнання іронічно критикує філософ у наступному питанні: "Якщо міль роз'їла і з'їла всю шубу, чи значить це, що вона цю шубу зрозуміла і вивчила?" (О. Лосев).

Поради до виконання роботи:

1. Проаналізувати та узагальнити опрацьований матеріал.
2. Дайте відповіді на питання у вигляді конспекту.
3. Представити результати роботи у вигляді електронного документу формату Microsoft Word.

Лекція №8. Проблема людини в філософії (4 год.)

Специфіка філософського розуміння людини. Проблема сутності людини в історії філософії

На відміну від багатьох конкретних наук, які вивчають окремі специфічні аспекти буття людини, філософія прагне виробити *цілісне* уявлення про людину. Виконуючи свою світоглядну функцію, вона шукає відповіді на гранично загальні питання: Що є людина? Яке її місце і призначення у світі? У чому сенс буття, її свобода, щастя, ідеали? Філософська дисципліна, у центрі якої стоять такого роду питання, називається *філософською антропологією*.

Нині все гострішою є необхідність об'єднання знань різних наук про людину в цілісну систему, де філософії належить найважливіша роль. Правда, поки що спроби створити таку систему нашої хвужуться на багато труднощів. Справа в тому, що людина - це не просто об'єкт, серед інших об'єктів світу, людина - це суб'єкт, здатний змінювати світ і самого себе. До людини не можуть бути цілком застосовні об'єктивні формули типу: “зрозуміти - значить виразити у поняттях”. При такому підході поза межами пізнання залишається найголовніше в людині - його індивідуальність. Людина як предмет пізнання не може бути виражена тільки в загальних поняттях, схемах, адже це завжди унікальний, особливий світ, що вимагає особливих засобів пізнання. В сучасній філософії все більше стверджується *багатомірність* підходів у вивченні людини.

Центральне питання філософської антропології - в чому сутність людини? - і сьогодні не втратило своєї гостроти і значимості. В історії філософії спроби відповісти на це питання в тій чи іншій мірі відкривали завісу над таємницею людини, однак доводиться констатувати, що вони приводили до протиставлення в людині природного і духовного, природного і соціального.

Матеріалістичні напрямки тяжіли в основному до натуралізму (nature - природа). Вони виходили з ідеї, що людина є продуктом природи, і її сутність задана самою природою. Як будь-яке природне явище, людина підпорядковується природній необхідності. Така позиція корениться в античності, у поглядах Демокріта. У Новий час у вченнях французьких матеріалістів XVIII ст. стверджується, що людина, насамперед, природна істота і всі її властивості, у тому числі і мислення, пояснюються *природним* походженням. Свого найвищого розвитку таке трактування людини досягло у філософії Л.Фейєрбаха. Справедливо критикуючи ідеалізм за абстрактне розуміння людини, за розрив духу і тіла в ідеалістичних трактуваннях людини, Фейєрбах прагне всіляко довести, що людина, насамперед - це *природна, чуттєва істота*. Саме в сфері міжлюдського спілкування ("Я" і "Ти") і здійснюється реалізація людиною своєї родової сутності. Почуття, любов Фейєрбах вважав найбільш глибинною сутністю людини. Любов - це те, що пов'язує людей і поєднує суспільство, і що взагалі робить людей людьми.

З природних факторів виводить сутність людини Ф.Ніцше. Сутністю людини він вважав *волю* до влади. Будь-яке життя, за Ніцше, це специфічна воля до акумуляції сили, вона прагне до максимуму почуття влади, до розширення свого "Я", до експансії, що характерно для всього живого, у тому числі - і для людини. Концепція Ніцше склалася під впливом його попередника А.Шопенгауера, але в ній відчувається також вплив соціал-дарвіністських ідей. Нагадаємо, що соціал-дарвінізм стверджував: двигуном розвитку суспільства є боротьба за існування, у ході якої виживають найсильніші.

На початку XX ст. іншу концепцію пояснення сутності людини особливостями її природної, тілесної організації розробив З.Фрейд. Він вважав, що визначальним у людській життєдіяльності є не воля, не розум, а могутні підсвідомі потяги статевого інстинкту, так званого лібідо (пристрасть, потяг), пізніше – мартидо (смерть). Дослідження області підсвідомого, його структури, впливу на індивідуальне життя людини було, безумовно, заслугою Фрейда. Але Фрейд абсолютизував впливи біологічних інстинктів у житті людини, стверджуючи, що "Я" (тобто свідомість) не є «господарем у власному будинку», що розум безпорадний у порівнянні з людськими прагненнями.

Представники *соціобіології* (Е.Уїлсон, Р.Докінс та ін.) вбачають ключ до розуміння людини в молекулярній генетиці. Вони проголошують універсальність егоїзму, який генетично обумовлений.

Як бачимо, спроби виявити сутність людини, виходячи виключно з природних факторів, приводять до крайніх висновків. Однак, поряд з цим в історії філософії складався і принципово інший напрямок дослідження сутності людини. Розуміння "надприродної сутності" людини розробляли всі течії релігійної філософії і теології. Вони виходили з того, що творцем

людини є Бог. Людським у людині є те, що поєднує його з Богом - його "божественна" душа.

Як уже зазначалося раніше, в українській філософії склалась оригінальна релігійно-філософська концепція сутності людини, що отримала назву "філософія серця" (Г.Сковорода, П.Юркевич). Відповідно до неї визначальним у людині, даним їй від Бога, є "*сердечність*" – найвищі моральні почуття – прагнення до добра, любов до інших і т.д.

З *надприродних* факторів виводять сутність людини різні форми об'єктивного ідеалізму. Класичними в цьому відношенні є філософські вчення Платона і Арістотеля, а в Новий час - Гегеля. Ідеалізм вбачає сутність людини в розумі, свідомості, самосвідомості.

Видатною заслугою класичної німецької філософії є розгляд діяльнійшої сутності людини. Людина тут постає у вигляді суб'єкта, що творить свою власну сутність. Особливо у філософії Гегеля діяльність подана як процес самопородження людини. Однак німецький ідеалізм розглядає діяльність тільки як *духовну, теоретико-пізнавальну*. Крім того, представники німецької класики висунули й обґрунтували тезу про те, що необхідною умовою становлення людини є засвоєння нею загальнолюдської культури. Від природи людський індивід – людина лише в можливості. Справжньою людиною він стає тільки *в суспільстві*, вбираючи в себе предметний світ людської культури. Таким чином, Гегель підвів до розуміння того, що необхідно теоретично осмислити сутність праці і з'ясувати роль *соціокультурних чинників* у сутнісних характеристиках людини.

Це завдання здійснив К.Маркс. Марксистська концепція людини пов'язана з ідеєю *праці*, і на цій основі він розробив розуміння людини як *суспільно-історичного суб'єкта*. За Марксом, людина є природною істотою, але такою, що не знаходить у природі всіх необхідних засобів для свого існування, і тому змушена практично змінювати світ і тим самим стверджувати себе як людину. Але працю Маркс розглядає в більш широкому аспекті, ніж Гегель, як усю матеріально-перетворюючу діяльність, як суспільне виробництво, як суспільно-історичну практику. Людська праця може здійснюватися лише як *суспільна* діяльність. Тому Маркс розглядає людину як *суспільну істоту*. В своїх "Тезах про Фейєрбаха" він формулює думку про те, що сутність людини не задана людині від природи. У своїй діяльності *вона є сукупність усіх суспільних відносин*. Але якщо сутність людини обумовлена відносинами, що склалися в суспільстві, то і зміна людини, її розвиток залежить від зміни цих відносин. Тому перед Марксом постало завдання здійснити конкретний аналіз суспільних відносин і, в першу чергу, матеріальних, економічних, які є базисними в суспільстві.

Такий підхід до розуміння сутності людини мав безсумнівно велике значення, тому що в рамках його вдалося у певній мірі перебороти розрив між природним і духовним у людині і виявити сутнісні характеристики

людини (свідомість, мова, соціальність, універсальна воля, творчість). Але в подальшому розвитку цієї концепції акцентування уваги на соціальній сутності людини поступово вилилось в спрощений соціологізм, коли людина інтерпретувалась як “*homo oeconomicus*”, а все індивідуальне в ній просто ігнорувалося. Між тим, людина - не тільки суб'єкт діяльності, продукт суспільних відносин; це істота, що любить, страждає, сподівається, вірить, сумнівається, тобто має всю гаму неповторних почуттів. Тобто розуміння людини повинно розкривати особливості людського існування *на індивідуальному рівні*.

Усвідомлення цієї обставини знайшло відображення в сучасній західній філософії, особливо в таких напрямках як екзистенціалізм, філософська антропологія, персоналізм.

У філософії *екзистенціалізму* людина розуміється через унікальний засіб її особистісного існування у світі (лат. «екзистенція»). Екзистенціалісти стверджують, що людина не визначається ніякою зовнішньою шкалою: ні природою, ні суспільством. Має значення тільки її власне існування. Людина сама визначає свою сутність. У неї *існування передує сутності*. Це означає, що людина спочатку з'являється у світі, прагне до своїх цілей, обирає своє життя, творить саму себе, свою сутність. Сфера соціального буття уніфікує людей, знеособлює їх. Справжнє ж буття – це внутрішній світ, це значить - бути самим собою, при будь-яких обставинах залишаючись вільним. І справжнє буття людини-в-світі розвивається в емоціонально забарвлених екзистенціалах: у страху, турботі, розпачі, любові і т.п. Але найважливіше – те, що людина розкривається в пограничній ситуації, де вона «народжується» як людина і перевіряються на міцність її істинно людські якості.

Значний внесок у розробку проблеми людини внесла *філософська антропологія* (М.Шелер, А.Гелен та ін.), яка орієнтує на цілісне сприйняття феномена людини. Людина, на думку М.Шелера, не може бути зведена до однієї якоїсь сутнісної риси, наприклад, до розуму. Насправді людина не має константно визначеної сутності, а завжди є напрямом руху самого буття, вона завжди потенційно недовершена.

Співзвучні цьому ідеї *персоналізму* (акцентування уваги на самоцінності індивідуального існування, спроби розгляду внутрішніх вимірів особистості і т.д.). Як бачимо, у різних напрямках філософії знайшли відображення такі найважливіші характеристики людини, як природне, соціальне, духовне начала. Але людина є цілісність, у якій усі ці моменти знаходяться в складній взаємодії й абсолютне протиставлення їх ні теоретично, ні, тим більше, практично, неприпустимо.

Єдність природного, соціального і духовного в людині. Проблема антропосоціогенезу

Людина – жива система, єдність природного і соціального, тілесного і духовного, спадкоємного і набутого в процесі життя. Тільки враховуючи всі ці характеристики, можна зрозуміти цілісність людини.

Безсумнівно, людина є *природна* істота. У якості такої вона наділена природними задатками, потягами, інстинктами. Людина генетично успадковує специфічно людська будову тіла, структури мозку, нервової системи. Людина як природна істота відчуває пульсацію космосу в біологічних ритмах свого організму. Як всяке природне явище, людина смертна.

Однак біологічна природа людини є щось вихідне, але недостатнє для пояснення людини та її історії. Справа в тому, що людина така природна істота, умови існування якої не дані їй природою в готовому вигляді. Природа виступає лише передумовою її діяльності у задоволенні потреб. Саме в *діяльності*, зміні природи і виявляється специфічність буття людини. Вважається, що у людини немає генетично запрограмованого способу життєдіяльності, як у тварин. Вона може освоїти не просто різні види діяльності, але і змушена освоювати світ “по мірці будь-якого виду” (К.Маркс), тобто освоювати його *універсально*. Якщо тварина діє в силу фізіологічної необхідності, то людина діє справді по-людськи, коли вона *вільна* від такої потреби, тобто коли вона вимірює світ по мірках користі, краси, добра. *Універсальність* є найважливішою сутнісною характеристикою людини. Здатність універсально змінювати світ означає, що людина є вільна істота і творча, яка своєю діяльністю створює “другу природу” і творить свою власну сутність. Для перетворення природи людина поєднує свої зусилля з іншими людьми, тобто соціальність виступає тією основою, на якій базується єдність людини і природи. Суспільне життя, як і суспільна людина, це і результат такої діяльності, але одночасно і передумова її.

У процесі суспільної праці у філо- і онтогенезі формується свідомість, мова, духовність, усі людські якості. Але слід мати на увазі, що сутнісні характеристики людини - універсальність, свобода, творчість, соціальність, розумність, духовність - не дані людині як щось завершене. Вони існують як певні можливості її розвитку. І людина повинна їх постійно створювати, щоб не перестати бути людиною. Людина дійсно є незавершеною, відкритою істотою, яка перебуває в постійному процесі становлення і саморозвитку, постійного «виходу» за свої межі. Тому ще однією сутнісною характеристикою людини є здатність до *трансцендентності*. Це, по-перше, здатність до трансценденції в

напрямку найвищого сенсу, а, по-друге, здатність до самотрансцендентності (самопоходання).

Природне і соціальне в людині є взаємодоповнюючими моментами. Природні особливості та обдарованість дані людині від природи, але вони формуються, розвиваються і перетворюються в здібності лише в процесі діяльності і спілкування, входження людини у світ культури, у суспільство. Без соціальних чинників не може бути людини. Але, акцентуючи увагу на цих соціальних впливах, не можна при цьому ігнорувати в людині природне начало, яке, хоча і забарвлене в людині соціальним, але цілком не може перейти в соціальні форми. Так, наприклад, творчість обумовлена соціальними чинниками, але вона немислима без фізіолого-біологічної і генетичної організації індивідуума.

Сказане вище про якісну відмінність людини, дозволяє зробити висновок про неї як про *суб'єкта*. Це означає, що людина - не просто річ серед інших речей світу. Людина як *суб'єкт* - це така істота, що своєю власною діяльністю творить саму себе, свій внутрішній *духовний* світ, це єдина істота у світі, що здатна до самозаглиблення, самосвідомості, саморефлексії. Народження внутрішнього світу в людині називається його "третім народженням".

Духовний світ людини - це складний комплекс якостей, у якому можна виділити три сфери: *почуття, розум, воля*. *Почуття* людини відбивають зовнішній світ у формі переживання, пристрасно зацікавленого ставлення до нього. І сама людина повноцінно живе, коли відчуває, переживає, страждає, прагне до добра, любить і ненавидить. Але бути людиною - це значить також уміти управляти своїми почуттями, бути їх господарем, а не їх рабом. Тобто відмінною особливістю людського *буття* є підпорядкування життєдіяльності людини своїй волі. *Воля* - це вміння здійснювати самоконтроль, підпорядковувати свою діяльність розумним цілям, направляти її відповідно до моральних цінностей. Наявність такої здатності людини означає її *внутрішню свободу*.

Специфічно людською якістю є розум, здатність логічно мислити, пізнавати сутність, осмислювати світ і себе, сенс свого *буття*. *Духовний* світ людини включає такі явища, як *цінності, норми, ідеали, знання, менталітет*. Серцевиною *духовного* світу людини є вищі сенсожиттєві уявлення: *ідеал, сенс життя, щастя*. Сприяючи критичному переосмисленню дійсності, ці *духовні* орієнтири і регулятиви стимулюють людину не тільки до зміни її, але і до самозміни, викликають потребу найповніше і найадекватніше реалізувати свою людську сутність.

Духовний світ людини в цілому обумовлений соціальними чинниками, формується під впливом культури, освіти, виховання. Але його не можна пояснити тільки соціальними *умовами*. Яке б не мали значення ці зовнішні впливи, *духовний* світ формується завдяки величезним внутрішнім зусиллям людини.

Отже, людина постає як цілісна єдність, у якій всі сторони є необхідними моментами. Природне, соціальне і духовне не можна протиставляти й абсолютизувати, тому що вони суперечливо взаємодіють. Це взаємодія і складає основу буття людини.

Людина - це біосоціальна істота, генетично пов'язана з іншими формами життя, але яка виділилась з них завдяки здатності виготовляти знаряддя праці, універсально перетворювати світ, яка має членороздільну мову, свідомість, духовно-моральні якості.

Розуміння людини, її сутності нерозривне зі з'ясуванням питання про походження людини. Ця проблема одержала в науці назву *антропосоціогенезу* (від грецьк. «антропос» - людина, лат. «соціо» - суспільство і грецьк. «генезис» - походження).

Існує традиційно *релігійне* уявлення про походження людини, відповідно до якого людина - це творіння Бога. Тут стверджується, що людина була створена по образу і подоби Бога.

Концепцію *космічного* походження людини відстоює П.Тейяр де Шарден. Він підкреслює, що свідомість, розум споконвіку перебувають у космічній еволюції, і знаходять своє втілення в людському феномені. Еволюція Всесвіту бере свій початок у якомусь трансцендентному духовному центрі «Альфа», а закінчує – точці «Омега».

Наукове пояснення походження людини пов'язане зі вченням Ч.Дарвіна про походження видів. Згідно з ним, під дією біологічних механізмів природного відбору, спадковості і мінливості, внаслідок адаптації до середовища, людина виникла як прямий наслідок еволюційного розвитку живих істот.

Трудова гіпотеза походження людини уточнює дарвінівське вчення залученням *соціальних чинників*. Відповідно до цієї гіпотези походження людини (антропогенез) і походження суспільства (соціогенез) являють дві нерозривно пов'язані сторони єдиного процесу. У завершеному вигляді ця гіпотеза була викладена в роботі Ф.Енгельса «Роль праці в процесі перетворення мавпи в людину», де виділяються такі передумови виникнення людини: особливості морфологічної будівлі гомінідів; зачатки знаряддевої діяльності, інстинктивна праця людиноподібних предків; стадне життя вищих тварин. Енгельс вважав, що саме праця, систематичне використання знарядь праці, їх виготовлення, колективні форми життя послужили поштовхом до розвитку свідомості, мови, морфологічних особливостей.

Незважаючи на величезну значимість цієї гіпотези, слід мати на увазі, що й у ній є багато проблемних моментів, які вимагають подальшого вивчення й уточнення. Це, по-перше, проблема “відсутньої ланки” - тобто морфологічно визначеної форми між мавпоподібними предками і Homo sapiens. Крім того, недостатньо пояснено сам механізм цього переходу. Що ж стосується ролі праці у виникненні людини, то тут виникає парадокс: праця породжує

свідомість, але сама вона може здійснюватися лише на основі свідомості. Зазначена суперечність вимагає поглибленішого аналізу ролі праці, подолання її абсолютизації при поясненні походження людини.

У сучасній філософській антропології існує концепція генно-культурної коеволюції (Ч.Ламсен, Ф.Уїлсон), прихильники якої стверджують, що сучасна людина виникла в результаті коеволюційної взаємодії двох величин, у якій культура генерується й оформляється біологічними імперативами, в той час як у генетичній еволюції у відповідь на культурні нововведення змінюються біологічні властивості. Японський дослідник Й.Масуда докладно описав механізм генно-культурної еволюції, зазначаючи, що гени і культура обопільно впливають одне на одне, привівши до появи людини[1].

У деяких сучасних концепціях антропосоціогенезу звертається увага на такий момент становлення людини як поява здатності до відтворення стереотипної поведінки, велику роль у якій мала *гра*. Ігрові ситуації, які виникли в спілкуванні первісних людей, сприяли передачі спільного досвіду від генерації до генерації і відтворювали їх у всіх формах життєдіяльності. Можливо, гра передувала праці. У ній здійснювалася її первинна імітація.

Існує також підхід Л.Мамфорда, у якому провідна роль у становленні людини відводиться культу. Автор вважає, що технічні уміння недостатні для визначення активності інтелекту. Саме ритуальна точність церемоній, що передувала точності в роботі, сформувала необхідні навички праці.

Деякі дослідники, наприклад фізіолог Н.Бехтерева, схилиються до версії інопланетного походження людини. Аргументи фізіологів засновані на так званому ”парадоксі резервування”. Суть його в тому, що у людини в структурі мозку постійно задіяна лише невелика його частка. Отже, земні умови висувають вимоги до мозку значно нижче його можливостей. Однак де ж тоді виникла людина і яким чином?

Складнощі й утруднення осмислення проблеми походження людини настільки великі й очевидні, що сучасна антропологічна думка примирилася з її голосною і парадоксальною назвою: “Загадка антропосоціогенезу”.

[1] Гуревич П.С. Философия человека. – Ч.1. – М: ИФРАН, 1999. - С.45-46.

Поняття «індивід», «особистість», «індивідуальність». Особистість і суспільство

Поняття “людина” виражає загальні риси, притаманні людському індивіду. У ньому фіксуються родові ознаки - біологічна організація, соціальні і духовні якості. Але поняття “людина” дає найзагальнішу абстрактну

характеристику, тому наведене вище визначення людини вимагає свого уточнення, конкретизації. Це стає можливим за допомогою введення таких ключових категорій як індивід, особистість, індивідуальність.

Поняттям "індивід" позначається людина як одиничний представник людського роду.

Особистість – людський індивід у його *соціальних* характеристиках, це конкретна міра присвоєння індивідом суспільних відносин. Однак особистість - це не простий відбиток суспільних відносин. Останні завжди переломлюються крізь призму індивідуальних потреб, цілей, ідеалів. Найважливішими ознаками особистості є здатність самостійно мислити і діяти, приймати рішення і вільно робити вчинки, прагнути реалізувати своє "я", нести відповідальність. Однак слід мати на увазі, що прагнення до самореалізації особистості повинно бути вимірюване моральнісним відношенням, тобто самовиявленням себе для іншої людини, у протилежному ж випадку, - позбавлене людського виміру, воно має тенденцію перетворитися в руйнівну силу.

Особистість – це моральнісно самокерована система, в якій норми і цінності культури складають надбання самої людини. Спосіб буття особистості в суспільстві – це її *індивідуальність*. Поняттям "індивідуальність" виражаються істотні характеристики конкретної особистості – її неповторність, унікальність, самобутність, тобто те, що відрізняє одну людину від іншої в біологічному, соціальному, духовному відношенні. Це виявляється в індивідуальних смаках, стилі одягу і поведінці, особливостях думок і почуттів, ціннісних орієнтаціях і т.д. Індивідуальне "Я" являє центр особистості, її внутрішнє ядро.

Поняття "особистість" і "індивідуальність" дуже близькі за значенням. Але якщо поняття "особистість" дає уявлення про людину з боку її соціального *змісту*, то поняття "індивідуальність" вказує на *форму*, спосіб буття соціального.

Формування особистості являє собою процес соціалізації, тобто входження індивіда в соціальний світ, у світ людської культури, оволодіння різними формами діяльності, мовою. Бути індивідуальністю означає постійну внутрішню, духовну роботу над собою, пов'язану із самопізнанням, прагненням до свободи, до самовдосконалення.

Особистість і суспільство знаходяться в складній суперечливій єдності. З *одного боку*, вплив суспільства на особистість безсумнівний. Сім'я, традиції, школа, трудовий колектив, ідеологія, право, мораль та інші соціальні форми істотно впливають на становлення особистості, її ціннісні орієнтації, можливості реалізувати життєві плани і т.д.

Суспільство є невід'ємною *умовою* існування особистості. По-перше, лише в суспільстві можливе життєзабезпечення особистості. Спільна праця створює

необхідні блага для задоволення вітальних потреб. По-друге, суспільство здатне акумулювати людську духовність у різних формах, які стають засобами становлення особистості, своєрідною соціальною пам'яттю людства, без якої неможливе існування людей. По-третє, суспільство є своєрідним гарантом прав особистості від зазіхань інших. Саме в суспільстві створюються різні форми соціальної регуляції (норми, заборони, санкції і т.д.), вони певною мірою спрямовані на захист особистості.

Людина в суспільстві включена в соціальні зв'язки різних рівнів, починаючи від мікросередовища, де вона входить у малі групи (сім'я, друзі, школа, трудовий колектив), до макросередовища, де вона включається в зв'язки на рівні класу, нації, народу, різних соціальних інститутів. Так, наприклад, величезне значення в становленні особистості має сім'я, саме в ній уперше здійснюється включення індивіда в суспільне життя, в ній закладається багато рис характеру особистості, у ній особистість прагне знайти духовну підтримку і т.д.

З *іншого боку*, розвиток, удосконалювання суспільства відбувається завдяки знанням, здібностям, таланту, творчості особистості. Міра дії особистості на суспільство детермінується освітою, професією, суспільним становищем, активністю, тією соціальною роллю, яку грає дана особистість.

Діапазон взаємовідносин особистості і суспільства дуже широкий – від відносного збігу їх інтересів до майже повного взаємовиключення; тут може бути і непримиримий конфлікт особистості із суспільством, і різні форми “втечі” від суспільства, і конформізм, і відносна гармонія. Особливо в концентрованій формі виявляється характер взаємовідносини особистості і суспільства у феномені свободи і відповідальності особистості. Особистість немислима поза свободою. Свобода – це сутнісна риса людини, що полягає в можливості мислити і вчиняти у відповідності зі своїми уявленнями і бажаннями, а не по зовнішньому примусу.

Свобода особи, однак, не може бути абсолютною, вона не означає сваволі, вседозволеність, оскільки жити в суспільстві і бути абсолютно незалежним від нього, від об'єктивних обставин, неможливо. Це б означало повний *волюнтаризм*, коли особистість зовсім не рахується з об'єктивними умовами буття, із законами суспільства, з історичною необхідністю. Причому волюнтаризм є такою ж несвободою, як і *фаталізм*, коли хід життя особистості жорстко напередвизначений необхідністю і не залишає місця для вільного вибору.

Свобода суперечлива. З одного боку, людина обмежена зовнішніми обставинами (рівнем розвитку економіки, мірою пізнання об'єктивних законів, політичним ладом і т.д.), які диктують їй вибір форм і способів діяльності. І в цьому значенні свобода особи істотно обмежена цими обставинами, з якими потрібно рахуватися, знати їх. Але особистість вільна, тому що здатна робити вибір, здатна приймати рішення

на основі врахування обставин, пізнання необхідності. Існують різні аспекти свободи особи – економічна, політична, духовна.

Мірою свободи особи є *відповідальність*. Відповідальність – це здатність особистості приймати рішення, передбачати наслідки своїх вчинків і відповідати за них перед суспільством. І, відповідно, чим більшу міру свободи має особистість, тим більша міра відповідальності на неї лягає.

Проблема сенсу життя в духовному досвіді людства.

Звернення індивіда до сенсожиттєвої проблематики пов'язане зі специфікою людського існування. Людина – це істота вільна, розумна, здатна усвідомити свою смертність, яка з неминучістю приводить до роздуму над *сensem життя*. На рівні індивідуального вирішення сенсожиттєвих проблем пошук звичайно формується у вигляді питання: “Для чого жити?” Без відповіді на нього людське буття втрачає свій культурний смисл і зводиться до задоволення вітальних потреб, перетворюючи людське існування в абсурдне. Сенс життя, таким чином, є питання *про призначення людини, про самовиправдання* своєї життєдіяльності.

Не випадково багато філософів вважали це найважливішим питанням не тільки філософії, але і взагалі людського життя.

У питанні про сенс життя є суб'єктивна й об'єктивна сторони. Суб'єктивна сторона проблеми сенсу життя не має однозначної відповіді і вирішується кожною людиною індивідуально, у залежності від світоглядних установок, культури, традицій і т.д. М.Хайдеггер писав, що сенс життя не може бути виражений у формі відповіді, оскільки існує завжди у формі питання. Це означає, що він не має однозначного рішення для всіх часів і народів і для всіх людей, воно завжди існує як *пошук*, що вимагає напруги всіх духовних сил. Це питання належить до числа “вічних питань”, які виникають знову і знову.

Але проблема сенсу життя має й об'єктивну сторону. Адже кожна людина - це частка роду людського. У пошуку сенсу життя вона не повинна обмежуватися тільки індивідуальним досвідом, а враховувати досвід людства, тобто формування сенсожиттєвих пошуків можливе лише в полі людської культури, що акумулює духовний досвід людства.

В історії філософії неодноразово здійснювалися спроби сформувати відповідь на основне питання людського буття. Серед безлічі підходів до вирішення цієї проблеми можна виділити три головні:

1. Сенс життя перебуває за межами життя. Це характерно для релігійного тлумачення життя. Сенс життя, відповідно до цієї позиції, не в цьому житті, а за його межами, у найвищому порядку буття, у Бозі. Єдине, що

надає зміст людському існуванню – це любов до Бога і дієва співучасть у Боголюдському житті, спасіння своєї душі.

2. Сенс життя споконвічно притаманний життю, він іманентний, тобто сенс життя - у самому житті. У рамках цього підходу існували різні форми його прояву. Наприклад, у стародавності культивувався *гедонізм*, який проголошував, що життя повинно бути спрямоване на одержання власних задоволень і розваг. Особливо це культивувалося в римській культурі, частково така настанова мала місце в епоху Відродження. Гедоністичні установки виявляються в і наш час. Життя для себе, для власної насолоди стає пріоритетом життя багатьох людей, “достаток низькопробної, культурної продукції, що стимулює розгнuzданість інстинктів, позбавляє життя людяності, знижуючи її цінність до продажної ціни”, - з гіркотою пише Л.П.Буєва[1].

Однак, поряд з цим у давній філософії стверджувалися й інші принципи людського життя. Стверджувалася ідея, що задоволення тільки вітальних потреб не може надати осмисленість людському існуванню. Підкреслювалося, що задоволення повинно бути помірним, розумним і переважно духовним (Демокріт, Епікур і ін.). Давні *стоїки* вважали, що справжнє призначення людини – творити добро. Мудра людина прагне вести життя відповідно до природи, керуючись розумом. Буддизм проголошує, що життя є страждання, що породжується тягою до почуттєвих задоволень, і тільки відмовившись від них, можна знайти спокій і сенс. У християнській філософії, у філософії Г.Сковороди, Л.Фейєрбаха, Е.Фромма сенс життя вбачається в *любві*, у сердечному ставленні, що і дають нам відчуття повноти життя, його осмисленість. В епоху Просвітництва й аж до ХХ ст. у філософії стверджується уявлення про сенс життя як шлях служіння благу, суспільному прогресу. Але саме поняття блага невизначене. Люди по-різному розуміють благо, і тому дуже часто благо перетворюється у зло. Адже не випадково говорять, що «благими намірами вимощений шлях до пекло», - життя в ім'я прогресу теж не може розглядатися, як заклик покласти своє життя заради прекрасного майбутнього, настання якого проблематичне й абсолютно недосяжне особисто для конкретної людини. У цьому зв'язку С.Франк писав, що служіння навіть абсолютному началу, в якому сама людина не бере участь і яке не зігріває його життя, не може надати сенс життю. У такій ситуації індивід скоріше приноситься в жертву ідеї.

3) У житті, самому по собі, взагалі немає ніякого раз і назавжди заданого сенсу. Тільки ми самі свідомо чи стихійно надаємо йому смисл, творимо своє життя, свою власну сутність. Людина може зробити своє життя осмисленим у тому відношенні, що вона, по-перше, сама дає щось життю (творча діяльність), по-друге, щось бере в нього (переживання цінностей, любов і т.д.). Людина вільна у виборі і реалізації сенсу життя, але це означає, що вона несе і відповідальність за правильність знаходження і реалізації істинного сенсу життя.

[1] Человеческая жизнь в социокультурном контексте // Сборник материалов по философским проблемам современной медицины/ - М., 1997. - С. 24

Семінарське заняття № 8 (4 год.)

Тема: Проблема людини в філософії

Мета: Студенти повинні засвоїти поняття цінності, як характеристики людського буття, проблеми життя та смерті.

Питання семінару:

1. "Людина - це таємниця". Філософська ретроспектива уявлень про людину.
2. Індивід, індивідуальність, особистість. Проблема антропосоціогенезу. Біологічне та соціальне в людському бутті. Ціннісне орієнтування людини
3. Цінності як визначальні характеристики людського буття. Людина в системі цінностей. Структура цінностей. Цінність як ядро духовного світу людини.
4. Проблема життя і смерті в духовному досвіді людства. Творчість як засіб самореалізації людини. Смысл буття і сенс життя людини.
5. Сенс людського життя.

Поради до виконання роботи:

1. Проаналізувати та узагальнити теоретичний матеріал за планом заняття.
2. Підбити підсумки під кожним питанням.
3. За одним з питань (на власний вибір) зробити письмовий або візуальний (презентація) звіт довільної форми, створивши файл формату Microsoft word або Microsoft Office PowerPoint

Форма подання результатів виконаної роботи: Завантажити файл формату Microsoft word або Microsoft Office PowerPoint за допомогою кнопки "Додати відповідь на завдання".

Максимальна кількість балів, якою може бути оцінене семінарське заняття, становить 20 балів.

- 17-20 балів – відмінно, студент глибоко і міцно засвоїв матеріал, вичерпно, грамотно оформив роботу.
- 14-16 бали – добре, студент твердо знає матеріал, не допускає істотних неточностей при відповіді на поставлені питання.

- 8-13 бали – задовільно, студент знає тільки основний матеріал, але не засвоїв його деталей, допускає неточності при оформленні та відповіді на поставлені питання.
- 0-7 бали – незадовільно, студент не знає матеріалу, допускає істотні помилки при оформленні та відповіді на поставлені питання.

Самостійна робота №8

Тема: Проблема людини в філософії

Мета: Студенти повинні мати загальні теоретичні уявлення про людину як об'єкт філософського аналізу, поняття "людина", "індивід", "особистість". працю і мову як факторів становлення й розвитку людини. Вміти використовувати загальні філософські поняття в аналізі конкретних наукових проблем, аналізувати специфіку людського буття. Уміти використовувати загальні філософські поняття в аналізі конкретних наукових проблем.

Хід роботи:

Виконайте наступні творчі вправи (на одну них дайте розгорнуту письмову відповідь з викладенням власної світоглядної позиції):

Завдання 1

Яка гносеологічна позиція виражена в наступному фрагменті поетичного тексту: "Мирозданье постигая, Все познай, не отбирая: Что - внутри, во внешнем сыщешь; Что вовне, внутри отыщешь. Так примите ж без оглядки Мира внятные загадки". І.В.Гете.

Завдання 2

Як називається філософський напрямок, відображений в наступній тезі: "Знання людини ніколи не досягають більшого, ніж дають йому почуття. Усе, що недоступно почуттям, недоступно і для розуму". К. Гельвецій.

Завдання 3

Яке трактування джерел пізнання поділяється автором: "Вище знання природжене знання. Нижче знання, придбані навчанням. Ще нижче знання, придбані в підсумку подолання труднощів". Конфуцій.

Завдання 4

Яка гносеологічна позиція доводиться філософом: "Усі думки і дії нашої душі впливають із її власної сутності і не можуть бути їй повідомлені ... почуттями". Г.Лейбніц.

Завдання 5

Охарактеризуйте позицію агностицизму, наведіть аргументи або приклади на доказ тези: "Світ непізнаваний".

Завдання 6

Як ви розумієте міркування Ф.Бекона: "Емпірики, подібно мурахам, тільки збирають і задовольняються зібраним. Раціоналісти, подібно павукові, роблять тканину із самих себе. Бджола обирає середній спосіб: вона збирає матеріал із садових і польових квітів, але розташовує і змінює його по своєму вмінню. Не відрізняється від цього і справжня справа філософії". Ф. Бекон.

Завдання 7

Як з різних гносеологічних позицій можна відповісти на питання: Чи надана людині, коли вона бачить червоне, відчуває тверде і т.п., об'єктивна реальність чи ні?

Завдання 8

Які аргументи Ви можете навести для обґрунтування тези: "Світ пізнаваний". Як із цим твердженням поєднати відомий парадокс процесу пізнання, чим більше ми знаємо, тим більше межа непізнаного.

Завдання 9

Доведено, що в природі немає червоного, зеленого, жовтого... Чому ж всі ми визначаємо кольори однаково?

Завдання 10

Яка гносеологічна позиція відображена в наступному міркуванні: "Оскільки зовнішні об'єкти так, як вони з'являються почуттям, не дають нам шляхом своїх операцій в одиничних випадках ідеї сили, або необхідного зв'язку, подивимося, чи не виводиться ця ідея за допомогою рефлексії над операціями нашого власного духу і чи не скопійована вона з якого-небудь внутрішнього враження?" Д.Юм.

Завдання 11

Чим відрізняється зоровий образ об'єкта в людській свідомості від фотографії? Яке зображення більш точно, адекватно відбиває об'єкт? Аргументуйте свою відповідь.

Завдання 12

Якщо світ навколо нас суперечливий, то і пізнання його повинне бути суперечливим, тільки в цьому випадку воно буде істинне. Чи впливає з цього, що несуперечливе пізнання -помилка?

Завдання 13

Світ перебуває в постійній зміні, русі, розвитку: ми ж результати пізнання світу, що розвивається, прагнемо представити в закінчених, статистичних положеннях істинах. Як це протиріччя вирішується в різних гносеологічних концепціях?

Завдання 14

Проаналізуйте гносеологічну позицію філософа: "Я бачу цю вишню, я сприймаю дотиком її, я куштую її... Отже, вона реальна. Усунь відчуття м'якості, вологості, червоності, терпкості і ти знищиш вишню. Тому що вона не є буття, відмінне від відчуттів, то вишня ... є не що інше, як з'єднання почуттєвих вражень або уявлень, сприйманих різними почуттями". Дж. Берклі.

Завдання 15

«Ведь ум творит

И может даже заселить планеты Созданиями, светлее всех живущих, И дать им образ долговечной плоти. ... безмерна мысль,

Ведь мысль дремотная вмещает годы, Жизнь долгую сгущает в час один.»

Д.Ж. Байрон

Яка характерна риса мислення тут відзначена? Як ця особливість інтерпретується в різних гносеологічних концепціях?

Завдання 16

"Істина це те, що спрощує світ, а не те, що створює хаос". А. де Сент-Екзюпері.

Яка особливість істинного знання тут підмічена? Які трактування істини ви знаєте?

Завдання 17

Дайте визначення поняття "об'єктивна істина". Якщо всі люди зникнуть і на "голій" Землі залишаться тільки книги, то чи залишаться істини?

Аргументуйте свою відповідь.

Завдання 18

Які протилежні гносеологічні позиції зіштовхує М.Горький у наступному тексті: "...У всьому Міщанин робить існування людини корисним або забавним для себе. Він любить, щоб у будинку в нього стояли міцні, зручні меблі, а в голові були міцні, надійні істини, за якими він міг би добре вкрити себе від напору нових віянь думки. І тому він завжди квапиться зробити зі сміливих здогадок. Людині що-небудь корисне для свого побуту саме його роботі життя зобов'язане такою масою оман і забобонів, які він вважає істинами випробуваної міцності. Йому набагато зручніше вірувати він хоче жити спокійно і він не любить мислити, тому що Думка невпинно шукає і творить, досліджує створене нею і руйнує, і знову творить". М. Горький.

Завдання 19

"І яке мірило істини може бути ясніше і вірніше, як не сама істинна ідея? Як світло виявляє і саме себе і навколишню тьму, так і істина є мірило і самої себе і неправди". Б. Спіноза.

Чи згодні ви з філософом? Які критерії істинного знання існують?

Завдання 20

"Не слід забувати, що критерій практики ніколи не може по самій суті справи, підтвердити або спростувати повністю якого б то не було людського уявлення". ВЛенін

Практика є одночасно абсолютним і відносним критерієм істини. Поясніть цю тезу.

Завдання 21

Розповідають, що англійський вчений Дж.Томсон, що відкрив в 1897 р. електрон, був збентежений, і навіть вражений тим, що знайшов, тому що не міг повірити в існування тіл, які були б менше атома. Не без коливань далися йому перші виступи перед колегами і перші публікації, тим більше що сприйняли його повідомлення, м'яко говорячи, без ентузіазму. Дайте філософський коментар даному історичному факту.

Завдання 22

"Що істинно, те абсолютно істинно саме по собі; істина тотожно єдина, чи сприймають її в судженнях люди або чудовиська, ангели або боги... Навіть якби всі підвладні притягання маси зникли, закон притягання тим самим не знищився б, але просто залишився за межами можливого застосування". Е. Гуссерль.

Проаналізуйте гносеологічну позицію автора.

Завдання 23

Чи згодні Ви з наступним зауваженням А.Пуанкаре з приводу "незвичайних" геометрій: "Чим більше ці побудови віддаляються від самих звичайних концепцій і, отже, від природи ... , тим ясніше видно для нас, що може зробити людський розум, коли він звільняється усе більше і більше від тиранії зовнішнього світу".

Завдання 24

Проаналізуйте наступне висловлення М.Борна: "Спостереження або вимір ставляться не до явища природи як такого, а тільки до аспекту, під яким воно розглядається в системах відліку, або до проєкцій на систему відліку, що, саме собою, зрозуміло, створюється всією застосовуваною установкою".

Завдання 25

Які гносеологічні проблеми відбиті в наступному міркуванні Е.Маха: "У повсякденному мисленні і у повсякденному мовленні протиставляють звичайно гадане, ілюзорне дійсності. Тримавши олівець перед нами в повітрі, ми бачимо його в прямому положенні; опустивши його в похилому положенні у воду, ми бачимо його зігнутим. В останньому випадку говорять: "Олівець здається зігнутим, але в дійсності він прямий". Говорити в подібних випадках про ілюзію має сенс із погляду практичного, але ніяк не наукового. У такій же мірі не має ніякого змісту... часто обговорюване питання, чи існує дійсно мир, чи він є лише ілюзія..."

Завдання 26

Про яке протиріччя процесу пізнання йде мова в наступному твердженні: "Діалектика, як роз'ясняв ще Гегель, містить у собі момент релятивізму, заперечення, скептицизму, але не зводиться до релятивізму"? В. Ленін.

Завдання 27

Яка особливість процесу пізнання помічена в наступному висловленні: "І день, і ніч перед нами сонце ходить, однак прав упертий Галілей!""?

Завдання 28

На яку особливість пізнання, звертав увагу Ф.Бекон, стверджуючи, що «Істина донька Часу, а не Авторитету»?

Завдання 29

Про яку особливість пізнання і про яке протиріччя процесу пізнання йдеться в наступному зауваженні: "Щоб пізнавати, людина повинна роз'єднувати те, чого не варто було б роз'єднувати...". І. Гете

Завдання 30

Абсолютизацію якої сторони процесу пізнання іронічно критикує філософ у наступному питанні: "Якщо міль роз'їла і з'їла всю шубу, чи значить це, що вона цю шубу зрозуміла і вивчила?". О. Лосев.

Завдання 31

Один з відомих філософів ХХ століття К.Ясперс у своїй книзі "Джерела історії і її ціль" так описує майбутній світовий порядок: "Всі процеси будуть "внутрішніми". Немає більше далеких сил, варварських народів, які могли б вторгнутися в цей світ ззовні. Якщо ззовні більше не загрожує небезпека, то немає більше зовнішньої політики, немає необхідності орієнтувати державу на оборону... Вся продукція держави служить тепер росту добробуту, а не руйнівній військовій техніці... В цілому можна вважати, що час національних держав пройшов... У цей час мова йде про те, як відбувається об'єднання націй, необхідне для створення світової держави, чи підкоряє одна нація собі іншу або рівні по своїм життєвим підвалинам нації утворюють, жертвуючи

своїм суверенітетом, єдине державне співтовариство... Все це можливе тільки без тотального планування на основі планування лише загальнозначущих законів і договорів у суспільстві вільного ринкового господарства, що зберігає своє вирішальне значення в ряді істотних областей, в умовах конкуренції і духовного суперництва, у вільному спілкуванні, насамперед у сфері духу.

...Світовий порядок не може бути просто створений.

... Значно відчутливіше, чим самий світовий порядок, встає перед нашим поглядом небезпека, що загрожує нам, на шляху до нього. Однак, у факті пізнання вже вкладений її момент подолання. В житті людини немає смертельної небезпеки, поки вона здатна зберегти волю"

(К.Ясперс. Майбутній світовий порядок)

Проаналізуйте міркування філософа: з чим Ви згодні, а із чим ні?

Які прогнози КЯсперса, зроблені в 1949 році реальні, які ні?

Завдання 32

Одним з методів глобального прогнозування є складання сценарію взаємозалежного розвитку глобальних проблем. Як правило, складається декілька, принаймні, чотири сценарії:

механічна екстраполяція існуючих тенденцій (що буде, якщо все збережеться, як є?)

верхня екстрема - максимально можливий розвиток тенденції в сприятливий для людини бік

нижня екстрема - максимально несприятливий варіант розвитку, граничне загострення проблем

найбільш імовірний тренд ("середній варіант") або найбільш імовірний розвиток подій

Спробуйте скласти кілька сценаріїв розвитку глобальних проблем (гонка озброєнь, сировинна криза, розрив в рівні економічного розвитку різних країн на планеті, зростання народонаселення, продовольча проблема, проблеми зайнятості, відхилення в поведженні людей, наркоманія, злочинність, занепад духовної культури, економічні проблеми, стихійна урбанізація) до 2020 року.

Поради до виконання роботи:

1. Проаналізувати та узагальнити опрацьований матеріал.
2. Дайте відповіді на питання у вигляді конспекту.
3. Представити результати роботи у вигляді електронного документу формату Microsoft Word.

Форма подання результатів виконаної роботи:

Завантажити файл формату Microsoft Word за допомогою кнопки "Додати відповідь на завдання".

Максимальна кількість балів, якою може бути оцінена самостійна робота, становить 5 балів.

Питання та критерії оцінювання до модульної контрольної роботи № 2

1. Сутність філософського вчення про буття та форми його прояву.
2. Поняття «матерії» в філософії. Сучасна наукова картина світу.
3. Філософський зміст понять «простору» та «часу». Категорія «рух» в філософії.
4. Категорії філософії та їх характеристика.
5. Філософське вчення про зв'язки та розвиток. Поняття «закону» в філософії.
6. Зако́ни діалектики та їх характеристика.
7. Проблема людини в різних філософських парадигмах. Сенс життя та місце людини в світі.
8. Філософські проблеми антропосоціогенезу. Біологічне та соціальне в людині.
9. Особистість як суб'єкт суспільства, її соціальні риси та потреби.
10. Відчуження людини, його форми, види та шляхи подолання.
11. Відображення як загальна властивість матерії та його форми.
12. Біологічні та соціальні передумови виникнення та розвитку свідомості.
13. Структура та функції свідомості. Мислення та мова.
14. Суспільна свідомість та її види.
15. Проблема пізнання в філософії. Діалектичний характер пізнавального процесу.
16. Діяльність людини. Структура діяльності. Практика як спосіб освоєння світу.
17. Філософське вчення про істину та її критерії. Діалектика абсолютної та відносної істини.
18. Філософія про методи і форми пізнавального процесу. Поняття теорії. Сутність наукового дослідження.
19. Поняття суспільства та його структура. Філософські концепції суспільства.
20. Соціальні процеси та соціальне пізнання.
21. Географічне середовище та суспільство. Географічний детермінізм.
22. Філософські проблеми демографії.
23. Економічна сфера життєдіяльності суспільства. Діалектика продуктивних сил та виробничих відносин.

24. Соціальна сфера життя суспільства. Основні форми соціального буття людини: сім'я, етнос, клас.
25. Політико-правова сфера життєдіяльності суспільства. Держава, її форми та функції. Роль норм права в житті суспільства.
26. Філософія культури. Дихотомія культури і цивілізації.
27. Мораль, релігія, мистецтво як особливі сфери взаємодії людей в суспільстві.
28. Філософія історії. Проблеми векторної спрямованості суспільного розвитку та суспільного прогресу. Есхатологічні мотиви існування суспільства.
29. Глобальні проблеми сучасності: сутність, витоки, шляхи вирішення.
30. Футурологія як філософська наука про майбутнє. Соціальне передбачення та глобальне прогнозування: форми та методи.

Критерії оцінювання модульної контрольної роботи:

Максимальна оцінка 25 балів	Значення оцінки
22-25 балів	Відмінний рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу з, можливими, незначними недоліками
20-21 балів	Достатньо високий рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу без суттєвих (грубих) помилок
17-19 балів	В цілому добрий рівень знань (умінь) з незначною кількістю помилок
14-16 балів	Посередній рівень знань (умінь) із значною кількістю недоліків, достатній для подальшого навчання або професійної діяльності
11-13 балів	Мінімально можливий допустимий рівень знань (умінь)
8-10 балів	Незадовільний рівень знань (умінь)
0-7 балів	досить низький рівень знань (умінь), що вимагає повторного вивчення змістового модуля

Методичні рекомендації до проведення іспиту

Форма проведення:

Письмова. Екзаменаційний білет складається з завдань, які включають теоретичні питання.

Тривалість проведення:

2 академічні години для письмової відповіді.

Максимальна кількість балів:

40 балів. З них: За відповіді на теоретичні питання – 40 балів.

Критерії оцінювання:

За відповідь на теоретичні питання:

31-40 балів - Критичний аналіз суті та змісту першоджерел щодо поставленого питання. Повний виклад фактів, ідей, результатів відповіді в логічній послідовності. Якісний аналіз сучасного стану дослідження проблеми, розгляд тенденцій подальшого розвитку даного питання. Повна доказовість висновків, обґрунтованість власної позиції, пропозиції щодо розв'язання проблеми, визначення перспектив дослідження;

21-30 балів – Спроби критичного аналізу суті та змісту першоджерел щодо поставленого питання. Виклад в основному фактів, ідей, результатів відповіді. Частковий аналіз сучасного стану дослідження проблеми, розгляд тенденцій подальшого розвитку даного питання. Доказовість висновків, обґрунтованість власної позиції, пропозиції щодо розв'язання проблеми, визначення перспектив дослідження;

11-20 балів – Некритичний аналіз суті та змісту першоджерел щодо поставленого питання. Частковий виклад фактів, ідей, результатів відповіді в логічній послідовності. Спроби аналізу сучасного стану дослідження проблеми. Часткова доказовість висновків, спроба обґрунтування власної позиції, визначення перспектив дослідження;

5-10 балів – Спроби некритичного аналізу суті та змісту першоджерел щодо поставленого питання. Набір фактів, ідей, результатів відповіді без логічної послідовності. Наявність висновків, спроба обґрунтування власної позиції;

0-4 балів - Відсутність аналізу суті та змісту першоджерел щодо поставленого питання. Хаотичний виклад деяких фактів, ідей, результатів відповіді без логічної послідовності. Відсутність аналізу сучасного стану дослідження проблеми, розгляд тенденцій подальшого розвитку даного питання. Відсутність висновків, обґрунтованості власної позиції, пропозицій щодо розв'язання проблеми, визначення перспектив дослідження.

Перелік допоміжних матеріалів:

Немає

Тестові завдання

В якому судженні знайшла відображення точка зору суб'єктивного ідеалізму?

- Закони природи та суспільства є продуктом творчого мислення;
- Закони природи та суспільства - це угоди, ухвалені науковим співтовариством;
- Закони матеріального світу - це відображені в свідомості людини необхідні, суттєві, сталі та повторювані зв'язки, які існують поза свідомістю;
- Закони матеріального світу - це відображення законів розвитку Абсолютної ідеї;
- Абсолютна ідея породжує світ.

У яку епоху виникла філософія гуманізму?

- Епоха Відродження;
- Античність;
- Середньовіччя;
- Новий час;
- Епоха Просвітництва.

До якої філософської школи належав Парменід?

- Елейської;
- Мілетської;
- Піфагорійської;
- Школи атомістів;
- Стоїків.

Згода з яким судженням означає агностицизм?

- «Річ-у-собі» принципово не можна пізнати;
- Процес пізнання є безкінечним;
- Всі наукові теорії не є повним та вичерпним знанням про дійсність;
- У науці існують невирішені проблеми;

- Не можна двічі увійти в одну річку.

Кому належить вислів «все тече, все змінюється»?

- Геракліту
- Сократу
- Платону
- Арістотелю
- Демокріту

Предметом суперечок номіналістів і реалістів була:

- Проблема природи загальних понять (універсалій)
- Проблема первинності свідомості
- Проблема пізнаваності світу
- Проблема розчинення Бога в природі
- Проблема виправдання Бога

Хто із названих мислителів є представником філософії епохи Відродження?

- Микола Кузанський
- Платон
- Барух Спіноза
- Готфрід Лейбніць
- Вольтер

Хто із названих мислителів належить до давньогрецького періоду в історії філософії?

- Левкїпп
- Августин Аврелій
- Гегель
- Декарт
- Маркс

Хто в філософії вважається засновником системи об'єктивного ідеалізму?

- Платон
- Анаксімен
- Парменід
- Сократ

- Фалес

Хто в філософській традиції вважається першим гуманістом?

- Ф. Петрарка;
- Г.В.Ф. Гегель;
- Дж. Бокаччо;
- У. Шекспір;
- І. Кант.

Хто вперше в історії філософії сформулював проблему буття?

- Парменід;
- Анаксагор;
- Протагор;
- Сократ;
- Епікур.

Хто вперше залучив до обігу слово «філософ»?

- Піфагор;
- Сократ;
- Фалес;
- Геродот;
- Гіппократ.

Що не входить до структури світогляду?

- Світоперетворення;
- Світовідчуття;
- Світорозуміння;
- Світосприйняття;
- Переконавання.

Що таке теологія?

- Вчення про сутність Бога;
- Вчення про цінності;
- Вчення про розум;
- Вчення про методи;

- Вчення про людину.

Що таке філософія як форма свідомості?

- система знань, що розвивається, про загальні властивості речей, процесів, про їх взаємні зв'язки і залежності; про світ у цілому, його загальні закони розвитку, про закони діяльності і сенс життя людини.
- вчення про закони розвитку природи, суспільства та мислення людини;
- любов до мудрості та пошук мудрості заради самої мудрості;
- вчення про закони і форми правильного мислення;
- форма буденного мислення.

Як співвідносяться філософія і право?

- Філософія обґрунтовує правову проблематику;
- Філософія не торкається правової проблематики;
- Право передує філософії;
- Право обґрунтовує філософію;
- Право і філософія тотожні.

Які існують різновиди матеріалізму?

- Стихійний;
- Суб'єктивний;
- Релігійний;
- Соліпсизм;
- Екзистенціальний.

Які з нижченаведених шкіл належать до філософії Давньої Греції?

- Мілетська;
- Неогегельянство;
- Картезіанство;
- Екзистенціалізм;
- Франкфуртська.

Які серед наведених нижче положень відносяться до ідеалістичних?

- Простір та час - форми людського сприйняття;
- Простір та час - корінні умови буття;
- Простір та час об'єктивні;

- Простір та час невідривні від матерії;
- Діяльність людини первинна по відношенню до її намірів.

Які функції виконує філософія?

- Пізнавальну;
- Міфологічну;
- Господарську;
- Відтворення людини природнім шляхом;
- Прогностичну.

Хто вперше залучив до філософської проблематики проблему людини та її самосвідомості?

- Сократ
- Фалес
- Піфагор
- Протогор
- Арістотель

Хто вперше сформулював основні положення концепції «подвійної істини»?

- Аверроес;
- Арістотель;
- Августин Блаженний;
- Фома Аквінський;
- Марк Аврелій Антоній.

Хто з середньовічних філософів проголосив тезу про те, що віра не суперечить розуму, що деякі принципові положення віровчення можна раціонально обґрунтувати?

- Фома Аквінський
- Дунс Скот
- Тертулліан
- Микола Кузанський
- Авіценна

Хто з філософів є представником Середньовіччя?

- П'єр Абеляр

- Микола Кузанський
- Еразм Роттердамський
- Нікколо Макіавеллі
- Арістотель

Що не є історичним типом світогляду?

- Правовий;
- Буденний світогляд;
- Міфологічний;
- Релігійний;
- Філософський.

Які існують різновиди ідеалізму?

- Об'єктивний
- Суб'єктивний
- Ідеологічний
- Дуалістичний
- Навчальний

Які з перелічених питань можна віднести до суто філософських?

- Що є істина?
- У чому сутність гравітації?
- Як вирішити продовольчу проблему людства?
- Що є енергія?
- Коли виник Київ?

Які ознаки філософського світогляду?

- Системність;
- Простота;
- Наочність;
- Поєднання ілюзорного та реального;
- Партійність;

Які структурні елементи філософії?

- Гносеологія;

- Онтологія;
- Аксиологія;
- Праксіологія;
- Міфологія;
- Соціоніка;
- Соціографія;
- Мирологія.

Яка з наведених нижче точок зору належить Геракліту?

- Цей світ ніким не створений ні з людей, ні з богів. Він є, був і буде вічним вогнем, який розгортається згідно з мірою і згасає згідно з мірою;
- Буття - це невидимий, невідчуваний та незмінний світ, який можна зрозуміти тільки розумом;
- Буття - це одвічні, незмінні, безтілесні ідеї;
- Буття - це атом, а небуття - це порожнеча. Тому небуття пізнати не можна;
- Буття - це ілюзія.

Яка дисципліна не є філософською?

- Етнографія;
- Онтологія;
- Гносеологія;
- Антропологія;
- Аксиологія.

Яка, на думку Арістотеля, оптимальна форма правління?

- Аристократія
- Демократія
- Теократія
- Тимократія
- Охлократія

Яке із суджень про співвідношення філософії та науки є вірним?

- Філософія і наука мають деякі спільні ознаки, але мають і відмінності;
- Філософія і наука - це тотожні поняття;

- Філософія - це одна з наук;
- Філософія не має нічого спільного з наукою;
- Наука сама собі є філософія.

Яке висловлювання відбиває точку зору суб'єктивного ідеалізму?

- Існувати - це бути сприйнятим;
- Свідомість - це властивість матерії;
- Я мислю, отже, існую;
- Матерія і дух вічні і не залежать одне від одного;
- Свідомість є продуктом діяльності мозку.

Яке з наведених питань філософії не належить І.Канту?

- Що таке життя і чи варте воно зусиль бути прожитим?
- На що я можу сподіватися?
- Що є людина?
- Що я можу знати?
- Що я повинен робити?

Яке з наведених суджень є філософським?

- Простір - форма буття матерії.
- Кількість енергії в замкненій системі зберігається;
- Сума квадратів катетів дорівнюється квадрату гіпотенузи;
- Командно-адміністративна система була головною причиною економічної кризи в колишньому СРСР;
- Місяць - супутник Землі;

Яке з наведених суджень висловлює концепцію реалізму?

- Загальне існує до одиничного, воно є причиною та ідеальною сутністю одиничного
- В світі існує тільки одиничне, а загальне є тільки в мові або мислені людини
- Загальне існує у нерозривному зв'язку з одиничним
- Одиничне та загальне - продукт свідомості;
- Одиничне та загальне - категорії діалектики;

Яке з наведених суджень може належати тільки матеріалістові?

- Матерія - це об'єктивна реальність.
- Природа здатна відчувати;
- Все дійсне розумне, все розумне дійсне;
- Основою світу є світовий розум;
- Закони природи створюються мисленням людини;

Яке судження вірне з точки зору матеріалізму?

- Мої думки та відчуття існують реально;
- Мої думки та відчуття існують об'єктивно;
- Мої думки та відчуття не існують реально;
- Мої думки та відчуття не існують суб'єктивно;
- Мої думки існують об'єктивно та реально.

Який зміст вкладали античні філософи в термін «діалектика»?

- Мистецтво вести бесіду.
- Вчення про розвиток природи;
- Вчення про розвиток суспільства;
- Вчення про духовний розвиток людини;
- Політичне вчення;

До чого зводиться етико-соціальна доктрина конфуціанства?

- Підкоренню соціальної ієрархії
- Всезагальної любові
- Покірності старшим
- Справедливості незалежно від соціального положення і старшинства

З чим пов'язано досягнення стану нирвани в буддизмі?

- Відповідним образом життя і медитацій
- Виконання відповідних ритуалів
- Поклоніння божеству
- Вірою

За що Аристотель піддав сумніву теорії ідей Платона?

- За «подвоєння світу»
- Винесення суті речі за її межі

- За довіру до чуттєвої реальності
- За прагнення пізнати суть світу і явищ

У чому були єдині Софісти і Сократ?

- Повернення від космосу до людини і суспільства
- Дотримання закону
- Дотримання моральних норм
- У пошуках істини

Чому переконують слідувати моїсти?

- Любові
- Користі
- Моралі
- Закону

В яких поняттях описується процес отримання істини?

- Абсолютна
- Світоглядна
- Методологічна
- Аксиологічна
- Суб'єктивна

В якому з наведених нижче суджень дано вірне визначення категорії "буття"?

- Буття - це все існуюче, тобто і матерія, і свідомість
- Буття - це Всесвіт
- Буття - це матерія. Ці поняття тотожні
- Буття - це все, що не існує об'єктивно
- Буття - це мої думки

В якому судженні відображена суспільно-історична сутність свідомості?

- Свідомість - це продукт соціального середовища і не виникає поза спілкуванням людей
- Свідомість не може відображувати суспільне життя
- Суспільне життя не впливає на свідомість
- Свідомість людини визначає суспільне життя
- Свідомість притаманна всій природі

Вкажіть єдину властивість, з якою пов'язане філософське визначення поняття матерія?

- Об'єктина реальність
- Фізична картина світу
- Суб'єктина реальність
- Реальність, яка емпірично сприймається
- Методологічна картина світу

Гносеологія – це вчення про...

- пізнання
- Бога
- буття
- людину
- цінності

Кому належить ствердження: "Категорії - апріорні, додосвідні форми людського розсудку"?

- Канту
- Маху
- Авенаріусу
- Гегелю
- Марксу

Назвіть методи емпіричного рівня наукового пізнання?

- Експеримент
- Тлумачення
- Споглядання
- Гіпотеза
- Концепція

Нижче наведені приклади процесів заперечення. В якому з них має місце діалектичне заперечення?

- Зміна старої технології новою
- Смерть людини від нещасного випадку
- Ліквідація неперспективних сіл

- Знищення цивілізації Майя
- Розрив міжнародних зв'язків

Природа якого явища є ідеальною?

- Число
- Хвороба
- Повітря
- Тінь людини
- Сузір'я

Хто є представником вульгарно-матеріалістичної концепції природи свідомості?

- Фогт
- Кант
- Маркс
- Соловйов
- Конт

Що є головною рисою метафізики, як методу пізнання дійсності?

- Абсолютизація моменту сталості в розвитку
- Абсолютизація моменту мінливості в розвитку
- Безпринципне поєднання нез'єднаних теорій
- Сполучення моментів мінливості та сталості, як нерозривних сторін розвитку
- Принцип розвитку

Що є джерелом розвитку, за Марксом?

- Єдність та боротьба протилежностей
- Суперечність
- Деміург
- Боротьба протилежностей
- Бог

Що є об'єктом пізнання?

- Об'єктивна і суб'єктивна реальність
- Тільки об'єктивна реальність

- Тільки почуттєво сприймані речі
- Суб'єктивна реальність
- Світ людського буття

Що лежить в основі раціонального пізнання?

- Абстрактне мислення
- Чуттєвий досвід
- Уявлення
- Живе споглядання
- Практика

Що притаманне закону, як формі зв'язку?

- Об'єктивність
- Випадковість
- Простота
- Абсолютність
- Суб'єктивність

Що притаманне закону, як формі зв'язку?

- Об'єктивність
- Випадковість
- Простота
- Абсолютність
- Суб'єктивність

Що таке відчуття?

- Відчуття - це відображення окремих властивостей, особливостей речей та явищ, їх суб'єктивний образ
- Відчуття - це абсолютно точна копія об'єкта
- Відчуття - це цільний чуттєвий образ речі
- Відчуття - це нижча форма абстрактного мислення
- Відчуття - це різновид почуття

Що таке наукова істина?

- Істина - це адекватне, відповідне дійсності відображення в поняттях
- Істина є наочне, очевидне положення

- Істина - це загальновизнана точка зору
- Істина являє собою логічне, несуперечне, бездоганне висловлювання
- Істина - це правда

Що таке протилежності?

- Протилежності - це є ті внутрішні сторони, тенденції, сили предмету, які взаємно виключають, а також взаємно передбачають одна одну
- Протилежності - це зовнішні взаємно виключаючи сторони, тенденції, сили предмету
- Протилежності - це внутрішні сторони, тенденції, сили предмету, які взаємно виключають одна одну
- Протилежності - це ті сторони предмету, які не мають можливості вступити до взаємодії
- Протилежності - це сторони предмета

Що являє собою сприймання?

- Відображення предметів і явищ у їх наочній цілісності
- Відображення окремих властивостей речі
- Абсолютна точна копія речі
- Вища форма чуттєвого пізнання
- Надраціональне пізнання

Які існують форми наукового пізнання?

- Теорія
- Інтуїція
- Абстракція
- Узагальнення
- Обмеження

Які з наведених нижче визначень поняття "розвиток" є вірними?

- Розвиток - це незворотна, закономірна, направлена зміна системи, яка приводить до виникнення нової її якості
- Розвиток - це кількісні зміни об'єкта
- Розвиток - це будь-який дух
- Розвиток - це незворотні якісні зміни системи
- Розвиток - це підсумок кумуляції

Які з перелічених нижче явищ матеріальні?

- Електромагнітне поле
- Сновидіння
- Надія
- Абсолютний Дух
- Любов

Які явища відносяться до біологічної форми руху матерії?

- Падіння кров'яного тиску у людини
- Падіння людини на дорозі
- Моральне падіння людини
- Падіння рівня життя
- Падіння метеориту

Які явища відносяться до біологічної форми руху матерії?

- Зміни ДНК
- Падіння людини на дорозі
- Моральне падіння людини
- Рух метеориту
- Падіння рівня життя

Якій формі руху матерії відповідає існування суспільства?

- Соціальній
- Механічній
- Фізичній
- Біологічній
- Хімічній

Яка з наведених форм належить до раціонального пізнання?

- Судження
- Сприйняття
- Інтуїція
- Відчуття
- Уявлення

Яка з наведених форм належить до чуттєвого пізнання?

- Уявлення
- Поняття
- Умовивід
- Судження
- Доведення

Яка риса діалектичного заперечення є найважливішою?

- Діалектичне заперечення пов'язує стару якість з новою
- Діалектика заперечення розділяє певні етапи в розвитку
- Діалектичне заперечення є формою духовного освоєння майбутнього
- Діалектичне заперечення - це деструктивне заперечення
- Діалектичне заперечення - це примара

Яке з визначень матерії є правильним?

- Матерія - це категорія, для означення об'єктивної реальності
- Матерія - це все те, що має масу та енергію
- Матерія - це речовина, поле і вакуум
- Матерія - це все, що складається із атомів
- Матерія - це ситець

Яке з наведених визначень "діалектичного заперечення" є істинним?

- Діалектичне заперечення - це заперечення, яке відкриває сприятливі умови для подальшого розвитку, це заперечення з утриманням позитивного із старого
- Діалектичне заперечення - це знищення старого та ствердження нового
- Діалектичне заперечення являє собою закономірність тільки в розвитку природи
- Діалектичне заперечення являє собою закономірність тільки духовного життя суспільства
- Діалектичних заперечень немає

Яке з наведених нижче стверджень про нескінченність світу в просторі та часі сумісне з діалектичним матеріалізмом?

- Світ нескінченний в просторі і часі
- Світ скінчений в часі, але нескінченний в просторі

- Світ скінчений в просторі, але нескінченний в часі
- Світ скінчений в часі і просторі
- Час та простір - апріорні форми розсудку

Яке з наведених суджень виражає точку зору догматизму?

- Істина-це знання вірне завжди і в любых обставинах
- Всі наші знання відносні і не мають нічого абсолютного
- Кожна відносна істина містить в собі елементи абсолютної
- Істинність любого положення має межі
- Істина - це правда

Яке положення є ідеалістичним?

- Свідомість існує до матерії та незалежно від неї
- Свідомість нерозривно пов'язана з матерією
- Свідомість є продукт матерії
- Свідомість завжди адекватно відображує матерію
- Свідомість та матерія існують паралельно

Яке судження відображує діалектико-матеріалістичну концепцію взаємодії мислення та мови?

- Мислення та мова розвивались одночасно
- Мислення виникло до мови
- Мислення існує незалежно від мови
- Мова виникла до мислення
- Мислення та мова - творіння Бога

Який бік розвитку розкриває закон взаємного переходу кількісних і якісних змін?

- Механізм розвитку
- Джерело розвитку
- Напрямок розвитку, його форми та засоби
- Причини розвитку
- Природу свідомості

Яку відповідь на запитання про те, що є джерелом пізнання, дає раціоналізм?

- Розум

- Інтуїція
- Досвід
- Априорні категорії розсудку
- Почуття

Яку сторону розвитку розкриває закон єдності і боротьби протилежностей?

- Він розкриває джерело розвитку
- Він розкриває механізм розвитку
- Він розкриває зміст розвитку
- Він розкриває напрямок, форми та засоби розвитку
- Він розкриває антропогенез

Яку сторону розвитку розкриває закон заперечення заперечення?

- Він розкриває напрямок розвитку, його форми та засоби
- Він розкриває джерело розвитку
- Він розкриває механізм розвитку
- Він розкриває причини розвитку
- Він розкриває природу людини та її ідеали

Основоположниками діалектико-матеріалістичної гносеології були:

- К.Маркс, Ф.Енгельс
- І.Кант, Г.-В.-Ф.Гегель
- Ф.Бекон, Дж.Локк
- В.Соловйов, М.Бердяєв

Простір - це:

- форма існування матерії, що характеризується протяжністю, впорядкованістю, взаєморозташуванням матеріальних об'єктів по відношенню один до одного
- форма існування матерії, що характеризується діалектичною мінливістю і впорядкованістю буття
- форма існування матерії, що характеризується тривалістю, і послідовністю подій і процесів по відношенню один до одного
- форма існування матерії, що характеризується діалектичною мінливістю і впорядкованістю буття

Протиріччя як філософська категорія

- активна взаємодія протилежностей
- відображення несхожих, незбіжних об'єктів
- істотні, взаємопов'язані, взаємовиключні взаємо проникаючі сторони конкретних явищ
- збіг, рівність, однаковість

Соціальне прогнозування

- метод пізнання майбутнього, заснований на науковому передбаченні
- метод комп'ютерного моделювання майбутнього
- метод пізнання майбутнього за допомогою філософських роздумів
- метод пізнання минулого і сьогодення

Тотожність як філософська категорія

- збіг, рівність, однаковість
- істотні, взаємопов'язані, взаємовиключні взаємопроникаючі сторони конкретних явищ
- активна взаємодія протилежностей
- відображення несхожих, незбіжних об'єктів

Час - це:

- форма існування матерії, що характеризується тривалістю, і послідовністю подій і процесів по відношенню один до одного
- форма існування матерії, що характеризується тривалістю, мінливістю, впорядкованістю
- форма існування матерії, що характеризується діалектичною мінливістю і впорядкованістю буття
- форма існування матерії, що характеризується протяжністю, впорядкованістю, взаєморозташуванням матеріальних об'єктів по відношенню один до одного

Що з перерахованого відноситься до основних напрямків філософського знання

- Феноменологія
- Епістемологія
- Онтологія
- Еквілібристика

- Планіметрія
- Геронтологія
- Агіографія

Друковані та Інтернет джерела

Першоджерела

1. Аристотель. Сочинения в 4т. - М., 1984.
2. Бердяев Н. Самопознание. Русская идея. -М.: Издательство «ЭКСМО», 2009. -704с.
3. Бэкон Ф. Сочинения: В 2 т. - М. 1988.
4. Гегель Г.В.Ф. Феноменология духа. -СПб., 1994.
5. Декарт Р. Сочинения: В 2т. - М., 1994.
6. Кавелин К.Д. Наш умственный строй. - М., 1989.
7. Кант И. Трактаты. - СПб., 1996.
8. Киреевский И.В. Критика и эстетика. - М., 1987.
9. Лейбниц Г.В. Сочинения: В 4 т. - М., 1983 — 1989.
10. Ломоносов М.В. Избранные философские произведения. - М., 1980.
11. Макиавелли Н. Сочинения. - СПб., 1998.
12. Маркс К. К критике политической экономии. Предисловие // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 13. -М., 1985.
13. Николай Кузанский. Сочинения в 2т. -М., 1979— 1980.
14. Платон. Собрание сочинений в 4т. - М., 1990— 1994.
15. Сартр Ж. - П. Бытие и ничто. Опыт феноменологической онтологии. - М., 2000.
16. Соловьев В. С.Оправдание добра. Нравственная философия. - М.: Академический проект, 2010. -672с.
17. Спиноза Б. Об усовершенствовании разума: Сочинения. - М. — Харьков, 1998.
18. Фихте И.Г. Сочинения в 2 т. - СПб., 1993.
19. Флоренский П.А. Столп и утверждение истины. - М., 1990.
20. Фрагменты ранних греческих философов. - М., 1989. Ч. 1
21. Хайдеггер М. Бытие и время. -М., 1997.
22. Хомяков А.С. Полное собрание сочинений. -Т. 1-8. - М. 1985.
23. Шеллинг Ф.В.И. Сочинения в 2 т. - М., 1987.
24. Шестов Л. Избранные произведения. - М., 1993.
25. Энгельс Ф. Диалектика природы. //Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. - Т. 20. -М., 1985.
26. Эпикур. Письма. Главные мысли / / Лукреций. О природе вещей. - М., 1983
27. Эразм Роттердамский. Философские произведения.- М., 1986.
28. Ясперс К. Смысл и назначение истории. -М., 1991.

Основна

1. Алексеев В.О. , Мальшина, Н. А. Философия. Конспект лекций. —М.: Издательство «ЭКСМО»,2007. -160с.

2. Асмус В. Ф. Античная философия (история философии). Учебник для ВУЗов. - 3-е изд.- М.: Высш. шк., 2003.-400с.
3. Гриненко Г.В.История философии: Учебник. – М.: Юрайт-Издат, 2006.
4. Гулыга А.В. Немецкая классическая философия. – 2-е изд. испр. и доп. – М.: Айрис-Пресс, Рольф, 2001.
5. Евлампиев И.И. История русской философии: Для вузов. – М.: Высшая школа, 2002.
6. Замалеев А.Ф. Лекции по истории русской философии XI-XX вв. – СПб. Летний сад, 2001.
7. Зотов А.Ф. Современная западная философия: Учебное пособие для вузов. – М.: Высшая школа, 2001.
8. Иконникова Г. И., Иконникова Н. И. Философия Древнего мира. - М.: ЮНИТИ, 2010.- 247с.
9. Катаева О. В. Философия. Учебное пособие. –Ростов н/Д.: Феникс, 2010.- 384с.
10. Кисиль В.Я., Рибери В.В. Галерея античных философов. – В 2-х т. – М., 2002.
11. Кохановский В. П., Яковлев В. П. История философии. - Ростов н/Д.: Феникс, 2008.- 731с.
12. Кузнецов В.Н. Немецкая классическая философия: Учебник. – 2-е изд. – М.: Высшая школа, 2003.
13. Маслин М.А. История русской философии. -М.: Издательская группа АСТ, 2008.- 638с.
14. Огородник І.В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні. – К.: «Вища школа», «Знання», 1999. – 543 с.
15. Родчанин Е. Г., Колесников В. И.Философия для технических вузов (исторический и систематический курс). –М.: Издательский дом Дашков и К., 2007. -431с.
16. Романов Ю.И., Сандулов Ю.А. Краткая история философской мысли: Учебное пособие для вузов. – СПб.: Лань, 2002.
17. Скирбекк Г., Гилье Н. История философии. – М.: ВЛАДОС, 2001.
18. Соколов В.В. Европейская философия XV-XII веков: Учебное пособие для вузов. – М.: Высшая школа, 2003.
19. Соколов В.В. Средневековая философия: Уч. пос. – 2-е изд.. – М.: Эдиториал, 2001.
20. Спиркин А. Г.Философия. Учебное пособие для вузов. – М.: Юрайт-Издат, 2010.- 832с.
21. Философия: Учебное пособие для высших учебных заведений./Отв. ред. В. П . Кохановский.-Изд.19-е.–Ростов н/Д.: Феникс, 2009.- 575

Додаткова

1. Алексеев П. В. Хрестоматия по философии. - М., 2000.

2. Антология Античной философии/Сост. С.В. Перевезенцев. –М.:ОЛМА-Пресс, 2001.
3. Антология Средневековой мысли: Теология и философия европейского Средневековья. – В 2-х т. – СПб.: Изд-во РХГИ, 2002. Т.2. -
4. Антология философии Средних веков и эпохи Возрождения. /Сост. С.В.Перевезенцев. – М.: ОЛМА-Пресс, 2001.
5. Больнов О.Ф. Философия экзистенциализма: Философия существования/ Пер. с нем. – СПб.: Лань, 1999.
6. Бохенский Ю.М. Современная Европейская философия. – М.: Научный мир, 2000.
7. Галактионов А.А., Никандров П.Ф. Русская философия XI-XIX веков. - Л., 1989.
8. Горбань А.В. Гражданское общество: идея и ее осуществление.: монографія. – Сімферополь: ИТ АРИАЛ, 2011. – 396 с.
9. Горбань А.В. Средний класс как базовое основание модели современного гражданского общества: монографія. – Сімферополь: ИТ АРИАЛ, 2010. – 304 с.
10. Горбань А.В. Интеллигенция как структурообразующий элемент гражданского общества: монографія. – Сімферополь: ИТ АРИАЛ, 2010. – 280 с.
11. Губман В.Л. Смысл истории: очерки современных западных концепций. - М., 1991.
12. Канке В.А. Философия. Исторический и систематический курс: Учебник. - М., 1996.
13. Томпсон М. Восточная философия/ Пер. с англ. – М.: ФАИР-Пресс, 2002.
14. Философия эпохи Возрождения и Реформации. – СПб., 1996.

Интернет джерела

1. Журнал Логос. – Режим доступу: <http://www.logosjournal.ru/>
2. Історія філософії. – Режим доступу: <http://velikanov.ru/philosophy/>
3. Офіційний сайт Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди Національної академії наук України - провідної установи з розвитку філософської науки в Україні. – Режим доступу: <http://www.filosof.com.ua/>
4. Філософія і Релігієзнавство. – Режим доступу: <https://tureligious.com.ua/>
5. Філософія в Україні. – Режим доступу: <http://www.philosophy.ua/>
6. Бібліотека з філософії. – Режим доступу: <http://filosof.historic.ru/>
7. Бібліотека Гумер. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/index_philos.php